

ЗАБОНШИНОСӢ

ОСОРИ ТАЛАФФУЗИ БОСТОН ДАР ВОЖАҲОИ ГӢЙИШИ
ШИМОЛӢ

Ҳасанов Абдучамол
ДДХ ба номи академик Бобоҷон Ғафуров

Маводи фактологии гирдомада аз лаҳчаҳои шимолӣ ин нуктаро собит месозанд, ки алҳол дар каломи мардуми мавзёҳои мухталифи Тоҷикистон ё минтақаҳои тоҷикнишини ҷумҳуриҳои дигар на танҳо калимаҳои қадимӣ ба ҳамон маънои пешина боқӣ мондаанд, балки дар аксари чунин лаҳчаҳо талаффузи куҳани ин гуна унсурҳои луғавӣ маҳфузанд, ҳол он ки онҳо дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ ба гунаи ҷадид мавриди истифода қарор доранд. Ҳанӯз солҳои чилуми садаи XX ба ин нукта устод Садриддин Айни ишора намуда, таъкид карда буд, ки дар «Шоҳнома» бо чунин вожаҳои метавон дучор омад, ки ҳоло дар забони адабии Эрон мустаъмал нестанд, вале дар байни тоҷикон зинда буда, ба ҳамон талаффузи қадим ба қор мераванд [1, 53].

Дар иртибот ба ин масъала зикри ин нуктаи муҳим зарур менамояд, ки ба усули муайян сохтани тарзи талаффузи куҳани вожаҳо дахл дорад. Албатта, нишон додани талаффузи пешинаи кулли вожаҳо кори басо сангин ва ҳатто ғайриимкон аст. Вале онро метавон ба таври иҷмолӣ аз ду роҳ муайян сохт: 1) аз рӯи қайду ишораҳои парокандае, ки дар иддае аз сарчашмаҳои ба сарфу нахв бахшидашуда омадаанд. Аз ин ҷиҳат фарҳангҳои дузабона ва осори ба улуми балоғат бахшидашуда нақши сазовор доранд, зеро, агар дар чунин вожаномаҳо ҳангоми муқоисаи вожаҳои ду забон тарзи корбурди онҳо низ ишора гардад, пас дар осоре, ки шомили масоили илми балоғатанд, талаффузи калимаҳо ба муносибати баҳс дар вазну қофия ба қайд оварда шудаанд; 2) усули дигари муайянсозии талаффузи вожаҳо зикри ҳаракат ва нишонаҳои хосест, ки дар баъзе нусхаҳои куҳани форсӣ барои возеҳ гардонидани тарзи талаффуз ё парҳез аз иштибоҳ сабт гардидаанд.

Роҷеъ ба масъалаи маҳфуз мондани талаффузи қадим муҳаққиқони ватаниву хориҷӣ ибрози назар кардаанд. Чунончи,

олими тавонои Эрон Парвиз Нотили Хонларӣ андешаи донишмандони асримиёнагӣ Сибавейҳ ва Хоча Насируддини Тӯсиро доир ба мавҷудияти садоноки *ӯ* дар забони порсии нав таҳлил намуда, овардааст, ки «ин мусаввит ханӯз дар баъзе аз гӯйишҳои эронӣ ҳаст, аммо дар форсии дарӣ вучуд надорад ва ҳама ҷо ба мусаввити мамдуди *у* табдил ёфтааст» (14, 188). Ҳамин муҳаққиқ дар асари дигараш - «Дастури таърихии забони форсӣ» низ аз хусуси боқимонии талаффузи аносири луғавии забони порсии миёна дар гӯйишҳои мухталифи эронӣ изҳори назар кардааст [14, 222, 226]. Аз ҷумла, дар мавриде *ӯ* қайд менамояд: «Ин калима (аз - Ҳ.А.) дар форсии миёна аҷ аст. Дар баъзе гӯйишҳои марказӣ ва ғарбии Эрон низ сурати аҷ дида мешавад» [14, 226].

М. Баҳор низ эътироф кардааст, ки тарзи талаффузи қухани вожаҳоро метавон имрӯз дар бархе аз ноҳияҳои форсизабонон пайдо намуд ва баъдан *ӯ* меафзояд: «Имрӯз дар Хуросон - хосса Афғонистон, Бухоро, Тоҷикистон - намунаҳои боризе аз тарзи талаффузи забони дарӣ дар рустоҳо мавҷуд аст, аммо дар марказ ва ғарбу ҷануби Эрон - он ҷое, ки туркӣ нуфуз накардааст, лаҳҷаҳои маҳаллӣ ё курдӣ ва лурӣ аст ё паҳлавии шимолӣ ё паҳлавии ҷанубӣ...» [2, 24].

А. Деххудо низ доир ба ҳарфи *х(в)* андешаронӣ намуда, бо тақия ба қавли Натанзӣ онро «... яке аз хуруфи мухтасси форсӣ» ном мебарад ва мавҷудияташро дар забонҳои авестоиву паҳлавӣ муқарраран ёдрас мешавад ва ба қайд меорад: «...имрӯза асари он дар баъзе лаҳҷот боқӣ мондааст ва дар забони форсии маъмул ба сурати *х* талаффуз мешавад» [3, 48, 5].

Ба ин тарик, гӯйишҳо муҳофизӣ ҳақиқии тарзи талаффузи қадим [18, 8] ба шумор мераванд. Албатта, чунин вежагӣ дар ҳамаи гӯйишҳо ягона ва баробар нест. Дар бархе аз гӯйишҳо ё гурӯҳи лаҳҷаҳо хусусияти архаистӣ бештар ба мушоҳида мерасад, дар дигар камтар боқӣ мондаанд, дар силсилаи савум, баръакс, аломатҳои нав бештар ривоҷ ёфтаанд. Ин гуна вежагӣ на танҳо хоси гӯйишҳоест, ки дар қаламрави Тоҷикистон мавҷуданд, балки дар бархе маҳалҳои тоҷикнишини ҷумҳуриҳои дигари собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ ва Эрони имрӯза низ ба назар мерасанд. Р. Ҷӯраев хангоми шарҳи сарнавишти калимаҳо маҳфуз мондани талаффузи пешинаи бархе аз вожаҳоро дар гӯйишҳои тоҷикӣ таъкид менамояд. Чунончи, номбурда роҷеъ ба этимологияи феъли *сӯхтан* иброи ақида карда, менависад: «...дар баъзе шеваҳои тоҷикӣ: Бурчимулло, Нанай, Бахсук ҳамчун шакли амрӣ

ё асоси замони ҳозира шакли *сӯх* истеъмом мешавад. Баромади онро аз решаи *саука-сӯх* тахмин кардан мумкин аст» [17, 24]. Алиашрафи Содикӣ роҷеъ ба маҳфуз мондани чанде аз овозҳои порсии миёна дар байни мардумони иддае аз минтақаҳои Эрон изҳори назар намуда навиштааст: «...дар лаҳҷаҳои марказии Эрон ва баъзе лаҳҷаҳои ғарбии вобаста ва наздик ба лаҳҷаҳои марказӣ (лаҳҷаҳои фаҳлавӣ) «в»-ҳои оғозии эронии миёна то ба имрӯз ба ҳамин сурат боқӣ мондааст. Лаҳҷаи қадими Ҳамадон низ аз ин даста лаҳҷаҳост...» [12, 105].

Таҳлил ва муқоисаву муқобалаи маводи гирдомада аз сарчашмаҳои даврони асримиёнагӣ ва ғӯйиши шимолии Тоҷикистон бар он шаҳодат медиҳад, ки лаҳҷаҳои ин минтақа дар радифи ғӯйишхое қарор доранд, ки баробари ба он роҷеъии аломатҳои нав боз унсурҳои кӯҳани ориёнаслро дар худ маҳфуз доштааст. В. С. Расторгуева ҳанӯз миёнаи солҳои 50-уми асри XX дорои чунин вежагӣ будани ин ғӯйишро таъкид намуда буд [9, 113]. Афзун бар ин, дар ғӯйиши шимолӣ бархе талаффузоти кӯҳани вожаҳо маҳфуз мондаанд, ки онҳо дар забони адабӣ ва дигар ғӯйишҳои тоҷикӣ ба назар намерасанд. В. А. Ефимов ва В. С. Расторгуева роҷеъ ба чунин вежагии овозҳои ғӯйиши мазбур таваққуф карда, таъкид намудаанд: «...типи шимолии вокализми ғӯйиши тоҷикӣ бештар архаистӣ буда, ... дар он мисли забонҳои порсии миёна ва форсӣ-тоҷикии давраи классикӣ ҳашт фонемаи садонок маҳфуз мондаанд» [4, 48]. Ҳангоми муқоисаи тарзи талаффузи гурӯҳе аз вожаҳо дар ғӯйиши шимолӣ ва забони адабии ҳозираи тоҷикӣ равшан мегардад, ки дар мавридҳои алоҳида дар ғӯйиши мазбур гунаи талаффузи вожаҳо нисбат ба забони адабӣ архаистӣ аст. Дар таъйиди ин гуфтаҳо метавон мисоли фаровон овард, вале ин ҷо бо таҳлили чанде аз вожаҳо маҳдуд мешавем.

Маълум аст, ки дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ асоси замони ҳозираи феълӣ *дидан-бин* маҳсуб гашта, шаклҳои мухталифи замони аз он зӯҳуркунанда низ ҳамин тавр талаффуз мешаванд. Вале дар ғӯйиши шимолӣ дар чунин маврид гунаи талаффузи кӯҳани он *-бен* фаровон истифода мегардад: ...мурам шумо-ба, омасода бенам, тағойи дар-а духтари калони-гон ҳамикқа ширбойинакак рӯфтос, ки хийоло мекунит, рӯған лесида мешат (Истаравшан). Бади чан вахт балниса-ва будагим-анда хат омад, хонда бенам, ҳамун хел навистагӣ (Хучанд).

Тазаккур бояд дод, ки аз чунин шакли қадими феълӣ дар бархе лаҳҷаҳои шимолӣ, ба хусус Понғоз, Шайдон, Хиштхона, Бободархон шаклҳои масдари *bentan*, *bendan* *benidan* сохта шудааст [5, 40].

Алоқамандона ба масъалаи мазкур метавон ин нуктаро афзуд, ки чунин тарзи талаффузи асоси замони ҳозираи феъли *дидан* ҳоло дар забони ягнобӣ, ки он идомаи яке аз лаҳҷаҳои забони суғдӣ ба шумор омада, мансуб ба шоҳаи шарқиронии забонҳои эронист, низ маҳфуз мондааст. Дар забони мазбур масдарҳои *penak*, *venak* дучор меоянд, ки маънои «боз кардан, кушодан»-ро доранд [5, 319; 6, 90; 7, 96, 97, 100]. Маълум аст, ки дар забонҳои қадими эронӣ, ба хусус порсии қадим дифтонги *ai* вучуд дошта, дар чараёни инкишофи забон он ибтидо ба монофтонги *e* ва баъдан *i* бадал гардид. Чунин табаддули дифтонги номбурдаро дар мисоли вожаҳои *daiva* > *dev*, *daica* > *deg*, *maika* > *meg*, *meḥ* ва монанди инҳо ба таври равшан мушоҳида кард. Бояд зикр намуд, ки ин дифтонг қабл аз ҳамсадоҳои *m*, *n* ба садоноки *i* табдил ёфтааст: *kaina* > *ken* > *kin*; *daina* > *den* > *din*; *saima* > *sem* > *sim* [4, 37-38]. Вале, ба эҳтимоли қавӣ, ба таври истисно дар гӯйишҳои алоҳидаи тоҷикӣ дар вожаҳои, амсоли *бен* чунин таҳаввулот (гузариши *ai* > *e* > *i*) ба вуқӯъ наомадааст: умумиэронӣ *waina* > порсии қадим *vaina*, порсии миёна *ven* порсии классикӣ *ben* [11, 95, 102]. Маҳфуз мондани гунаи куҳани овозҳои алоҳидаи решаи воҳидҳои луғавиро боз метавон дар вожаҳои *нӯҳ* ва *луфт* ва монанди инҳо нишон дод. Ҳоло дар забони адабии тоҷикӣ шакли меъёрии талаффузи вожаҳои тазаккурёфта *нӯҳ* ва *луфт* ба шумор меояд, аммо вожаи аввал дар гӯйишҳои тоҷикӣ ба гунаҳои *нӯ* ва *ну* мавриди истифода қарор дорад. Хангоми муқоиса намудани шакли гӯйиши ҳозира ба гунаи куҳан нисбат ба сурати адабӣ қадимтар будани гунаи гӯйиши равшан хоҳад гашт. Шакли порсии бостони шумораи тазаккурёфта *nava* аст, яъне гурӯҳи овозҳои *ava* минбаъд ба *u* бадал шудааст. Тазаккур бояд дод, ки чунин таҳаввулот ба таври қонунӣ ба вуқӯъ пайваста, он дар силсилаи вожаҳои дигар низ ба мушоҳида мерасад: *pavasta* > *pōst* > *pūst*. Вале дар натиҷаи инкишофи тадриҷӣ дар лаҳҷаҳои алоҳида он шакли *ну*-ро низ пазируфтааст. Пас, маълум мегардад, ки гунаи *нӯ* нисбат ба *ну* куҳантар буда, баробари ин ҳамсадои *h*, ки таърихан дар вожаи зикршуда вучуд надошт, дар даврони баъдӣ дар қиёс бо шумораи *дах* пайдо шудааст.

Воҳиди луғавии дуҷум бошад, ҳоло ҳам дар забони адабӣ, ҳам гӯйишҳои зиёди тоҷикӣ ба гунаи *луфт* мустаъмал аст. Аммо дар баъзе лаҳҷаҳои тоҷикӣ (мисли Панҷакат...) он ба шакли *луфт* ба гӯш мерасад, ки аз нигоҳи таърихӣ гунаи куҳан мансуб мешавад, зеро дар асл дар

таркиби вожаи мазкур дифтонги *au* вучуд дошт. Барои равшан гардидани моҳияти масъала зикр кардани шакли тасрифии феъли мазкур дар замони гузашта дар забони порсии бостон бамаврид аст:

Шумораи танҳо

1) *agauiam* (гуфтам)

2) *agauiah* (гуфтӣ)

3) *agauiat* (гуфт)

Шумораи чамъ

1) *agauiamah* (гуфтем)

2) *agauiat* (гуфтед)

3) *agauiant* (гуфтанд)

Мусаллам аст, ки дифтонги мазкур минбаъд ба истиснои ҳолатҳои алоҳида ба монофтонги *u* табдил ёфт (*гӯш* <*gauša*; *рӯз*<*gauša*; *мӯй*< *tauda*). Бинобар ин, дар шакли *гӯфт* мавриди истифода қарор гирифтани феъли тазаккурёфта дар лаҳҷаҳои алоҳида ҳодисаи тасодуфӣ набуда, решаи амиқи таъриҳӣ дорад.

Дар гӯйиши шимолӣ ҳолатҳои ба ҳамон гунаи қуҳан маҳфуз мондани пешвандҳои калимасоз низ ба мушоҳида мерасад. Ба ҳайси далел метавон қорбурди феъли *навиштанро* ба шакли *нивестан/невистан* дар ин гӯйиш зикр намуд. Чунин гунаи истифодаи ин вожа маҳсусан дар Хучанд, Исфара ва Конибодом зиёд ба мушоҳида мерасад: Бача-м, ман-ба йакта арза невеста тид (Хучанд). Ту авал номи хама-йа невеста ман-ба те (Конибодом).

Мусаллам аст, ки дар таркиби иддае аз феълҳои эронӣ ва гузашта аз он ориёӣ пешванди таъриҳӣ *ni-* **ВУЧУД** дорад, ки он дар порсии бостон ба гунаи *ni-*, авестой *ni-* мустаъмал буда, маънои «ҳаракат ба поён»-ро ифода менамуд [10, 15; 15, 83]. Пешванди мазкур чанд муддат дар забони порсии миёна ба ҳамон гунаи қуҳан идома ёфта, баъдан, ба гумони ғолиб, дар авоҳири порсии миёнаи сосонӣ ё ибтидои порсии нави классикӣ дар бархе феълҳо шакл дигар қард ва ба гунаи *pa-* мустаъмал гардид. Ин аст, ки ҳоло мо дар дастае аз феълҳои гунаи пешин (нигаристан, нишастан, ниҳодан) ва дар силсилаи дигар шакли таҳаввулёфтаи пешванди мазбурро дучор меоем (навиштан, навохтан, намудан), вале дар чанде аз гӯйишҳои тоҷикӣ дар чунин гурӯҳи афъол низ ҳамон гунаи қадим побарҷо мондааст: умумиэронӣ *ni-pis* > порсии бостон *ni-pais* > порсии миёна *pires* (*piyes*) > порсии классикӣ *nivis*, тоҷикӣ *navis* [8, 67]. Ин феълро намоёндогони лаҳҷаҳои шимолӣ тоҷикӣ ба гунаи *нивес* (*нивесам*, *нивесӣ*, *нивесид...*) истифода мекунанд.

Дар бархе чунин аносирӣ луғавӣ ҳамсадои оғозии пешвандҳои калимасоз дар гӯйишҳои тоҷикӣ тағйир ёфта бошад ҳам, садоҳои таркиби он ба ҳамон шакли бостон маҳфуз мондааст. Ин силсилаи

феълҳо бо пешванди таърихии феълсози *vi-* дар назар аст, ки дар аҳди қадим дар ташаккули афъоли фаровон ҳиссаи сазовор дошт: *vimar* (гумор), *vinas* (гуноҳ, аз гуноҳидан), *vistar* (густур, аз густурдан), *vimaik* (гумез, аз гумехтаи), *viraik* (гурез, аз гурехтан) [16, 65].

Дар раванди инкишофи чандасраи феълҳо пешванди тазаккурёфта дар даврони порсии миёна дар баҳше аз афъол сурати кӯҳани худро маҳфуз дошт (*widardan, wirextan, wisistan, wistardan*) [13, 42-42], вале дар гурӯҳи дигар дучори таҳаввулоти шаклӣ гардид (*gumardan, gumextan, guwaridan*), дар давраи классикӣ бошад, кулли феълҳо бо пешванди таърихии *vi-* ба гунаи *gu-* таҳаввул ёфтанд. Аммо дар иддае аз гӯйишҳо дар феълҳои алоҳида садоноки аслии ин пешванд ба ҳамон гунаи кӯҳан боқӣ монд. Чунончи феъли *viraiktanaiy* -и қадим имрӯз дар забони адабии тоҷикӣ гунаи *гурехтанро* соҳиб шудааст, аммо дар лаҳҷаҳои алоҳидаи тоҷикӣ он ба шакли нисбатан кӯҳани *гирехтан* маҳфуз монда, садоноки таркиби пешванд бидуни таҳаввулот мавриди истифода қарор дорад: Гирез чет-ба ист, аламон гузарат (Исфара). Аб-борон гирехта барф-ба вохӯрдим-ку (Конибодом).

Дар мисоли таҳлили сарнавишти чанд вожаи ориёнасл метавон ба ин хулоса омад, ки бо вучуди дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ ба таҳаввулоти ҷиддӣ дучор гардидани бархе аз онҳо дар гӯйишҳои тоҷикӣ гунаи кӯҳанашон побарҷо мондааст. Агар дар баҳше аз онҳо маҳфуз мондани овозҳои кӯҳани таркиби решаашон мушоҳида гардад, пас дар силсилаи дигар боқӣ мондани гунаи қадими пешвандҳои калимасозашон ба назар мерасад. Чунин ҳам шудааст, ки ҳамсадои чунин пешвандҳо дучори таҳаввулот гардида, садоноки таркибашон ба ҳамон гунаи бостон побарҷо мондаанд.

Китобнома:

1. Aini S. Dar borai Firdavsi va Sahnomay u/ S.Aini. – Stalinobod, 1940.
2. Баҳор, М. Сабкшиносӣ ё таърихи татаввури насри форсӣ. Ҷ. 2. / М. Баҳор.–Техрон, 1337.
3. Деххудо, А. Луғатнома. Ҷилдҳои 1-50. / А. Деххудо, –Техрон, 1325-1345.
4. Ефимов В.А., Расторгуева В.С., Шарова Е.Н. Персидский, таджикский, дари. / Ефимов В.А., Расторгуева В.С.,

- Шарова Е.Н.// Основы иранского языкознания. Новоиранские языки. –М: Наука, 1982. – С.5-230.
5. Қосимӣ М. ва дигарон. Фарҳанги масодирӣ забонҳо ва ғӯйишҳои эронии Тоҷикистон. Ҷ. 1-2. / М. Қосимӣ ва дигарон. – Душанбе, 1376.
 6. Мирзозода С Фарҳанги забони ягнобӣ / С.Мирзозода. Душанбе, 1995.
 7. Мирзозода С. Таҳаввули таърихии баъзе феълҳои забони ягнобӣ / С.Мирзозода // Номаи пажӯҳишгоҳ (маҷмӯаи мақолат). – Душанбе, 2002, №2. -С. 95-103.
 8. Муҳаммадхусайн ибни Халафи Табрезӣ. Бурҳони қотъ. Ҷилдҳои 1-2. Ба кӯшиши Муҳаммад Саидипур. Бидуни зикри соли нашр.
 9. Расторгуева В.С. Очерки по таджикской диалектологии / В.С. Расторгуева. –М.: Изд-во АН СССР. Вып.3.1956; вып. 4, 1962; вып.5, 1963.
 10. Расторгуева й.С., Каримова А.А. Система таджикского глагола. -М.: Наука, 1964.
 11. Расторгуева В.С., Молчанова Е.К. Среднеперсидский язык / В.С. Расторгуева // Основы иранского языкознания. Среднеиранские языки. М.: Наука, 1981. -С. 6-145.
 12. Таквини забони форсӣ / А.Содиқӣ. - Техрон, 1357.
 13. Туграл. Гиёҳи меҳр. Муаллифони дебоча ва мураттибони матну луғот А. Пӯлодов ва Асрор Раҳмонов. -Душанбе: Ирфон, 1986.
 14. Хонларӣ П.Н. Дастури таърихии забони форсӣ / П.Н. Хонларӣ. –Техрон, 1372.
 15. Ҳасанов А. Таърихи забони тоҷикӣ (давраи миёна). / А.Ҳасанов. – Хучанд, 2005.
 16. Худуд-ул-олам мин ал-Машрик ила-л-Мағриб. Ба сазои кӯшиши Манучехри Ситуда. – Техрон, 1347.
 17. Ҷӯраев Р. Этимологияи 100 калима / Р.Ҷӯраев. -Душанбе: Маориф, 1982.
 18. Шелепова Л.И. Диалекты как источник этимологии / Л.И. Шелепова Л.И. –Томск: Изд-во Томского ун-та, 1977.

ОСОРИ ТАЛАФФУЗИ БОСТОН ДАР ВОЖАҶОИ ГӢЙИШИ ШИМОЛӢ

Лаҳҷашиносӣ як баҳши муҳими илми забоншиносӣ ба шумор рафта, дар фароянди ташаккул ва рушду инкишофи ин илм ҳамчун омили созанда мусоидат мекунад. Ба андешаи муаллиф, “маводи фактологӣ гирдомада аз лаҳҷаҳои шимолӣ ин нуктаро собит месозанд, ки алҳол дар каломи мардуми мавзёҳои мухталифи Тоҷикистон ё минтақаҳои тоҷикнишини ҷумҳуриҳои дигар на танҳо калимаҳои қадимӣ ба ҳамон маънои пешина боқӣ мондаанд, балки дар аксари ҷунин лаҳҷаҳо талаффузи қухани ин гуна унсурҳои луғавӣ маҳфузанд, ҳол он ки онҳо дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ ба гунаи ҷадид мавриди истифода қарор доранд”. Ҳамчунин муаллиф ба ин хусусияти муҳими лаҳҷа ишора менамояд: “...бо вучуди дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ ба таҳаввулоти ҷиддӣ дучор гардидани бархе аз онҳо дар гӯйишҳои тоҷикӣ гунаи қуханашон побарҷо мондааст”.

Вожаҳои калидӣ: лаҳҷаҳои шимолӣ Тоҷикистон, мавод, таҳаввулот, унсури луғавӣ, забони адабии ҳозираи тоҷик, каломи мардумӣ, талаффуз, муқоиса, муқобила.

ОТРАЖЕНИЕ ДРЕВНЕЙ ОРКУЛЯЦИИ В СЕВЕРНЫХ ДЕАЛЕКТАХ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА

Базируюсь на собраной фактологический материал по северным говорам, автор статьи доказал, что сохранившиеся до нашего времени древние слова не только распространены в других диалектах таджикского языка, но и не изменили своего произношения.

Ключевые слова: северных деалектах Таджикистана, материал, преобразования, словарный состав, современный литературный таджикский язык, народных диалектах, артикуляция, сопоставление, сравнение.

THE ARTICULATION OF ANCIENT HERITAGE IN THE NORTHERN COLLOQUIAL DIALECT

Dialectology is one of the particular parts of linguistics that gained the top place. The author mentioned that he collected the factual material of dialects in north, considers that these words not only distributed in many regions of Tajikistan, but the pronunciation has not changed.

Keywords: Tajik northern dialect, material, reformation, lexicon, modern literary Tajik language, folk dealect, articulation, collation, comparison.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҳасанов Абдучамол - мудири кафедраи забони тоҷикии Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров, доктори илмҳои филологӣ, профессор, тел.: + 992 92 824 25 61, e – майл: abdujamol58@mail.ru.

Сведения об авторе: Хасанов Абдуджамол – зав. каф. таджикского языка Худжандского государственного университета им. Бободжона Гафурова, доктор филологических наук, профессор, тел.: +992 92 824 25 61, e-mail: abdujamol58@mail.ru.

About the author : Hasanov Abdujamol – Chief of Tajik Language Department of Khujand State University by name Bobojon Gafurov, Doctor of Philology Sciences, Professor, Phone: +992 92 824 25 61. E-mail: abdujamol58@mail.ru.

УДК: 491. 55 01

НАЗАРЕ БА ГӢЙИШИ ТОРЛИҒӢ

*Шаҳбоз Кабиров
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

*Тӯфони қисмат ҳаммилатони моро ғарибу фирорӣ
гардонида, ба чор тарафи дунё парешон кардааст.*

Эмомалӣ Раҳмон

Дар аҳди бостон ҳудуди интишори қабилаҳои эронӣ хеле доман паҳн карда буд ва рочеъ ба ин масъала аллома Б. Ғафуров дар китоби «Тоҷикон» чунин ибрози андеша кардааст : «Дар замони қадим маҳалли паҳншавии забонҳо ва тоифаҳои эронӣ назар ба асрҳои миёна ва давраи нав хеле васеъ буд. Вай сарзамини паҳновареро аз Европайи Ҷануби Шарқӣ то Туркистони Шарқӣ ва аз назди Урал то Ҷануби Эронро фаро мегирифт» [1, 50].

Тибқи маълумоти мадраку санадҳои фаровони таърихиву бостоншиносӣ ва маводи забоншиносӣ ҳавзаи Шинҷон (муарраби Шингон), ки қаблан марказаш – Кошғар буд ва онро Бухорои Хурд низ меномиданд, баъдан бо номи Туркистони

Шарқӣ ва алҳол бо номи Вилояти Худмухтори Синзяну Уйғур маъруф аст, аз аҳди бостон то қарнҳои охир минтақаи зисти ниёғони мо будааст. Хатто муҳаққиқ Х. Шарифов қайд менамояд, ки: «Олтою Муғулистон ҳам як замоне мулки аҷдодии сирф эронинажод ба шумор мерафтанд» [9, 15] ва аз ин ҷост, ки олимони Туркистони Шарқӣ ё худ Синзяни ҳозираро яке аз гаҳвораҳои тамаддуни мардуми эронинасл меҳисобанд ва онро барҳақ ба ҳудуди этникии халқи тоҷик дохил мекунанд [10, 31].

Тоҷикони муқими Ҷумҳурии Мардумии Чин аз ҷумлаи эронинажодоне мебошанд, ки аз қабилаҳои сақӣ (дар сарчашмаҳои юнонӣ – скифӣ, сарматӣ) маншаъ гирифта, бо ҳукми тақдир беадолатии таърих, яъне дар асари шартномаи соли 1895 байни Русия, Чин ва Британияи Кабир оид ба муқаррар намудани марзҳои сиёсӣ, яъне сарҳадот, ки бо усули табартақсимкунӣ (истилоҳи академик Р. Масов) сурат гирифта буд, тоҷикони сарикӯлии бумӣ (на сарикӯлӣ) ва теъдоде аз ваҳониёне, ки аз зулму шиканҷаи ҳокимони афғон гурехта ҷон ба саломат бурдаанд, тобеи кишвари ҚМЧ мешаванд.

Қобили зикр аст, ки Вилояти Худмухтори Синзяну Уйғур калонтарин ноҳияи Ҷумҳурии Мардумии Чин буда, дар он беш аз 40 халқияту миллатҳои хурду бузург ва гуногунзабону мухталифмазҳаб зиндагӣ мекунанд ва мавқеи зисту сукувати тоҷикон, яъне эронитаборон низ ба ҳамин минтақа тааллуқ дорад.

Бояд зикр кард, ки оид ба шумораи тоҷикони маскуни Чин маълумотҳо яқсон нест, зеро онҳо ба сурати пароканда ва дар муҳити ақвоми турк умр ба сар мебаранд. Агар дар музофоти тоҷикнишини Тошқӯрғон тақрибан 34 ҳазор тоҷик, асосан сарикӯлиҳо, сарчамъона зиндагӣ кунанд, аммо ваҳониҳо ва гурӯҳи этникии хурди дигаре бо номи айну (абдолӣ, шайдоӣ) ба таври парешон, яъне дар ҳудуди волостҳои миллии Зарафшон, Тор, Навобод, Озодобод ва дигар мавзӯҳои мухталифи тобеи Қошғар (Қошғар – кӯҳи (санги) яшм, ки туркзабонҳо онро ба талаффузи худ созгор намуда, Қошғар, Қашқар мегӯянд) сукунат дошта ва ба асоси худшиносии миллии дар маҷмӯъ теъдоди тоҷикони Чинро дар ҳудуди беш аз 50 ҳазор ба қалам додаанд [3, 68].

Маҳз, таҳти фишору тазйиқи қабилаҳои туркнажод қабилаҳои эронитабор ба маҳдудияту парокандагӣ рӯ ба рӯ

мешаванд ва қисман тағйири макон мекунад. Аз ҷумла: «Ба касрати муҳочирати паёпай ва пурфочиа аҳолии тоҷики Кошғар саҳт коҳиш ёфт ва оқибат ба нестӣ расид. Шамъи тоҷик танҳо дар баландкӯҳ– водии Сарикӯл ва баъзе мавзёҳои атрофи Ёрканду Хутан фурузон монду халос» [9, 135].

Дар осори илмӣ, таърихӣ ва саёҳатномаҳои оид ба ҳавзаи Шинҷон бахшидашуда перомунӣ гурӯҳҳои этникии сарикӯлӣ ва ваҳонӣ маълумоти бештаре ба назар мерасад. Аммо дар бораи гурӯҳи этникии эрониасли айну//эйнӣ, ки уйғурон онҳоро абдолӣ меноманд, аввалин маълумоте дар фишурдаи маърузаи А. М. Решетов [7, 78] ва баъдан ишораҳои помиршиносони шинохта Б. Лашкарбеков [версияи электронӣ] ва А. Мирбобоев [6, 59-70] ба назар мерасад. Бо дарназардошти маълумоти эшон ва маълумоти шифоҳии профессори Донишгоҳи Синзян, тоҷики табааи Чин Замир Саъдуллозода ва ҳамчунин маълумоти ҳосилнамудаи худ муҳаққиқ Х. Кабилов оид ба гурӯҳи этникии мазкур бештар таваққуф намуда, теъдоди онҳоро бештар аз ҳазор нафар ба қалам додаанд.

Ба андешаи А. Мирбобоев, забони эшон «ба лаҳҷаҳои дариӣ шимолӣ Афғонистон шабоҳат дорад, аммо ин мардум худро тоҷик намехонад» [6, 65]. Забони ин гурӯҳи этникӣ ё худ қавми мазкур таҳти таъсири забони уйғурӣ қарор гирифта, дар шакли як забони бўқаламун ба назар мерасад. Яъне, асосан луғоти гуфторашонро калимаҳои форсии тоҷикӣ ташкил намуда, ҷумлаҳои ба грамматикаи забони уйғурӣ тобеъ шудааст. Хусусан, ҷонишинҳои шахсӣ ва феълҳои ёридиҳанда бештар уйғурӣ буда, дигар калимаҳои ҷумлаи форсӣ-тоҷикӣ мебошанд. Онҳо дар муҳити қавми худро хик ё ваҳӣ (ваҳонӣ) ном мебаранд, вале дар муҳити уйғурони ёркандӣ худро тоҷик, дар Урумчӣ худро хутанӣ муаррифӣ намуда, аммо дар Хутан мегӯянд, ки мо авлодан аз Гумо буда, исмоилӣ мебошем ва ба ҷамоатхона, яъне масҷид меравем [Лашкарбеков, версияи электронӣ]. Дар ҳар сурат то ҳанӯз ин қавм ҳамчун гурӯҳи этникии ориёитабор мавқеи худро нигоҳ дошта, мутаассифона, омӯзиши забони онҳо аз назари муҳаққиқон дар қанор мондааст.

Муҳаққиқ А.Ш. Кадырбаев оид ба қабилҳои эйнӣ (айну) қайд мекунад, ки онҳоро уйғурон абдолӣ ном бурда, дар нишебиҳои Тён-Шон ва уездҳои Хутан, Ёрканд, Лопе, Қарақош, Янгишаҳр ва Янгиҳисор зиндагӣ карда, шуморашон беш аз як ҳазор мебошад.

Муаллиф инчунин дар мақолааш оид ба мавҷудияти қабилаи ориёнажоди пахпу ишора карда, шумораи онҳоро тақрибан 8-10 ҳазор зикр мекунад [Кадырбаев, версияи электронӣ]. Бояд гуфт, ки оид ба қабилае ба номи пахпу маводе дастрас накардем ва мардуми бумӣ низ дар ин хусус маълумот надоранд.

Тибқи маълумоти Замир Саъдуллозода дар суҳбат оид ба қабилаи эйну (айну) метавон гуфт, ки теъдоди онҳо тақрибан дар ҳудуди ҳазор нафар буда, асосан, дар Хутану Лопе ва Қарақош зиндагӣ мекунанд. Шугли ягона надошта, асосан аз ҳисоби майдафурӯшӣ ва талбандагӣ рӯз мегузаронанд. Бо дигар қавму халқиятҳо ҳамнишинӣ ва рафтуо надоранд ва аз эшон канораҷӯӣ мекунанд. Мавсуф илова мекунад, ки барои омӯзишу таҳқиқи забон, фарҳанг ва урфу одати онҳо ба ду донишҷӯ иншои рисолаи дипломӣ фармудам, лекин бо сабаби дурӣ чустан ва ҳамсуҳбат нашудану напазируфтани шахсе аз қавми дигар, онҳо натавонистанд, ки рисолаҳои худро анҷом бидиҳанд. Ҳатто, шахсан худам ҳам дар боби омӯхтани забону фарҳанги эшон кӯшиш кардам, лекин натиҷаи дилхоҳ ба даст наомад.

Аз ин ҷост, ки оид ба қавми номбурда низ ҳанӯз ҳам тадқиқоти алоҳида ва маълумоти бештаре дар ихтиёр надорем.

Чун забони уйғурию қирғизӣ ба як хонаводаи забонҳои туркӣ мансуб буда, ба якдигар хеле қаробат доранд ва онҳо бо тоҷикон дар як ҳудуди муштарак зиндагӣ мекунанд, аз ин лиҳоз, таъсири ин забонҳо ба забонҳои эронӣ на назаррас мебошад. Хусусан, забони уйғурӣ ҷойи тоҷикиро, ки то солҳои 50-уми асри гузашта роиҷ буд, гирифта, ҳоло ҷойи забони сарикӯлиро низ маҳдуд карда истодааст.

Чуноне ки олимони соҳа иброз медоранд, раванди таъсири мутақобилаи забонҳо, ки ба ивазшавии забон (языковая смена) оварда мерасонад, се марҳиларо дар бар мегирад:

- 1) «период первичного одноязычия, когда родным является исконный язык, в который проникает различные явления, факты из другого языка;
- 2) период двуязычия;
- 3) период отмирания родного языка и установления нового одноязычия, когда единственным родным языком становится второй родной язык» [2, 338-339].

Маъмулан, дар мавриди омезиши забони ақаллиятҳои миллӣ омезиши фарҳанги этникӣ низ сурат мегирад: «Подобные процессы наблюдаются в Средней Азии» (наприклад, среди памирских народностей в Таджикистане) и некоторых других многонациональных районах нашей страны.

Вместе с тем следует учитывать, что любой народ, пользуясь даже вторым языком в качестве единственного литературного языка, при желании может сохранять свою национальную автономию, развивать культуру и т.д.» [2, 339].

Дар ноҳияи Тошкӯргон, ба андешаи мардуми таҳҷой, се забони бунёди тоҷикӣ дошта истифода мешавад:

1. Забони сарикӯлӣ, ки ба он тақрибан 35-37 ҳазор нафар ҳарф мезананд.
2. Забони ваҳӣ (вахонӣ), ки дар доираи 3-4 ҳазор нафар мустаъмал мебошад.
3. Забони (гӯиши) торлиғӣ – забони тоҷиконе, ки бо забонҳои гурӯҳи туркӣ-муғулӣ (уйғурӣ, қирғизӣ, чағатой...) омезиш ёфта, забони маснуии махлуте ҳосил шудааст, ки ба он дар ҳудуди 1000-1500 нафар тақаллум мекунад [Кабиров, 2016].

Маълум аст, ки дар як ҳудуду муҳит зисту фаъолияти ду гурӯҳ ва ё зиёдаи этникӣ тадриҷан байни онҳо таъсири мутақобила сурат гирифта, боиси таҳаввулоту тағйироти забонҳои мегардад. Чунончи, муҳаққиқ Л.Т. Соловьёва дар ин маврид чунин менависад: «Тесное взаимодействие в Самурзакано в течение длительного времени обхазского и мегрельского языков отразилось на особенностях речи местного населения. Оба языка в результате совместного развития приобрели определенное своеобразие» [8, 392]. Ҳамчунин ҳанӯз дар асри XIX дар забоншиносии шӯравӣ назарияе ба миён омада буд, ки дар асари таъсири мутақобилаи ду забон забони нава, яъне забони сеюм тавлид мешавад. Лекин ҳамоно вақт дар забоншиносии хориҷӣ андешаҳои муҳолифи назарияи мазкур низ садо дода, аз ҷумла А. Шрадер изҳор карда буд, ки забоншиносии муқоисавӣ мавҷудияти забони омехтаро рад мекунад. Агар ду забони гуногун ҳамҳудуд бошанд, дар ин ҳолат онҳо ё ба сифати ду забони мустақил паҳлуи ҳам фаъолият мекунад ва ё яке аз онҳо дигарро маҳдуд ва тадриҷан аз байн мебарад [2, 101]. Аз воқеият дур нест, ки гӯиши торлиғӣ низ дар

муддати тӯлоии ҳамзистии тоҷикони сарикӯливу вахонӣ бо кирғизҳову уйғурон зухур карда бошад.

Ҳадафи мо ҷалби таваҷҷуҳ нисбат ба гӯйиши мазкур аст, зеро гарчи оид ба гӯйишҳои эронитабори ҳавзаи Шинҷон каму беш маълумот мавҷуд бошад, лекин перомуни гӯйиши торлиғӣ то кунун дар ягон осори илмӣ ишорае нашудааст. Мавҷудияти гӯйиши мазкурро мардумони маҳаллӣ профессор Замир Саъдуллозода таъкид намуда, теъдоди соҳибони ин гӯйишро дар ноҳияи Тошқӯрғон то 1500 нафар нишон додааст, Тухтибек Руситенибой (Рустамбой), ки соҳиби ин гӯйиш аст, ба сифати магистранти факултети филология ду сол таҳсил намуда ва таҳти роҳбарии камина корҳои магистиашро анҷом дод, теъдоди гӯйишварони торлиғиро дар ҷамоати Тори ноҳияи Оқту, ки ҳаммарзи ноҳияи Тошқӯрғон мебошад, тақрибан 5000 нафар таъйид мекунад.

Тибқи маълумоти эшон, вежагиҳои фарқкунандаи ин гӯйиш дар тобишҳои овозӣ (талаффуз) ва бештар дар қисмати луғат (лексика) ба мушоҳида мерасад.

Ҳамин тариқ, шумораи тоҷикони Чин беш аз 50 ҳазор нафарро ташкил медиҳад ва ин шумора дар муқоиса бо дигар ақаллиятҳои миллӣ андак нест.

Китобнома:

1. Гафуров, Б. Тоҷикон. Таърихи қадимтарин, қадим, асри миёна ва давраи нав / Б. Гафуров. – Душанбе: Ирфон, 1998. – 413 с.
2. Дешериев, Ю. Д. Закономерности развития и взаимодействия языков в советском обществе / Ю. Д. Дешериев. – М. : Наука, 1966. – 402 с.
3. Кабиров, Х. Ш. Этнолингвистическое исследование бытовой лексики языка таджиков Китая (на материале этнической группы сарыкольцев) / Х. Ш. Кабиров. – Душанбе, 2016. – 332 с.
4. Кадырбаев, А. Ш. «Таджики» Китая: история и современность / А. Ш. Кадырбаев. Электронный источник: www.synologia.ru.
5. Лашкарбеков. В поиске памирцев Китая. Электронный источник: www.pamirian.ru.

6. Мирбобоев, Азиз. Назаре ба тахаввули забонҳои эронии минтақаи Ҳиндукуши шарқӣ / Азиз Мирбобоев // Номаи Пажӯҳишгоҳ. – Душанбе, 2002. – С. 59-70.
7. Решетов, А. М. Народность эйну в Китае: Проблемы истории и языковой ситуации / А. М. Решетов // XVII научная конференция «Общество и государство в Китае». Тезисы докладов. Ч. 2. – М., 1986. – С. 78.
8. Соловьева, Л. Т. Миграционные процессы в юго-восточной Абхазии и их влияние на этнокультурное развитие региона / 19-начало 20 в.) / Л. Т. Соловьёва // Расы и народы. – М.: Наука, 2009 (34). – С. 376-395.
9. Шарифов, Ҳ. Тоҷикони бурунмарзӣ / Ҳ. Шарифов. – Хучанд, 1996. – 294 с.
10. Шарифов, Ҳ. Яъқуббеки Бадавлат / Ҳ. Шарифов. – М., 2001. – 496 с.

НАЗАРЕ БА ГҶЙИШИ ТОРЛИҒӢ

Муаллиф дар мақола аз мавҷудияти гҶйиши торлиғӣ, ки аз нигоҳи ӯ, ба гурӯҳи шеваҳои забони тоҷикӣ дохил мешавад, суҳан гуфта, таваҷҷуҳи забоншиносонро ба ин нуқта ҷалб намуд, ки дар бораи гҶйиши мазкур таҳқиқоте сурат нагирифтааст. Тибқи гузориши муаллиф, мардуме, ки ба ин шева гуфтугӯ мекунанд, дар Вилояти Худмӯхтори Синзяну Уйғури Ҷумҳурии Мардумии Чин зиндагӣ мекунанд ва таъдодашон аз 1000 то 5000 нафарро ташкил медиҳад.

Вожаҳои калидӣ: забон, фарҳанг, гҶйиш, Сарикӯл, ваҳонӣ, гурӯҳи этникӣ, эйну-айну (абдолӣ, шайдой), Ёшқанд Тор, Навобод, Озодобод, Кошғар.

ВЗГЛЯД НА ТОРЛИГСКИЙ ДИАЛЕКТ

В статье подтверждается наличие тарлигского говора или диалекта, который с точки зрения автора и относится к таджикско-персидской группе языков и до сих пор не был в поле внимания лингвистов. В ходе анализа было определено количество людей, говорящих (от 1000 до 5000 человек) которые проживают в Китайской Синцинзянской Уйгурской области и их количество китайской народной республики.

Ключевые слова: язык, культура, говор, Сарикул, ваханский, этническая группа, святой, Ёшканд Тор, Навобод, Озодобод, Кашгар.

THE ASPECT OF THE TORLING DIALECT

The author mentioned in the article the being of tarling dialect, which from his point of view it depended on the Tajik-Persian group and most of all the scholars didn't write any researching work about it. The author satisfies the people, who use this language living in Chinese People's of Sinti Uigur region and its population are from 1000 to 5000 people.

Keywords: language, culture, dialect, Sarikul, wakhani language, ethnic group, sincere, Yoshkand Tor, Navobod, Ozodobod, Kashgar.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шаҳбоз Кабиров - дотсенти кафедраи забони тоҷикии умумидонишгоҳии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, доктори илми филология, профессор.

Сведения об авторе: Шахбоз Кабиров – доцент кафедры таджикского языка общеуниверситетского Таджикского государственного университета, доктор филологических наук, профессор.

About the author : Shahboz Kabirov – Assistant Professor of Tajik language Department of Tajik National University, Doctor of Philology Sciences, Professor.

ТОПОНИМИКА ДАР «БУРҶОНИ ҚОТЕЪ»-И
МУҲАММАДҲУСАЙНИ БУРҶОН

Вайдуллозода С.

ДДХ ба номи академик Бобочон Ғафуров

Забони тоҷикӣ дар муддати таърихи дароз воситаи асосии мубодилаи афкори ҳамаи аъзоёни ҷамъияти ба шумор рафта, то имрӯз баҳри ташаккули забони адабӣ дар таърихи инкишофи забон ва халқу миллат марҳилаи муҳимро паси сар намудааст.

Доир ба омӯзиши илмии ҳамаи соҳаҳо: фонетика, лексика, морфология, синтаксис, фразеология, этимология ва монанди инҳо корҳои назарраси илмӣ аз ҷониби олимони ватаниву хориҷӣ рӯи кор омадаанд. Ба ғайр аз ин, баҳши топонимика дар қатори соҳаҳои дар боло қайдгардида соҳаи муҳими илмию таҳқиқотӣ ба ҳисоб рафта, тавассути омӯзиш ва баррасӣ корҳои илмии назаррасро ба роҳ мондан мумкин аст. Истилоҳи мавриди назар ба як баҳши омӯзишӣ мансуб буда, таҳқиқгар бо роҳи омӯхтани топоним ва шоҳаҳои онҳо аз таърих ва географияи вожаҳои мансуб ба онҳо боҳабар мегардад.

Зикр бояд кард, ки академик В.В.Бартольд пас аз омӯзиши амиқ ба чунин хулоса меояд: «...ҷуғрофидонҳои мусулмони асри X дар асарҳои худ ҳамон номҳоро қайд кардаанд, ки онҳо дар сарчашмаҳои асри V зикр шудаанд» [2, 35].

Дар робита ба ин, номшинос А.Л.Хромов дар асоси таҳлили сарчашмаҳои арабӣ ва форсӣ-тоҷикии асрҳои X-XIII собит месозад, ки бо омадани арабҳо ба Осиёи Миёна дар асрҳои VII-VIII дар топонимҳо очилан тағйирот ба амал наомад [8, 219].

Забоншинос Д.Ҳомидов дар яке аз мақолаҳои худ «Сарнавишти вожаи Самарқанд» менигорад: «Ташаккул ва таҳаввули аксари номҳои ҷуғрофии Осиёи Марказӣ ба инкишофи забонҳои эронӣ, хосатан ба забони тоҷикӣ хос аст. Зеро забони тоҷикӣ аз кабили забонҳои куҳани пурғановати ин сарзамин буда, беш аз ҳазор сол чун забони расмию коргузори, илмию фарҳангӣ маҳсуб ёфтааст» [4, 43].

Топонимшинос Аюбов А. дар китоби ба забони русӣ нашрнамудаи худ «Топонимҳои Истаравшан» доир ба вожаҳои

топонимӣ зикр менамояд: «Топонимҳо гурӯҳи асосии ҳар як забонро ифода мекунад ва дар паси он таърихи аҷиб нухуфтааст. Онҳо моро ба давраҳои гуногуни таърихӣ бурда мерасонанд ва барои ҳалли муаммои таърихӣ сарчашмаи муҳим ба ҳисоб мераванд» [1, 4].

Муҳаққиқи ҷавон Одинаев А. дар бобати топонимика дар мақолаи «Назаре ба таърихи омӯзиши номвожаҳои ҷуғрофӣ дар Тоҷикистон» овардааст: «Номвожаҳои ҷуғрофӣ бо таърихи мардуми маҳал робитаи ногусастанӣ дошта, барои омӯзиши таърих ҳамчун сарчашмаи безътимод метавонанд хизмат намоянд. Зеро номҳо маҳсули заковати мардум буда, ҳеҷ гоҳ онҳоро тасодуфӣ нагузоштаанд ва таҳқиқи топониму микротопонимҳо ва таҳлили этимологии онҳо нишон медиҳад, ки аксари ҷойномҳои манотиқи Тоҷикистон дорои маънии хушоянду зебо буда, бо назардошти шароити ҷуғрофӣ гузошта шудаанд, ки номҳо бо мавқеи ҷойгиршавии худ мувофиқат мекунанд. Маҳз дорои аҳамияти вижа будани номвожаҳои ҷуғрофӣ боиси он гардидааст, ки дар забоншиносии умумӣ қисмати махсус бо номи **топонимика** тахсис дода шавад, ки предмети омӯзиши он аз номи мавзӯҳои хурд сар карда то номҳои қитъаҳо мебошад» [5, 176].

Дар ҳақиқат, омӯзиши топонимҳо дар илми забоншиносӣ ҳодисаи нодир ба шумор рафта, таҳқиқоти паҳлуҳои он муҳим арзёбӣ мегардад. Топонимҳо чун яке аз соҳаҳои илми забоншиносӣ дар охири асри XIX рушду инкишоф ёфтааст. Дар забоншиносӣ ба вожаҳое ба монанди антропонимҳо (номи хоси одамон), топонимҳо (номи хоси объектҳои географӣ), теонимҳо (номи хоси худоён), зоонимҳо (ном ва таҳаллуи ҳайвонҳо), астронимҳо (номҳои хоси ҷирмҳои осмонӣ), космонимҳо (номи хоси кайҳонӣ ва ҳамсайёрагон), фитонимҳо (номи хоси рустаниҳо), хрононимҳо (номи хоси қисмати вақте ки ба ҳодисаҳои таърихӣ тааллуқ дорад), идеонимҳо (номи хоси объекти фарҳанги маънавӣ), хрематонимҳо (номи хоси объекти фарҳанги маводӣ) дучор шудан мумкин аст. Топонимҳо гуфта вожаҳоеро меноманд, ки объектҳои географиро дар бар мегиранд. Дар китоби «Луғати терминҳои забоншиносӣ» вожаи мазкур чунин шарҳ дода шудааст: «Топонимика(юн. *topos* — ҷой, худуд, мавзӯ + *оnoma*-ном). 1. Соҳаи лексикология, ки ба

омӯхтани номҳои географӣ машғул мешавад. 2. Маҷмӯи номҳои географии мавзеи муайян [9, 190].

Дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» вожаи топонимика чуни шарҳ дода шудааст: **Топонимика** - تاپانيميكه. Ю. маҷмӯи номҳои ҷуғрофии ягон мамлакат ё мавзӯ. 2. збш. Як қисми вожашиносӣ, ки номҳои ҷуғрофиро меомӯзад [7, 350].

Зикр кардан бамаврид аст, ки дар фарҳангномаҳо мафҳуми топонимика шарҳи ягонро доро буда, номҳои ҷуғрофиро ифода менамояд. Аз ин рӯ, ҳамаи калимаҳои мансуб ба географияро вожаҳои топонимӣ номидан мумкин аст.

Мусаллам аст, ки топонимика омӯзиши номи маҳалла, макон, ҷойро танзим менамояд. Маҷмӯи номҳои географии ин ё он макону маҳал топонимияи он маҳсуб меёбад. Дар забоншиносӣ маҳалҳои калон макротопоним ва маҳалҳои хурд микротопоним номгузорӣ гардидааст, ки барои омӯзиши номҳои географӣ аҳамияти калони назариявӣ амалиро доро мебошад. Ҷузъҳои дигари топонимика гидронимика (номи объектҳои табиӣ ва сунъии об), космонимика (номи ҷирмҳои осмонӣ), ойконимика (номи маҳалҳои аҳолинишин), оронимика (номи унсурҳои релефи рӯи замин), урбанонимика (номи ҷузъҳои гуногуни шаҳр) ба шумор меравад, ки онҳо дар алоҳидагӣ ҳамчун як соҳаи илм бо таъриху география муносибати муштарак доранд.

Дар ҳақиқат, мавриди омӯзиш қарор додани номҳои географӣ моро водор менамояд, ки ба тарзи талаффуз, сохтори грамматикӣ ва маъноӣ лексикӣ топонимҳои зиёди забон аҳамияти хоса бидиҳем. Барои ҳамин мавриди таҳқиқ ва омӯзиш қарор додани топонимияи фарҳангномаи «Бурҳони қотъ»-и Муҳаммадхусайни Бурҳон [3] аз аҳамият ҳолӣ намебошад. Дар натиҷаи ҷустуҷӯву омӯзиши фарҳангномаи мазкур маълум гардид, ки вожаҳои топонимӣ дар луғатномаи мазкур фаровон ба назар мерасанд.

Луғатномаи «Бурҳони қотъ» яке аз фарҳангномаҳои ба шумор меравад, ки вожаҳои бештареро доро буда, дар он калимаҳои гуногун шарҳу эзоҳи худро ёфтаанд. Дар фарҳангнома вожаҳои бештареро дучор омадан мумкин аст, ки номҳои ҳайвонот, рустанӣ, наботот, шаҳр, кӯча, вилоят ва исми хоси одамро дар бар мегиранд. Мо тасмим гирифтаем, ки

доираи омӯзиши худро ба калимаҳои топонимӣ бахшида бошем, то ки тавассути таснифот номҳои топонимиро манзури шумоён гардонем.. Дар натиҷаи таҳқиқ маълум гардид, ки фарҳангномаи «Бурҳони қотей» вожаҳои зиёди топонимиро дар худ ҷой додааст. Номҳои топонимии дар фарҳангнома мавҷудбударо мо метавонем ба сурати зайл мавриди омӯзиш қарор диҳем. Дар фарҳангномаи мазкур номҳои топонимии шаҳр, вилоят, кӯҳ, чашма, дарё, рӯдхона, қалъа, мавзеъ, ҳисор, қасаба, қаря, оташақада мавриди омӯзиш қарор дода шудааст, ки дар ҳақиқат дар лугатнома ба чашм мерасанд:

1. Топонимҳое, ки номи шаҳро ифода мекунанд:

Абивард номи шаҳрест дар Хуросон мобайни Сарахс ва Нисо, ки онҳо низ ҳар як шаҳре бошанд [3, 70].

Арастоталис номи шаҳре, ки Арастоталис ба номи худ обод карда бошад [3, 79].

Урганҷ номи шаҳрест аз вилояти Хуросон, ки дар сарҳади Мовароуннаҳр воқеъ шудааст [3, 81].

Ирмания шаҳрест маъруф, ки оташқадаи Дурухш дар он ҷост. Гӯянд бонуи Ирмания ва Шероз ва оташқадаи Дурухш Роси мачусӣ буда, ки алҳол ба Раъсулбағл машҳур аст ва дирҳами бағлӣ мансуб ба ӯст[3, 82].

Испаранг шаҳрест наздик ба Самарқанд ва мавлиди Сайф он ҷост [3, 88].

Исбаҳон шаҳре бошад доруссалтана дар мулки Ироқ [3, 89].

Исторбод номи шаҳрест дар Табаристон машҳур ба Астаробод [3, 90].

Исравшана номи шаҳрест аз вилояти Мовароуннаҳр ва ба замми аввал ва солис (3, яъне Усрушана) асаҳ аст [3, 92].

Исфаройин ва он шаҳрест машҳур дар Хуросон [3, 93].

Исфаранҷ муарраби Исфаранг аст; ва он шаҳре бувад наздик ба Суғди Самарқанд ва мавлиди Сайф аст; ва баъзе гӯянд наздик ба Самарқанд [3, 94].

Чангвон номи шаҳрест аз вилояти Ҳиндустон [3, 358].

Чин шаҳрест маъруф ва машҳур [3, 362].

Ҳисор номи шаҳрест ҳуснхез [3, 366].

Хито номи шаҳрест аз мамолики Чин [3, 378].

Харгун номи шаҳрест ва шаҳро ба арабӣ «мадина» гӯянд [3, 386].

Халлук номи шаҳрест аз Туркистон мансуб ба хубон [3, 400].

Халхолзар номи шаҳрест мобайни Қазвин ва Гелон [3, 400].

Хоразм номи шаҳрест маъруф ва машҳур аз Туркистон [3, 406].

2. Топонимҳое, ки номи вилоятро дар худ касб намудаанд:

Ардан номи вилоятест; ва номи рӯдхонае ҳам ҳаст наздик ба Димишқ [3, 78].

Алон номи вилоятест аз Туркистон ва баъзе гӯянд номи шаҳрест; ва номи кӯҳе ҳам аст дар Арафот [3, 110].

Алмолақ номи вилоятест [3, 111].

Имлоқ номи вилоятест аз Туркистон [3, 113].

Эрон вилояти Ироқ ва Форс ва Хуросон ва Озарбойҷон ва Аҳвон ва Табаристон ва бештар аз худуди Шомро низ гӯянд [3, 131].

Эг вилоятест аз вилоёти форс [3, 132].

Бичур номи вилоятест мобайни Кобул ва Ҳиндустон [3, 155].

Бадахшон вилоятест мобайни Ҳиндустон ва Хуросон [3, 159].

Барбад номи вилояти Систон аст [3, 162].

Бартос номи вилоятест аз Туркистон ва дар он ҷо пӯстини хуб мебошад [3, 163].

Бархон номи вилоятест аз мулки Форс [3, 163].

Буст номи вилояте ва қалъаест машҳур [3, 178].

Батлаюс номи вилоятест дар мағриби замин [3, 184].

Бангиш номи вилоятест аз Мовароуннаҳр [3, 195].

Баҳр номи вилоятест [3, 201].

Партош номи вилоятест аз Туркистон [3, 227].

Панҷоб вилоятест аз Ҳиндустон, ки Лоҳур тавобеъи он бошад [3, 247].

Татор вилояте бошад аз Туркистон [3, 271].

Турон номи вилоятест бар он тарафи оби Ому, яъне Мовароуннаҳр [3, 299].

Ҷоландар номи вилоятест дар Сӯманот [3, 309].

Ҷова номи вилояте ва ҷазираест дар миёни дарё [3, 312].

Чилм номи вилоятест аз мулки Панҷоб [3, 322].

Ҷий вилояти Сифохонро гӯянд [3, 331].

Чикин номи вилоят [3, 352].

Ҳичоз номи вилоятест машхур дар Арабистон [3, 364].

Хатл номи вилоятест аз Бадахшон, ки аспи хуб аз он чо оваранд [3, 378].

Хатлон номи вилоятест аз музофоти Бадахшон [3, 378].

Хуросон номи вилоят, ки дар машрики форс ва Ироқ воқеъ аст [3, 381].

Хаков номи чо ва мақоме ва вилояте аст [3, 399].

3. Топонимҳое, ки номи кӯхро унвон намудаанд:

Испурз номи кӯхест бисёр баланд ва рафеъ [3, 88].

Истиё номи кӯхест аз кӯхҳои мобайни Ҳирот ва Ғазна [3, 92].

Асгованд кӯхе бошад наздик ба Систон [3, 95].

Ашқованд номи кӯхест наздик ба Систон [3, 99].

Алванд номи кӯхест баланд дар навоҳии Ҳамадон. Гӯянд дувоздаҳ ҳазор чашмаи об аз домани он кӯх бармеояд [3, 112].

Айловил номи кӯх [3, 138].

Бартойил кӯхест дар он ҷазира, ки шабҳо аз он кӯх садои табл ва духул ва синҷ меояд [3, 167].

Барандак кӯхи кӯчак ва пуштаи хурдро гӯянд; ва баъзе гӯянд **барандак** пуштаест кӯчак, ки дар миёни дашт ва сахро воқеъ бошад [3, 171].

Бедвоз номи кӯхест аз вилояти Моваруннаҳр [3, 205].

Бесутун номи кӯхест машхур, ки Фарҳод ба фармудаи Ширин оро меканд [3, 207].

Чалонкӯх номи кӯхест дар мулки Яман [3, 353].

4. Топонимҳое, ки номи чашмаро ифода мекунанд:

Бодхонӣ номи чашмаест дар қарияи Ҳаво, ки яке аз қурои Домгон аст [3, 138].

Чашмаи Гуласб чашмаест дар Хуросон аз тавобеъи Тӯс [3, 347].

Чашмаи Канкала чашмаест дар Озорбойчон [3, 347].

Чашмаи Мунфачир яке аз манозили Қамар аст [3, 347].

Бодхонӣ номи чашмаест дар қарияи Ҳаво, ки яке аз қурои Домгон аст [3, 138].

Чашмаи Гуласб чашмаест дар Хуросон аз тавобеъи Тӯс [3, 347].

Чашмаи Канкала чашмаест дар Озорбойчон [3, 347].

Чашмаи Мунфачир яке аз манозили Қамар аст [3, 347].

1. Топонимҳое, ки номи дарё ва рӯдхонаро ифода менамоянд:

Акфуда номи дарёи Гелон аст [3, 109].

Баҳри Андалус дарёест, ки кишти дар он кор накунад [3, 156].

Баҳри Чигил номи дарёчаест дар Туркистон мансуб ба шаҳре, ки онро Чигил мегӯянд [3, 156].

Баҳри Хоразм номи дарёчаест дар серӯзаи Хоразм, ки оби Ому он ҷо чамъ мешавад ва муҳити он сад фарсанг аст [3, 156].

Ардан номи вилоятест; ва номи рӯдхонае ҳам ҳаст наздик ба Димишқ [3, 78].

Арас номи рӯдхонаест машхур, ки аз канори Тифлис ва мобайни Озорбойчон ва Аррон мегузарад [3, 79].

Исперӯд номи рӯдхонаест аз Озорбойчон, ки ба Деламон ва Гелон гузарад [3, 89].

Халиҷ ба маънии рӯдхона ва наҳри азим бошад [3, 401].

1. Топонимҳое, ки номҳои қалъа, қазира, ҳисор, қасаба, қаря ва оташкадаро мафҳум менамоянд:

Истаҳр номи қалъаест дар мулки Форс [3, 90].

Аламут номи қалъаест машхур, ки мобайни Қазвин ва Гелон воқеъ аст [3, 111].

Авро ҳисор ва қалъаро гӯянд [3, 125].

Ўк номи қалъаест мобайни Фароҳ ва Систон [3, 128].

Бору Ҳисор ва қалъаро гӯянд [3, 144].

Буст номи вилояте ва қалъаест машхур [3, 178].

Биҳиштганг номи қалъае дар Бобил [3, 202].

Табрак ҳар ҳисор ва қалъаро гӯянд умуман ва қалъаи Сифоҳонро хусусан [3, 269].

Бабук номи қалъаест дар канори Қулзум [3, 270].

Ундулус номи шаҳрест дар худуди мағриб; ва номи қазирае ҳам ҳаст дар болои кӯҳе [3, 118].

Бартойил номи қазираест дар Ҳиндустон, ки яке аз дарахтони он қазира бонге азим ва садое муҳиб меояд. Ва баъзе гӯянд кӯҳест дар он қазира, ки шабҳо аз он кӯҳ садое табл ва духул ва синҷ меояд [3, 167].

Номи мавзеъ, ҳисор, қасаба, қария, оташақада

Танги Туркон номи мавзеест аз Туркистон [3, 295].

Чишт номи мавзеест [3, 345].

Пилором номи ҳисорест азим ва бузург [3, 260].

Табрак ҳар ҳисор ва қалъаро гӯянд умуман ва қалъаи Сифоҳонро хусусан [3, 269].

Бору ҳисор ва қалъаро гӯянд [3, 144].

Хучанд номи қасабаест дар Мовароуннаҳр, ки мавлиди Камо ласт [3, 379].

Хулум номи қасабаест аз тавобеъи Балх ва дар сарҳади Бадахшон воқеъ шудааст [3, 400].

Халаҷон номи қарияест муттасил ба Шероз [3, 399].

Хадсӯз номи оташқадаи Озарбойҷон бошад [3, 409].

Ҳамин тавр, топонимика ҳамчун илм доираи омӯзиши номҳои ҷуғрофиро ифода намуда, аз қадим то ба имрӯз дар фарҳанги ниёғони мо сайри таърихӣ худро доро мебошад. Мавҷудияти номҳои ҷуғрофӣ дар фарҳанги мазкур ба мисли шаҳр, вилоят, кӯҳ, чашма, дарё, рӯдхона, қалъа, мавзеъ, ҳисор, қасаба, қаря, оташқада далели гуфтаҳои боло махсуб меёбанд.

Китобнома:

2. Аюбов А.Р. Топонимы Уструшаны: истоки их происхождения и значения / А.Р. Аюбов. – СПб.: Нестор, 2009.
3. Бартольд В.В. Сочинение. Том 2. Часть 1 / В.В. Бартольд. – М.: Восточная литература, 1963.–759 с.
4. Бурҳон, Муҳаммадхусайн. Бурҳони қотеъ. Ҷилди 1. / Муҳаммадхусайн Бурҳон. – Душанбе: Адиб, 1993. – 416 саҳ.
5. Масъалаҳои филология: Маҷмӯаи мақолаҳои илмӣ. – Самарқанд: СамДу, 2003, -130 саҳ.
6. Ошёнӣ меҳр. Маҷмӯаи мақолаҳо бахшида ба 60-солагии номзади илмӣ филологӣ, дотсент Олимова Ҳ.. –Хучанд: Меъроҷ, 2016. - 464 саҳ.
7. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 1–2. Москва: Советская энциклопедия, 1969.–951+949 с.
8. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 1–2. -Душанбе: Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти Рӯдакӣ, 2008.–950+945 с.
9. Хромов А.Л. О некоторых словах языка эпохи Рудаки, сохранившихся в таджикских говорах верховьев Зеравшана.

// Рӯдакӣ ва замони ӯ. Маҷмӯаи мақолаҳо.–Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1958. – С. 222–226.

10. Хусейнов Х, Шукурова К. Лугати терминҳои забоншиносӣ / Х. Хусейнов, К. Шукурова. - Душанбе: Маориф, 1983. - 256 сах.

ТОПОНИМИКА ДАР «БУРҲОНИ ҚОТЕЪ»-И МУҲАММАДХУСАЙНИ БУРҲОН

Аз нигоҳи муаллиф топонимия бахши муҳими забоншиносии умумӣ ба шумор рафта, бо кушодани асрори номҳои ҷуғрофӣ маълумоти муфиди таърихӣ-фарҳангиеро дар ихтиёри соҳибони забон қарор медиҳад. Ҳар номи ҷуғрофӣ, пеш аз ҳама хусусиятҳои лексикӣ ва грамматикӣ забони мушаххасеро ифода мекунад. Яъне арзиши забоншиносӣ дорад ва инчунин ҳомили арзишҳои таърихӣ ва фарҳангӣ низ мебошад, зеро поре аз таъриху расму суннатҳои номгузории гузаштагонро дар худ ҷой додааст.

Вожаҳои калидӣ: лугатнома, «Бурҳони қотеъ», вожаҳо, топонимия, фарҳангнома, шаҳр, вилоят, кӯҳ, чашма, дарё, рӯдхона, қалъа, мавзеъ, ҳисор, қасаба, қаря, оташақада, Исравшана, Ҳисор, Хоразм, Ардан, Алон.

ТОПОНИМИКА В «БУРҲОНИ КАТЕЪ» МУҲАММАДХУСАЙНА БУРХАНА

Рассматривая топонимы в известном словаре «Бурхони Котеъ» Мухаммад Хусайна Бурхана, автор статьи исходил из того что не только являются названиями определенных местностей, что немаловажно для понимания истории и культуры целого региона, но одновременно обладают грамматическими и лексическими особенностями, позволяющими пролить свет на историю персидско – таджикского языка.

Ключевые слова: словарь, Бурхани Катъ, слова, топонимия, город, область, гора, родник, река, крепость, местность, большой поселок, селение, храм огнепоклонников, Истаравшан, Гиссар, Хоразм, Ардан, Алон.

TOPONYMY OF “BURHANE KATE” OF
MUHAMMADHUSAYN BURHAN

From the point of view of the author the toponymy learned as the main part of linguistics and many ways of geographical names has the historical and cultural information of the language. Every geographical word first of all has lexicological and grammatical structure of the concrete language. It means that also it includes the linguistic historical and cultural significant, therefore aims the tradition and customs of our ancestry.

Keywords: dictionary, dialect, “Burhani Kote”, vocabulary, toponymy, city, region, mountain, origin, river, castle, place, palace, countryside, church, Istaravshan, Hissar, Khorezm, Ardan, Alon.

Маълумот дар бораи муаллиф: Вайдуллозода С. - дотсенти кафедраи забони тоҷикии ДДХ ба номи академик Бобочон Гафуров, номзади илми филология, тел.: + 992 92 716 17 20, e-mail: sukhanvar1983@mail.ru.

Сведения об авторе: Вайдуллозода С. - доцент кафедры таджикского языка Таджикского Государственного Худжандского Университета имени Бободжона Гафурова, кандидат филологических наук, тел.: +992 92 716 17 20, e-mail: sukhanvar1983@mail.ru.

About the author: Vaydullozoda S. - Assistant Professor of Tajik languages of Khujand State University by name B. Gafurov, Doctor of Philology Sciences, phone: +992 92 716 17 20, e-mail: sukhanvar1983@mail.ru.

УДК: 491.55 - 3

ДОИР БА ЯК САРЧАШМАИ АВВАЛИЯИ
ФАРҲАНГНИГОРИИ ФОРСӢ БА РУСӢ

Шокиров Т. С.

Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон

Фарҳанг ва фарҳангшиносӣ яке аз қадимтарин ва асоситарин нишонаҳои тамаддун ва маънавияти ҷаҳонӣ маҳсуб меёбад. Он миёни тамоми мардуми соҳибхат чун тазкираи мубрам, мушаххас, вале фароғири таърих, суннат, урфу одат, таъиноту муқаррарот ва дастоварди давраи муайяни ҷомеаи алоҳида ба шумор меравад. Аз ин ҷост, ки пешравтарин зиёӣони мутақаддиму муосир ба масъалаи таҳияи луғат ва луғатшиносӣ диққату аҳамияти ҷиддӣ додаанду медиҳанд. Бавежа, дар Шарқ қадимтарин фарҳангҳо омода шуда, бархе аз онҳо то замони мо расидаанд [1; 3; 5; 6; 10; 12; 13, 96-112; 21, 16; 22]. Дар Ғарб масъалаи мазкур асосан аз асрҳои миёна роиҷ гардида, минбаъд хеле зуд рушд пайдо кард [6]. Нахустин луғати забони англисӣ соли 1552 ба таърифи расидааст.

Дар Россия бо супориши Пётри Кабир ба таълифи луғат пардохтаанд. Фарҳангшиносӣ дар Россия маҳз аз охири садаи 18 роиҷ мегардад, ки нахустинаш «Словарь Академии Российской» ном дошта, соли 1794 интишор ёфтааст [6; 14]. Асри 19 айёми рушди луғатшиносии рус будааст. Дар ин давра фарҳангшиносии рус зиёда аз 100 луғат аз ҷоп баровардаанд, ки яке аз онҳо адиб, мунаққид, қомусшинос, фарҳангшинос Старчевский Адалберт Викентович мебошад.

Старчевский Адалберт, ки баъдтар исмиашро ихтисор карда, Алберт меноманд, ба ҷуз омӯхтани адабиёти бадеӣ, шоирӣ, тарҷумонӣ, мурағибӣ ва таъриху ҳуҷҷатшиносӣ, инчунин донандаи хуби забонҳои Шарқу Ғарб низ будааст (16-18). Ӯ аслан ба фарҳангшиносӣ аз нимаи дуҷуми ҳаёташ, бо талқини муаррих, полковник ва соҳибкори рус Андрей Николаевич Карамзин (1814-1854), ки писари муарриху адиби машҳури рус Николай Михайлович Карамзин (1766-1826) буду фарзанди қалониашро барои омӯхтани забонҳои аврупоӣ **назди ӯ ба шогирдӣ гузошта** буд, рӯ меорад. Аз солҳои 50-и садаи 19 фаъолиятро ба забоншиносиву вожағундорӣ равона сохта, аз

забонҳои гуногун бештар аз 700 ҳазор калимаю ифодаи заруриро фароҳам оварда, ба фарҳангшиносӣ шурӯъ менамояд [18].

Старчевский А. В. нахуст зарурату аҳамияти сиёсиву илмӣ ва амалии масъаларо ба назари эътибор гирифта, бо супоришу дастгирии Сарситоди ҳарбию таълимии Империяи Россия ҳамзамон ба таҳияи фарҳангҳои русӣ ба форсӣ ва русӣ ба туркӣ пардохта, соли 1886 дар Санкт-Петербург бо номҳои «**Переводчик с русского языка на персидский**» (174 сах.) ва «**Переводчик с русского языка на турецкий**» (172 сах.) ду китоби бисёр пурарзиро паси ҳам аз чоп мебарорад.

Китобҳо, аз ҷумла китоби аввал, бо мусоидати Кумитаи ҳарбиву илмии Сарситоди Империяи Россия таҳия ва интишор гардидааст. Онро соли 1886 типография ва литографияи ба номи А. Траншел, ки дар шаҳри Санкт-Петербург, кӯчаи Стремянная-12 воқеъ будааст, дар ҳаҷми 171 саҳифа бо муқоваи саҳт аз нашр баровардааст [15].

Дар замони таҳияи китоб дар забони русӣ фарҳангу луғати тарҷумавии дузабона ё бисёрзабонаро бо истилоҳи туркиасоси **толмач** ифода мекардаанд [6, 12]. Аммо А. В. Старчевский на вожаи **толмач**, ки дар забони русии он замон роиҷ буду дар таълифоти пештараш истифода бурдааст, балки вожаи русии **переводчик** (тарҷумон, баргардонанда)-ро ба қор гирифтааст. Ба гумони мо, яке аз сабабҳои номаълум мондани фарҳангҳои А. В. Старчевский дар ҳамин аст, ки ӯ на вожаи маъмулии **толмачро**, балки муродифи русиашро писандидаасту минбаъд онро дигарон напазируфтаанд ва зуд фаромӯш шуда, истилоҳи **словарь** урфӣ гадидааст. Вале вожаи **толмач** то ибтидои асри XX роиҷ будааст.

Мураттибони «Толковый словарь русского языка» **толмачро** чунин шарҳ додаанд: 1. **Тарҷумон** (*қадима, махсус*). Дар Руси қадим тарҷумони соҳибмансаб ва расмиеро **меномиданд**, ки миёнҷии муҳовараи нафари рус ва хориҷӣ бошад (*таър.*). 2. **Муфассир**, шорех (*қадима*) [19, 462]. Ожегов С. И. **бошад**, «тарҷумони сӯҳбату гуфтушунидҳо»-ро **дар назар дошта**аст [9, 516]. Дар тамоми фарҳангҳо чунин маънидоди вожаро мехонем, аммо ҳеҷ кадоме аз муфассирон пайдоиши калимаро мушаххас ишора накардаанд.

Фасмер барҳақ таъкид кардааст, ки вожаи мазкур асрҳои 16-17 аз забони туркӣ ба русӣ гузаштааст [20,72]. Мусаллам аст, ки толмач гунаи тахрифёфтаи вожаи **тилмочи** туркӣ **буда**, ба тоҷикӣ баргардонандаи забон, тарҷумон **маънидод** мешавад.

Баъдтар вожаи мазкур на танҳо ифодагари шахс, мансабу вазифа, машғулият, балки фарогири маънои луғату фарҳанг(словарь) низ гардидааст, ки унвони китобҳои Старчевский А. В. «Переводчик с русского языка на персидский» (174 сах.) ва «Переводчик с русского языка на турецкий» (172 сах.) низ шаҳодати онанд. Албатта, дар сароғози фарҳангшиносии рус, ки ҳанӯз бисёр ибтикорҳо норавшан буданд, ин падидаи нав буд.

Старчевский А. В. дар поёни фаъолиятҳои ҷаҳонӣ фарҳангшиносии дузабонаву бисёрзабона таҳия кардааст, ҳар кадоме бо вижагиҳои лексикографияш дар ташаккули ин соҳа сахме дорад. То таҳияи «Переводчик с русского языка на персидский» (Тарҷумони забони русӣ ба форсӣ) луғатҳои зеринро ба нашр расонида буд:

(Справочный энциклопедический словарь. - Спб., 1847-1855; Общедоступный международный переводчик путешествующих по Северной, Средней и На 25-ти языках. - Спб. (паровая скоропечатия А В. Пожаровой)... [2], IV, 559 с.

Спутник русского человека в Средней Азии заключающий в себе словари (написанные русскими буквами) языков: 1. тюркского(джагатайского или узбекского) и туркменского; 2. киргизского(казакского); 3. татарского(казанского и оренбургского); 4. Сартского (городского, узбекского, преимущественно технического) и 5. Таджикского (бухарского). С грамматиками. - Спб.: Типография и хромофотография А. Траншиля, Стремянная 12, 1878, 804 с.;

Новая русская библиотека, заключающая в себе 15.000 названий книг, вышедших с 1850 по 1 окт. 1877г.

Энциклопедический (предметный) указатель. - Спб.,– М.: И. Попова, 1878,-472 с.;

Проводник и переводчик по отдаленнѣшимъ окраинамъ Россіи. Заключающий въ себѣ 44 языка: лопарскій, карельскій, зырянскій и др. По каждому языку отъ 1000-до 2000 и болѣе

словъ, по 300 разговорныхъ фразъ и грамматическій очеркъ. Сост. По методъ Мещофанти. - Спб., 1885;

Переводчик с руссого языка на турецкий. - Спб.: изд. при Главн. Штаба, 1886.- 174 с.;

Переводчик с руссого языка на китайский. - Спб., изд. при пособии Воен. Учен. Ком. Глав. штаба, 1886. (2), II, 215с. Изд. 2-е., 1904, 178с.;

Переводчик с руссого на сартовский.-Спб. изд. при пособии Военно-ученного Главного Штаба, 1886, (2), IV, 202с.).

Тахияи чунин асархо, албатта, омили андӯхтани маҳорату малакаи бештаре гардиданд ва ӯ бо таҷрибаи мукаммале ба омода сохтани фарҳанги мавриди таҳқиқ шурӯъ намудааст.

Дар муқаддимаи хеле муҳтасари «**Тарҷумони забони(муҳоварай) русӣ ба форсӣ**» мураттиб ишора мекунад: «Дар Аврупо то кунун дар ҳеҷ яке аз забонҳо **худомӯз** ё тилмочи арзон ва дастраси забони форсӣ мавҷуд нест. Аз ин ҷиҳат, чунин нахусттаҷриба дар Россия сурат гирифта, бо номи «**Переводчик с руссого языка на персидский**» манзур гардид, ки вожаҳо аз ҷониби донандаи хуби забони форсӣ мустақиман баргардон шуда, ҳарфгадони (транскрипсияи) калимаҳои форсӣ саҳеҳ ба кор рафтаанд. Барои истифодаи амалии «**Тарҷумон**» дар асоси он омода сохтани «**Дафтарчаи киссагӣ**» бо зуруртарин вожаҳои муҳовара, ё дар ҳар фасл нишон додани серистеъмолтарин калимаҳо муфид аст, ки ҳангоми ҳар дафъа кушодани китоб пеши назар омада, ноаён ҳифзи хотир гарданд» [15, 3].

Аз иқтибоси боло маълум мегардад, ки мураттиб корашро «нахусттаҷриба» ҳисобидааст. Вале пеш аз оғози китоб 3 сарчашмаи барои тартиб додани фарҳарҳанг истифода бурдаашро бо номи «Источники для изучения разговорного персидского языка» ном мебарад. Ин далели он аст, ки ташаббуси ӯ аз лиҳози сохтору фарогирӣ мукамалтар буда, аз ҷиҳати нарху дастрасӣ ҳам бартарӣ доштааст. Ҳамчунин муҳим он аст, ки китоби А. Старчевский бо супориш ва сарпарастии ҳукумати Россияи подшоҳӣ чун маводи аҳамияти стратегию сиёсидошта омода гаштааст. Албатта, сохтори фарҳангро навгонии луғатнигорӣ доништан лозим аст.

Нахустин сарчашмаи манзурнамудаи мураттиб «**Муҳоварай фаронсавӣ- форсӣ**» буда, онро фарҳангшинос А. де

Байберштейн Каземирский (*Dialogues français-persans, precedes d'un précis de la grammaire persane et suivis d'un vocabulaire français-persan. Par d'É. de J. de Kazimirski. Paris, Librairie Klincksieck, 11 rue de Lille. 1883, in 8° XVI and 1118p.*) таҳия карда, соли 1883 дар шаҳри Париж ба нашр расонидааст.

126 саҳифаи аввали фарҳанг шомили грамматикаи забони форсӣ буда, баъд дар ду сутун транскрипсияи ифодаву ибораҳои форсӣ бо ҳуруфи франсавӣ баргардон ва сабт карда шудааст. Старчевский А. В. таъкид намудааст, ки талаффузи қариб нисфи маводи фарҳанг дуруст риоя нашудааст. Ҷ ҳамчунин меафзояд, ки он қисмати фарҳангии китоб 621 саҳифа буда, 20 ҳазор вожаҳо фарогир аст ва нахустин фарҳанги забони хориҷӣ ба форсӣ аст. Ҷой додани грамматикаи забони форсӣ қиммати асарро афзудааст.

Асари дигаре, ки А. В. Старчевский чун сарчашма истифода бурдааст, китоби Ч. Б. Николас «Муҳовараи форсӣ фаронсавӣ» буда, (*Dialogues persans- français, accompagnés de notes sur les principales perles de la grammaire persane et sur certaines locutions et idiotismes propres à cette langue à l'usage des dragomans, des négociants et des voyageurs. Deuxième édition. Paris. Maisonneuve et Cie, Libraires-éditeurs 15, Quai Voltaire, 1869 in 8°, VIII) соли 1869 дар шаҳри Париж дар ҳаҷми 329 саҳифа ба таъби расидааст. Вожаҳои форсӣ дар шакли таркиб, ибора ва ҷумлаҳо ба тариқи муқоламаву саволу ҷавоб ҷой дода шудаанд. Калимаҳои ибораҳо бо ҳуруфи фаронсавӣ навишта шудаанд ва сабти вожаҳо аз талаффузи аслиашон хеле дуранд, яъне ноаниқ сабт гардидаанд. Старчевский А. В. таъкид мекунад, ки грамматикаи асар ҳам сарсарӣ навишта шудааст.*

Маъхазҳои сеюми асар «Роҳномаи забонҳои форсӣ ва фаронсавӣ англисӣ» се забона буда, шомили транскрипсияи талаффуз ба ҳуруфи лотинӣ, грамматикаи мухтасар, муҳовара ва тафсири ибораҳои вожаҳои (Monuel de la langue persane-vilgare. Vocabulaire français, anglais et persan, avec la prononciation figurée de lettres latines. Précédé d'un abrégé de grammaire et suivi de dialogues avec le mot à mot. Par Stanislas Guyard, professeur à l'école des hautes études. Paris, 1880, Maisonneuve et Cie éditeurs, 26 Quai Voltaire). Онро соли 1880 дар шаҳри Париж забоншиноси фаронсавӣ Станислас Гайвард (Stanislas Guyard) дар ҳаҷми 223

саҳифа таҳия намудааст. 31 саҳифаи китоб ба грамматикаи мухтасари забони форсӣ, 27 саҳифа ба муҳовара бахшида шудааст. Ҷумлаҳои муҳовара мухтасар, пурмуҳтаво, тафсирист (252 сах.), вале транскрипсия ҷавобгӯи талабот нест [15, 5]. Старчевский А. Ба сифати китоб баҳо дода, арз медорад, ки транскрипсияи асар хонандаи фаронсаву англисиро конё гардонида наметавонад. Ӯ чун шахси ҳудогоҳ бо таассуф хулоса гирифта, қайд мекунад, ки чизи дар Фарб манзуршуда алҳол ҳамин асарҳо буда, дар онҳо оид ба соҳаҳои мухталифи ҳаёти ҷомеа, ба мисли вожаҳои ифодагари соҳаҳои тиб, ҳарбӣ, саноат, иқтисодиёт, зироат ба назар намерасанд. Илова бар ин онҳо дастнорас буда, барои харидан бояд ба Париж муроҷиат шавад, ки ин ҳам мушкилии зиёд пеш меорад. Вай иброз медорад, ки ба забонҳои англисӣ немисӣ умуман чунин дастуру фарҳангунае мавҷуд нестанд, вале мардум бояд аз чунин асарҳо бархӯрдор бошанд. Бо назардошти ҳамин зарурат мураттиб батаҳияи фарҳанги мазкур пардохтааст.

Пас аз анҷоми пешгуфтор маводи фарҳанг ҷой дода шудааст.

Соҳтори «Переводчик с русского языка на персидский» хеле мураккаб буда, аз соҳтори имрӯзаи луғатнигорӣ фарқи зиёд дорад. Он вазифаи фарҳанги тарҷумавӣ, тафсирий, соҳавӣ ва мавзӯиро адо мекунад, зеро он ҳам муҳовара ва ҳам фарҳангро фарогир аст.

Маводи луғат на аз рӯи алифбо, балки аз лиҳози басомаду зарурат ва дараҷаи истифодашон ҷой дода шуда, маъмулан фарогири калима, таркиб, ибора ва ҷумлаҳои умумистеъмоли ва урфист.

Китоб аз VII боб ё қисм иборат аст ва бобҳо бо ададҳои римӣ ишора шудаанд. Бобҳои II-III 6 фаслро шомил буда, тартиби бобҳо бо шаш ҳарфи аввали алифбои русӣ (А; Б; В; Г; Д; Е.) нишон дода шудаанд.

Боби I «В дороге» номгузори шуда, 236 калимаю ибораҳои зарурии роҳу сафар ва мусофират бо забони русӣ ҷой дода, ба форсӣ баргардон шудаанд, ки мусофирон хангоми сафару ба роҳ баромадан метавонанд мавриди истифода қарор диҳанд:

Въ дорогъ.

Благодарю васъ. Тэшэкур микунэм, лутфи шума зияд.

Возможно-ли? Мумкинъ-эст-ин?

Вставайте. Бэр бэхизид.

Я не верю. Бавэр нэдарэм.

Я говорю тебе Тура мигуем.

Говорите. Бэ гуйид.

Что вы говорите. Чи мигуид.

Не говори много. Пур нэ гу.

Что они говорятъ? Чй ми-гуенд?

Я голодень. Гуриснэ-эм.

Голубчикъ. Джигер гушэ.(с. 5)

Боби II “Отдель общий» (приготовительный) унвон гирифта, 126 вожа аз лихози мансубияташон ба хиссаҳои нутқ чойгузин гаштаанд. Унвони боб аз номи мундарича фарқ мекунад. Дар мундарича баъди унвони боби мазкур - **общий отдел** дар қавсайн вожаи **подготовительный** дар худи боб **приготовительный** истифода шудааст. Дар ин боб вожаҳо аз рӯи мансубияташон ба хиссаҳои нутқ чудо карда, вожаҳои ҳар хиссаи нутқ аз рӯи алифбо чой гирифтаанд. Ҳиссаҳои нутқ на тибқи тартиботи морфологӣ, балки аз лихози доираву дараҷаи истеъмолашон омадаанд. Бинобар он, дар оғоз феъл, баъд ҷонишин, хиссачаҳо (дар ҳамтаркибӣ бо дигар калимаҳо), сифат, шумора меоянд.

Глаголы.

Беседовать. *Сухбэт кердэн.*

Бить. *Зэдэн.*

Божиться. *Сэвкенд хурдэн; кесэм хурдэн*

Болтать. *Һарф муфт зэдэн.....*

Вести. *Авурдэн, бурдэн.*

Взглянуть. *Нэзэр кердэн.*

Взять. *Эхз кердэн, гирифтен*

Видеть. *Дидэн.*

Возвращаться. *Баз амэдэн, мураджа'эт кердэн,*

бэргердидэн, бэргештэн...

Вожаҳои боби III “Специальный отдел” (Шуъба ё қисми махсус) ба соҳаҳои умури ҳарбӣ, баҳрнавардӣ, табибӣ, тичорат ва саноат, хоҷагидорӣ (мебел, либоса, кухня, хоҷагӣ), вожаҳои

топографӣ ва этнографӣ, вожаҳои чуғрофӣ ва таърихӣ тасниф шудаанд.

Вожаҳои забони форсӣ на аз рӯи навишт, балки аз рӯи талаффуз сабт гардидаанд. Овози «а»-и форсӣ, бо ҳарфи э, овози «ч»-и форсӣ бо ҳарфҳои «дж»-и кирилӣ, овози «о»-и форсӣ бо ҳарфи «а» (*юноша - джэван*), овози «х» бо ҳарфи лотинии «h» (*эмигрант-муҳаддҷир*), овози «ё» бо ҳарфи кирили «я», овози «э» бо ҳарфи «и» сабт ёфтаанд.

Унвонгузории фаслҳои мунадаричаву дохили боби сеюм низ аз мувофиқат дуранд. Аз ҷумла дар мундариҷа фасли **В) Промышленность и торговля** номида шуда бошад, дар дохили асар **Торговля и промышленность**, фасли **Г) дар мундариҷа Домашний бытъ** дар таркиби боб **Домашний бытъ и хозяйство** нишон дода шудааст, вале зерфаслҳои мебел, либоса, таббоҳӣ, хоҷагӣ ба назар нарасид. Фасли **Д) дар мундариҷа Топографическая часть**, дар боб **Топографические и этнографические слова**, боби **Е) мутобиқан дар мундариҷа Географические, этнографические и исторические слова** ва боби марбута **Географические и исторические слова** номида шудааст. Чунин номувофиқатӣ дар бобҳои дигар низ ба мушоҳида мерасад.

Дар боби IV «**Очерки грамматикӣ**» аз саҳифаи 94 то 109 ҷой дода шуда, қимати илмии асарро афзудааст, зеро он хеле фишурда буда, вежагиҳои амалии истифодаи овозу талаффуз ва қорбасти калимаҳоро фарогир мебошад. Боби мазкур хеле мухтасар бошад ҳам, муҳимтарин унсурҳои нутқро фарогир аст. Масалан, мурағтиб оид ба қорбасти **зада** ҳанӯз ҳамон вақт таъкид доштааст: «Дар забони форсӣ **зада** дар охири вожа гузошта мешавад». Азбаски дар забони русӣ падежҳо истифода мешавад, мусанниф дар забони форсӣ ҷӣ тавр қорбаст намудани онҳоро нишон додааст. Масалан, ӯ мегӯяд: «Вазифаи дателъный падежро гоҳо ҳиссаҷаи **ба** иҷро мекунад: *ба ман (бэ мэнъ - мне)*» [15, 94]. Ҳамин тавр дар очерки грамматикӣ шаш ҳиссаи мустақилмаъноии нутқ: исм, сифат, шумора, ҷонишин, феъл, зарф, инчунин вежагиҳои калимасозии исм, таркиббандию иборасозӣ маълумоти мухтасари назариявӣ тавзеҳ ёфтаанд.

Боби V бо номи «**Разговорная фраза**» ибораву ифода ва таркибҳои муҳоваравиро фарогир шудааст. Он серистеъмолтарин унсурҳои шомил аст, ки дар муомилаву

муошират ва муколамаву саволу ҷавобҳои сариҳои ва кӯчагию ҳамарӯзи истифода мешаванд. Боб дар мундариҷа бо унвони мазкур ва дар дохили асар бо номи «Персидскія разговорнiя фразы» муаррифӣ гардида, аз фаслҳои «Салому алейк, хайрухуш, тавбаю қасам», «Даъвату муомила», «Изҳори афсӯсу надомат», «Ифодаҳои саволӣ», «Тасдику инкор», «Ташриф, мурут ва парасторӣ», «Оид ба забони форсӣ», «Дар бораи обуҳаво», «Гирумон», «Дар бораи хӯрдани», «Оид ба нотобӣ», «Роҷеъ ба тичорат», «Тавзеҳоти коргузорӣ», «Ибораҳои ифодагари кори харбӣ»(бузургтарин фасл), «Таъинот ба шахси харбӣ», «Фармоишоту супоришот» иборат аст ва гӯё мубрамтарин калимаву ибороти даврро фарогир аст.

Боби VI «**Фарҳанги русӣ-форсӣ**» (Русско-персидский словарь) ном дорад ва бештар аз 2000 вожаи урфии форсиро дарбар гирифтааст. Вожаҳо аз рӯи алифбои харфи аввалашон ҷой дода шудаанд.

Боби VII «**Метрологическая часть**» ном гирифта, хусусияти маълумотномавӣ дорад ва ба забони русӣ таълиф шудааст. Гунаҳои русию форсии ченакҳои гуногун, ба мисли **масофа, фосола, вазн, моеъ, пул** (*газ, оршин, фарсах, ман, артаба, собита, драхма, туман, қирон, соҳибқирон, панабад, аббос, каш, динор, бистӣ*), номи моҳову солҳои қамарӣ (*мас. Рабъ-ус-сонӣ, туркӣ(Нисон, Шуъбат (аслан арабӣ) ва ғ.), лотинӣ (январ, июн) ва ҳафта* ҷой дода шудааст.

Бояд қайд кард, ки дар мундариҷа ин боб таҳти рақами VII ишора гардида, дар дохили китоб бо сарлавҳаи махсуси **Метрология**, вале берақам, чун идомаи боби VI омадааст. Фасли ченакҳо чунин номзӯрӣ шудаанд: *Линейная мера (Ченаки масофа), Кубическая мера (Ченаки мукааб), Мера вместимости (Ченаки андозаву ҳаҷм), Везь(Вазн), Монета (Танга, Пул), Месяцы(Моҳҳо), Дни недели(Рӯзҳои ҳафта).*

Дар **Тавзеҳи** китоб тарзи дурусти хондани 2 калима манзур гардидааст.

Умуман, китоби мазкур нахустин фарҳанги якҷояи муҳовараву луғати русию форсӣ буда, аз лиҳози луғатнигорӣ, фарогирии мавод ва мӯҳтавои нигориш хеле ҷолиб ва арзандаи омӯзиши мукамал аст.

Китобнома:

1. Баевский С. И. Раняя персидская лексикография. XI-XV вв. / С. И. Баевский.- М.: Наука, 1989.-169 с.
2. Ефремова Т. Ф. Современный словарь русского языка три в одном: орфографический, словообразовательный, морфемный: около 20 000 слов, около 1200 словообразовательных единиц / Т. Ф. Ефремова. — М.: АСТ, 2010. — 699 с.
3. Воҳидов А. Аз таърихи луғатнависи тоҷику форс / А. Воҳидов.- Самарқанд, 1980.- 167с.
4. Зотов В. Старчевский А. В. // Исторический Вестник, 1891, № 10.- С.126-128.
5. Капранов В. А. «Луғати фурс». Асади Туси и его место в таджикской (фарси) лексикографии / В. А. Капранов.- Душанбе: АН Т ССР, 1964.-212 с.
6. Козырев В. А. Русская лексикография: Пособие для вузов / В. А. Козырев. – М.: Дрофа, 2004. – 288 с.
7. Мамадназаров А. Становление и развитие таджикской переводной лексикографии XX и начала XXI вв.: дисс. ... докт. филолог.наук: 10.02.22 / А. Мамадназаров . – Душанбе, 2013. – 420 с.
8. Начафов Г. Г. Русско-персидский разговорник. Китоби гуфтугӯии русӣ ба форсӣ / Г. Г. Начафов. - М. : Рудомино, 2005.- 264с.
9. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов. – Москва: Русский язык, 1987.-749 с.
10. [Пейсиков Л.С. Очерк истории персидской лексикографии.- М.:МГУ, 1975. -189-197 с.](#)
11. [Петербургский некрополь. Т. 4. / Сост. В. И. Саитов. — СПб.: Типогр. М. М. Стасюлевича, 1913. — С. 157.](#)
12. [Рубинчик Ю. Лексикография персидского языка.- М.:Наука, 1991.-296 с.](#)
13. Саймиддинов Д. Вожашиноси забони форсии миёна / Д. Саймиддинов. - Душанбе: Пайванд, 2001. -310с.
14. Словарь Академии Российской. Часть I.. - СПб: Императорская Академия Наук, 1789.- 634 с.

15. Старчевский А. В. Переводчик с русского языка на персидский. (Издано при пособии Военно-ученного Главного Штаба)-С.- Петербург. Типография и литография А. Траншеля, Стремянная, № 12, 1886.-172стр.
16. [Старчевский А. В.](#) // [Всемирная иллюстрация](#), 1891. — Т. 46, № 1186. — С. 258.
17. [Старчевский, Адальберт-Войтех](#) // [Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона](#). - СПб: Издательское дело, 1900, т. 45.-889 с. [Старчевский А.В.](#) // Большая энциклопедия.- М.: ТЕРРА, 2006, т. 48.- С. 486.
18. Толковый словарь русского языка / под ред. Д. Н. Ушакова/ т. 4. — М. : [Государственное издательство иностранных и национальных словарей](#), 1940. - 1220 с.
19. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: Пер. с нем. — М.: Прогресс, 1973. Т. 4.- 855 С. (с доп.)
20. Ҳошимов С. Луғатнигорӣ. - Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2004. -79 с.
21. Шокиров Т. С., Кенчаева М. Фразеологические единицы в восточных словарях // [Фундаментальные исследования. Филологические науки](#), 2015, №2(14).- С.3196-3200. Москва, август 2017.

ДОИР БА ЯК САРЧАШМАИ АВВАЛИЯИ ФАРҲАНГНИГОРИИ ФОРСӢ БА РУСӢ

Аз нигоҳи муаллифи мақола мавзӯи фарҳанг ва фарҳангнигорӣ яке аз қадимтарин ва асоситарин нишонаҳои тамаддун ва маънавиёти ҷаҳонӣ ба шумор рафта, дар фароянди омӯзиши забон ва иртиботи инсонҳо дар ҷаҳони муосир нақши муассир дорад. Ҳамчунин ба сайри таърихии фарҳангнигорӣ дар тарихи забону фарҳанги мардуми тоҷик ишора намуда, дар идомаи мавзӯ ба баҳси оғози фарҳангнигорӣ дар кишвари Россия мепардозад ва дар хусуси сохтори аввалин луғатномаҳои русӣ-форсӣ маълумоти мухтасар пешниҳод менамояд. Ба андешаи муаллиф фарҳангнигорӣ ё луғатнависӣ яке аз талаботи иҷтимоии замон буда, барои омода кардани ихтисосмандони забонҳои хориҷӣ, ки ниёз ба донишу касобаи онҳо дар арсаҳои гуногуни ҳаёти иҷтимоӣ: сиёсӣ, иқтисодӣ, тиббӣ, ҳарбӣ ва ғайра ба хубӣ эҳсос мегардад, аҳамияти зиёд дорад.

Вожаҳои калидӣ: забони тоҷикӣ, фарҳанг, вожа, тарҷума, русӣ-форсӣ, русӣ-туркӣ, забони туркӣ, баргардон, муҳовара, луғат, луғатнигорӣ, ҳарбӣ, иқтисодӣ, чоп.

ОБ ИСТОЧНИКЕ «СЛОВАРЬ ПЕРСИДСКО-РУССКОГО ЯЗЫКА»

В данной статье подвергнут изучению и рассмотрению словарь, который является древнейшим и лексикографическим памятником, сыгравший огромную роль в изучении персидско – таджикского языка и его истории. Также отмечается, что этот словарь известен и в России, а его огромный материал можно обнаружить в словнике русско-персидского словаря. По мнению автора статьи издание словаря, который имеет социальную направленность, принесёт большую пользу желающим изучить иностранные языки, чтобы со временем свои знания и политическом, медицинском, военной и других сферах.

Ключевые слова: таджикский язык, словарь, слова, перевод, русско-персидский, турецкий язык, разговорник, военный, экономический, печать, словник.

ABOUT THE ORIGIN OF PERSIAN-RUSSIAN DICTIONARY

From the author's point of view the theme of dictionary considers as one of the cultural and moral symbols, which has the huge role in modern world. Also has mentioned the history of dictionary in the period of culture and language improving of Tajik people. Also we can mention that this dictionary is well-known in Russia and its huge material can obtain in Russian-Persian Dictionary. The author of the article thinks, that it has the social direction brings the benefits to people, who learn the foreign languages, and improve their knowledge of politics, medicine, military and other spheres.

Keywords: Tajik language, dictionary, word, translation, Russian-Persian, Turkish language, phrasebook, military, economic, publication, vocabulary.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шокиров Т. С. - мудири кафедраи забони тоҷикии Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон, академики Академияи табиатшиносии ФР.

Сведения об авторе: Шокиров Т. С. - заведующий кафедры таджикского языка Университет бизнес и политики Таджикистана, академик Академии природоведения РФ.

About the author: Shokirov T.S. - Head of the Tajik Language Department of Tajik Law, Business and Politics, Academician of Academy of naturalistic of Russian Federation.

УДК: 413.11

НАҚШИ УНСУРҲОИ ЛАҲҶАВӢ ДАР ТАШАККУЛИ НОМВОЖАҲОИ ҶУҒРОФӢ

Ҳомидов Д.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар ташаккули топонимҳо ё номвожаҳои ҷуғрофии мавзёҳои таърихӣ тоҷикнишин забони тоҷикӣ ва дигар забонҳои эронӣ нақши боризе доранд ва қисми зиёди топонимҳои ин минтақаи паҳно тибқи маълумоти муҳаққиқон дар асоси вожаҳои тоҷикӣ ва дигар забонҳои эронӣ сохта шудаанд, ки шумораи онҳо ниҳоят зиёд аст. Гузашта аз ин, дар ташаккули номвожаҳои ҷуғрофии минтақаҳои гуногуни тоҷикнишин нақши унсурҳои лаҳҷавӣ забони тоҷикӣ низ ба назар мерасанд. Мусалламан шевашиносӣ илмест, ки дар бораи диалектҳо [лаҳҷа, шева]-и забони алоҳида баҳс мекунад ва хусусиятҳои савтию дастурӣ ва луғавӣ шевахоро меомӯзад. Шевашиносиро аз рӯи мабҳас [объекти таҳқиқ] ва усули таҳқиқот муҳаққиқон ба шевашиносии таърихӣ [диахронӣ] ва тасвирӣ ё муосир [синхронӣ] гурӯҳбандӣ менамоянд. Шевашиносии таърихӣ таърихи пайдоиш, таҳаввул, тағйирот ва инкишофи шеваю лаҳҷаҳои ин ё он забонро дар давраҳои гуногуни таърихӣ нишон дода, вижагиҳои луғавӣ, савтӣ ва

дастурии лаҳчаю шевахоро дар масири таърих мавриди омӯзиш қарор медиҳад. Ҳамчунин муносибату муассирии шеваю лаҳчахоро ба забонҳои хеш ва ҳам ба забонҳои бегона ё баръакс таъсиру муносибати забонҳои бегонаро дар ташаккули шеваю лаҳчаҳои забони алоҳида баррасӣ менамояд. Шевашиносии тасвири хусусиятҳои луғавию савти ва дастурии гӯйишҳои маҳаллӣ ё шеваю лаҳчахоро дар давраи муайяни таърихӣ, одатан дар айни замон ё ҳол мавриди таҳқиқу баррасӣ қарор медиҳад.

Бояд гуфт, ки шеваю лаҳчаҳои ҳар як забон, яъне ҳам бузург ва ҳам кӯчак дар заминаи маводи чунин манбаъҳо таҳқиқу баррасӣ мегарданд:

-гӯйиши зиндаи мардуми маҳаллу мавзеъҳои муайян;

-намунаҳои осори қадима, ки пайдоиш ва асли онҳо бевосита ба ин ё он маҳал алоқаманд мебошанд;

-«забони замин», ки дар номҳои топонимии [номвожаҳои чуғрофӣ] маҳалҳо интишор гардидааст [11, 5]. Пас, топонимҳо яке аз омилҳоянд, ки дар омӯзиши шеваю лаҳчаҳои забони тоҷикӣ чун маводи таърихӣ ба ҳисоб мераванд ва ин далолати он аст, ки лаҳчаю шеваҳои тоҷикӣ ниғаддорандаи вижагиҳои таърихи забонанд. Ба ин хотир, мо ҳоло чанд унсури дастурии лаҳчавиро меоварем, ки дар шаклгирии топонимҳои минтақаҳои гуногуни тоҷикнишин нақш доранд ва танҳо чун унсури лаҳчавӣ дар ҳамон минтақа корбурд доранд: **-bun** [-бун], **-li** [-ли], **-ling** [-линг], **-xing** [-хинг], **-metin** [-метин], **-lāq** [-лок], **-xārv** [-хорв], **-xarf** [-харф], **-šarv** [-шарф], **-šārf** [-шорф], **-surv** [-сурф], **-čarf** [-чарф]...

Бо воситаи унсури **-bun** [-бун], ки ба маънои бун, бех, таг, поён далолат мекунад, чандин номвожаҳои чуғрофӣ дар манотиқи тоҷикнишин, аз ҷумла дар кӯҳистони Бадахшон ва манотиқи ҳаммарзи он ба воситаи ин анҷомаи топонимсоз шакл гирифтаанд. Ин топоформант бо исмҳои омада макони ҷойгиршавии самти поёнро ифода мекунад ва барои ҳар ду забон – тоҷикиву шуғнонӣ умумӣ аст. Дар топонимҳои тоҷикӣ ин вожа танҳо дар топонимҳои таркибӣ (ибораҳо) омада, ба воситаи бандҳои изофӣ ҷузъи дигарро ба худ тобеъ мекунад [4,12]. Мувофиқи тадқиқоти забоншинос А. Насрадиншоев, ки муҳаққиқи микротопонимияи Помири Шарқист, дар ҳудуди

Бадахшон чунин мавзеъҳо бо ин анчомаи топонимсоз ба назар мерасанд: Кӯбун [шуғнӣ. мавзеи кӯҳӣ маънояш Буни кӯҳ], Кунбун [шуғнӣ, кун “кон” бун “таг” Таги кон, мавзеъ], Оқбабун [қирғизӣ, мавзеъ, оқба “ағба” ва Беҳи ағба], Дирахбун [ш. дирах “дарахт” Буни дарахт, мавзеъ], Йелбун [ш. йел “айлоқ”, “чарогоҳ”, Буни айлоқ, чарогоҳ], Парӣнбун [ш. парӣн “овринг”, Буни овринг, номи дашт], Пецбун [б. пец «рӯй, парра», Паррабун, мавзеъ], Остӯнбун [ш. остӯн, Беҳи остон, мавзеъ], Вонбун [ш. won «бед», Беҳи бед, мавзеъ], Қирумбун [ш. қирум “сангдох”, Санглохбун, мавзеъ], Жӣрбун [ш. жӣр “санг”, Беҳи санг, мавзеъ]...

Ба воситаи унсури -li [-ли], ки чун пасванди чамъбандии туркӣ-ӯзбекӣ барои ифодаи маъниҳои «фаровонӣ», «бисёрӣ» ба назар мерасад. Мувофиқи тадқиқоти забоншинос Ҷ.Алимӣ, ки муҳаққиқи топонимияи минтақаи Кӯлоб аст, дар ҳудуди Кӯлоб чунин мавзеъҳо бо ин анчомаи топонимсоз ба назар мерасанд: Чантоқлӣ – маконе, ки он ҷо чантоқ, яъне як навъи буттаи хордор бисёр аст; Чъмчуқлӣ – ҷое, ки он ҷо гунчишк зиёд аст; Чайралӣ – ҷойи аз чайраҳо фаровон буда ва ғ. Вале ин топоформант ё пасванд дар таркиби топонимҳои тоҷикӣ омада ба маъниҳои «ғарам», «шола», «хаф» (болои ҳам чидани растаниҳои ғалладона ва дигар анвои зироатҳо, алаф барои чорво захира кардан, ҳезум, коҳ ва ғ.) далолат мекунад: Чавлӣ – хаф, шола, тӯпҳои болои ҳам чидаи чав ва ё пояи чав барои истифодаи минбаъда; Чавликонӣ – аз се чузъ (чав- -ли, -конӣ) иборат буда, чашмаеро ифода мекунад, ки дар наздикии ғарами пояи чавҳо воқеъ аст. Чаҳлӣ – чузъи аввал номаълум аст, вале шояд ин ҷо ғарами болои ҳам чидаи растанӣ ё буттаҳои барои инсон ё ҳайвонот муфиде дар назар дошта бошад [1, 48-49].

Ба воситаи унсури -ling (-линг), ки ба маънои линг, пой (анат.) дар гӯйишҳои чанубӣ ва дигар гӯйишҳои забони тоҷикӣ мавриди қорбурд дорад. Пайдоиши ин унсурро номшинос Ҷ. Алимӣ аз чузъҳои мунк ва гунаҳои он минк, мунг, минг шаклгирифта мешуморад ва маънои шаҳрро доштанаширо зикр менамояд. Инчунин ин анчомаро аз пасванди -ин бо иловашавии ҳамсадои «ғ», ки маънии фаровониро ифода мекунад, алоқа дошта бошад. Аз ин ҷо ба чунин хулосаҳо расидан мумкин аст: а) Ховалинг-Хвараминка (Хварамунк,-мунг,-минг) – ба маънии

«шаҳри офтобрӯя», «шаҳр дар самти шарқӣ», б) Ховалинг – Хвалинг (Хваминк, -минг) – ба маънии «некманзар», «хубманзар», «хушманзара», в) Ховалинг-хан (-хон, -хо) -инг – ба маънии «чашмасор» [1, 48-49].

Бо воситаи унсури хинг, ки ба маънои хокистаранг, ранги хокистарӣ дар баъзе гӯйиши чанубӣ ва дар лаҳҷаи Самарқанди гурӯҳи гӯйиши шимолии забони тоҷикӣ мавриди қорбурд дорад ва бо ин унсур чандин номвожаҳои чуғрофӣ дар манотиқи тоҷикнишин, аз ҷумла дар қисмати чанубии Тоҷикистон шакл гирифтаанд. Ин топоформант бо исмҳои омада аломати мавзёро ифода мекунад: Хингоб, Хингов ва ғайра.

Бо воситаи унсури лаҳҷавии метин/метан, ки номи олоти меҳнат буда, муодили дигараш чакуш аст ва олоти нӯгтезест, ки бо он санги осӣро мечинанд (хамвор мекунад). Кабаментан (Kavamentan), номи деҳа дар вилояти собиқ Кеш аст, ки дар соҳили дарёи Асруд воқеъ будааст. Дар асарҳои таърихӣ ва чуғрофӣ чун «Вақнома» қайд шудааст [11, 134-135]. Ин калима аз ҷузъҳои кауфа (kaufa) ва метан [metan], ки аввалӣ ба забони порсии қадима тааллуқ дошта, маънои кӯхро дорад ва дувумӣ ба забони суғдӣ мансуб буда, ба маънои деҳа, қалъа далолат менамояд [9, 38]. Пас маънои ин вожа қалъае ё деҳае, ки дар доманаи кӯҳсор воқеъ гардидааст, мебошад.

Бо воситаи унсури лаҳҷавии таг, та//тах, ки ба маънои таг, тах, поён, зер далолат мекунад, чандин номвожаҳои чуғрофӣ шакл гирифтааст. Ин унсури лаҳҷавӣ дар таркиби топонимҳои тагоб//тагов омада, номи маҳалле (деҳае)-ро ифода мекунад, ки нисбатан аз раҳ дур аст, поён, гармсёр. Инчунин дар гӯйиши чанубӣ ба маънои тагоб, водӣ, мавзее, ки бо оби дарё обёрӣ мешавад, меояд.

Номвожаҳои чуғрофие, ки бо воситаи формантҳои **-xarv, -xarf, -sarv, -sorf, -surv, -čarf** ва монанди инҳо шакл гирифтаанд. Анҷомаформантҳои мазкур аз ҷумлаи серистеъмолтарин ҷузъҳои топонимсозии қисмати чанубу шарқи Тоҷикистон ба шумор меравад. Дар ҳавзаи густариши лаҳҷаҳои тоҷикӣ, забонҳои язғулӣ ва ваҳӣ он шакли хarv ва дар ҳавзаи густариши забонҳои шуғнӣ-рӯшонӣ он шаклҳои **-xarv, -xarf, -sarv, -sorf, -surv, -čorf** - ро дорад [5, 42]. Бо ин анҷомаҳо сурат гирифтани

ойконимҳо ва дигар мавзёҳои табиӣ ба мавқеи ҷойгиршавии онҳо дар соҳили ё назди рӯдҳои кӯҳӣ далолат мекунад. Ойконимҳои зерин бо ин формант ё анчома шакл гирифтаанд: **Висхарв** [Visxarv, номи деҳа дар Дарвоз], **Попхарв** [Posxarv, номи деҳа дар ноҳияи Дарвоз], **Вишхарв** [Visxarv, номи деҳа дар ноҳияи Дарвоз], **Хушарвак** [Xusarvak, номи деҳа дар ноҳияи Дарвоз], **Сабзихарв** [Sajzixarv, номи деҳа дар ноҳияи Дарвоз], **Рохарв** [Roxarv, номи деҳа дар ноҳияи Ванҷ], **Пишихарв** [Pisixarv, номи деҳа дар ноҳияи Ванҷ], **Бичхарв** [Bixarv, номи деҳа дар ноҳияи Ванҷ], **Техарв** [Texarv, номи деҳа дар ноҳияи Ванҷ], **Висхарв** [Visxarv, номи деҳа дар ноҳияи Ванҷ], **Шитхарв** [Sitxarv, номи деҳа дар ноҳияи Ишкошим], **Равхарв** [Ravxarv, номи деҳа дар ноҳияи Рӯшон], **Мучихарф** [номи деҳа дар ноҳияи Ваҳдат] ва монанди инҳо, ки чӯзӣ **харв/харф** ба маънои теппа, баландӣ ва пуштаҳои назди дарё далолат мекунад. Ин унсур топонимсози лаҳҷавӣ бозмондаи забонҳои шарқии эронист ва аз ин хотир танҳо дар қисматҳои ҷанубӣ ва ҷанубӣ-шарқии Тоҷикистон, ки дар ин қисматҳо гурӯҳи лаҳҷаҳои ҷанубӣ ва ҷанубӣ-шарқии забони тоҷикӣ густариш ёфтаанд.

Бо воситаи чӯзӣ «-лоқ». Унсур «-лоқ» ҳамон калимаи «-лох»-и тоҷикӣ аст, ки дар «Ғиёс-ул-луғот» чунин омадааст: «Лох [lox] ба маънии ҷой ва мақом, магар бидуни таркиб гуфта намешавад, ҳамчун «санглох» ба маънии ҷое, ки дар он сангҳо бошад ва «девлох» ба маънии ҷойи девон ва лох ба маънии бисёр ва анбӯҳ низ меояд» [Аз «Сироч», «Бурҳон» ва «Сурурӣ»]. Гунаи дигари ин унсур лас/лос буда, дар таркиби топоними Катлос ба назар мерасад. **Катлас//Катлос (Katlās)**, номи деҳаи ноҳияи Китоб буда, ин топоним бояд дар шакли Катлох бошад. Зеро муҳити ҷуғрофӣ деҳа инро тақозо менамояд. Чунки кат//канд вожаи суғдӣ буда, маънои деҳаро дорад ва **лох** низ вожаи тоҷикӣ буда, маънои замини қорамнашуда, сахтро дорад, ки дар маҷмӯъ деҳаи дар замини сахту қорамнашуда бунёд гардидааст [11, 82].

Бо форманти **-кент//кант (-kent//kant)** дар минтақаҳои тоҷикнишин чунин номвожаҳои ҷуғрофӣ созмон ёфтаанд: **Бешкент, Панчакент, Парчакент, Пистакент, Ширкент**. Вожаи **кент//кант** аслан тоҷикӣ буда, ба маъноҳои хона, деҳаи қалон, шаҳр далолат менамояд [10, 537]. **Канд//кент** дар айни замон чун

пасванди исмсоз дар таркиби чандин номвожаҳои чуғрофии Осиёи Марказӣ меояд ва маънои деҳаи калон, шаҳраку шаҳрро дорад: **Тошканд, Вобканд, Самарқанд, Панчакант, Ғазалканд, Бешканд, Ширканд, Ваткана, Девкант...**

Ваткана (Vatkana), номи деҳае дар ноҳияи Китоб. Ин номвожаи чуғрофӣ аз нигоҳи сохт мураккаб буда, аз чузъи **вот//ват** ва **кана** таркиб ёфта, ҳар ду чузъ мансуби забони суғдист. Маънои ин калима кӯшк, биное мебошад, ки бо девор ихота гардидааст (81, 88).

Девкант (Devkant), номи деҳаи қадимаи шаҳри Қаршӣ. Ин топоним аз ду чузъ **дев** ва **кент** таркиб ёфта, чузъи **кент** вожаи суғдӣ буда, маънои дех, шаҳрро ифода мекунад. Дар маҷмӯъ, девкант дорои маънои деҳаи калон мебошад.

Бо пасванди **-чӣ [-ҷӣ]**. Ин пасванд дар истилоҳоти хоси туркӣ-ӯзбекӣ мисли босмачӣ [ба маънои роҳзан], овчӣ-шикорчӣ [ӯзбекӣ ов ба маънои шикор+чӣ], қочоқчӣ-қочоқбар ва ғ. бидуни муодил ё баробариҳои тоҷикӣ ба қор бурда мешавад. Чанде аз вожаҳои русӣ дар шакли муҳаффаф дар талаффузи лаҳҷа бидуни риояи қавоиди овой бо ин пасванд аз туркӣ-ӯзбекӣ ба забони тоҷикӣ ворид шудаанд: **пудратчӣ** [аз русӣ подрядчик]-паймонқор, чиптачӣ-қассир. Барои натиҷагирии дақиқ дар қорбурди пасванди **-чӣ** дар забони тоҷикӣ бояд ин пасвандро бо қолабҳои бунёдии забони тоҷикӣ мавриди муқоиса қарор дод. Танҳо аз ин роҳ метавон меъёри истифодаи пасванди туркӣ-ӯзбекии **-чӣ**-ро дар забони адабии муосир мушаххас ва муқаррар намуд. Қорбурди қолабҳои вожаҳои бо пасванди **-чӣ**-ро дар муқоиса бо қолабҳои суннатии вожаҳои забони тоҷикӣ метавон чунин арзёбӣ қард: **-чӣ=-бар**: қочоқчӣ=қочоқбар; **-чӣ=-бон**: сарҳадчӣ-сарҳадбон=марзбон [форсии миёна marz[o]iān]; подачӣ=подабон; **-чӣ=-гар**: андовачӣ =андовагар, ҳучумчӣ= ҳучумгар, муҳоччим; ташрифотчӣ = ташрифгар; ташкилотчӣ= ташкилгар, ташкилқунанда; саёҳатчӣ = саёҳатгар, сайёҳ, қадокчӣ = қадокгар; таълиму тарбиячӣ = тарбиятгар ва ғ. [Саймиддинов, 56].

Муҳаққиқ С.Раҳматуллозода бо тақия ба маводи шеваҳои ҷанубӣ ва ҷануби шарқии забони тоҷикӣ ду хусусияти пасванди **-чӣ**-ро муайян қардааст: “1... калимаҳои месозад, ки машғулияти

шахсро ифода мекунад. 2. Бо номҳои маҳал омада, мансубияти шахсро ба он маҳал мефаҳмонад”. Ҷ чунин ақида дорад, ки пасванди –**ҷӣ** дар ҳолати аввал туркӣ ва дар ҳолати дуюм тоҷикӣ мебошад, яъне ду пасванди –ҷӣ вучуд дорад, ки аз ҷиҳати баромад ҳам фарқ мекунад [7, 8-15]. Дар маҷмӯъ, ин пасванд аз қабилҳои пасвандҳои калимасоз буда, аз исми исмҳои месозад, ки ба шахс ва касбу кори он далолат мекунад. Метавон ин ҷо чанд номи ҷуғрофиро овард, ки ба воситаи пасванди –**ҷӣ** сохта шудааст ва нисбат ба шахс, касбу кори он далолат менамояд.

Гилямҷӣ [Gīlamčī] / Гилемҷӣ (Gīlemčī), номи деҳаи ноҳияи Қаршӣ. Дар гурӯҳи забонҳои эронӣ, баҳусус тоҷикӣ, **гилем** дорои чунин маъноҳо мебошад: 1. Ҷомаи дурушти аз пашми буз ё гӯсфанд бофташуда ва 2. Навъе аз палоси пашмин, фарш [11, 63]. Пасванди –**ҷӣ** ифодагари касбу кор буда, гилемҷӣ нисбат ба касбу кор ва шуғли аҳоли гузошта шудааст.

Бӯзҷӣ [būzčī], номи гузар дар шаҳри Косон мебошад. Номи мавзеъ ба касбу кори матоъбофон далолат менамояд. Яъне гузаре мебошад, ки дар гузашта гурӯҳи одамон бо касбу кори бӯзбофӣ, ки як навъи матоъи либосворӣ аст, машғул будаанд. Бӯз имрӯз дар забони адабии гуфтугӯи истифода мешавад. Вале дар гузашта зери мафҳуми бӯз матои аз пашм бофтаре мефаҳмиданд [11, 130].

Ҷироқҷӣ//Ҷироғҷӣ (Čirāqčī//Čirāǰčī), номи ноҳия дар водии Кешрӯд. Дар замони амирӣ бекигарии Ҷироғҷӣ вучуд доштааст ва тибқи нигоштаи академик В.В.Бартолд, номи Ҷироғҷӣ пеш аз асрҳои XVIII, яъне дар замони Убайдуллоҳон низ будааст [8,208]. Маънои луғавии ин номвожаи ҷуғрофӣ марбут ба касби ҷироғсозӣ аст, ки дар давраи қадим дар ин мавзеъ устоҳои моҳири ҷироғсоз иқомат менамуданд. Ҷироғ вожаи кӯҳани тоҷикӣ буда, асбоби рӯшноӣ аст, ки дар зарфи махсуси сафолӣ ва ё ҷӯяни гузошта мешавад [10, 526], –**ҷӣ** пасванди касбу корсоз мебошад ва аз нигоҳи сохт сохта аст.

Бо пасванди –**ак**. Ин пасванд сермахсул буда, аз ҳиссаҳои гуногуни нутқ, яъне аз исмиҳои конкрет номи ашё, ки ба асосаш аз ягон ҷиҳат монанд буданро мефаҳмонад: **Рӯдак (Rudak)**, номи деҳа дар ноҳияи Шаҳрисабз аст. Дар асоси калимаи рӯд (наҳр,

дарё) ва пасванди -ак сохта шудааст, ки маънояш деҳае мебошад, ки дар канори рӯд (дарё) қарор дорад.

Равотак (Ravātak), номи деҳа дар Нахшаб аст. Маънии аслии ин вожа ба қалъа, сарой далолат мекунад ва дар ин топоним низ ҳамин чиз асос шудааст. Яъне деҳае, ки қалъа, сарой дорад.

Охӯрак (Āxurak), номи адир дар ноҳияи Шахрисабз аст. Ин вожаи сохта низ аз калимаи тоҷикии обхӯрак пайдо шуда, маънои ҷойи обхӯрии галаву рамаро мефаҳмонад.

Кӯҳак (Kuhak), номи кӯҳи ноҳияи Қаршӣ мебошад. Ин калима аз кӯҳи тоҷикӣ буда, маънои хурд будани ҳамон кӯҳро аз кӯҳҳои дигар ифода менамояд.

Ҳамин тариқ, аз ин нигоштаҳо маълум мегардад, ки унсурҳои лаҳҷавӣ дар ташаккули номвожаҳои ҷуғрофӣ нақши муассир дошта, бо ин унсурҳо топонимҳои зиёде дар минтақаҳои гуногуни тоҷикнишин созмон ёфта, маҳсули давраҳои мухталифи зиндагии сокинони он мебошанд. Ин номвожаҳои ҷуғрофӣ аз назари қадимияти таърихӣ худ низ мансуб ба давраҳои гуногунанд, ки бархе аз онҳо қадимӣ буда, аз забонҳои шарқӣ, ба хусус суғдӣ, сақӣ ва бохтарӣ маншаъ мегиранд, аммо бархе дигар дар давраҳои баъдӣ сохта шуда, маҳсули тамаддуни асрҳои миёна ва даврони наву навин мебошанд. Чунин ҳолати амалқарди номвожаҳои ҷуғрофӣ на танҳо барои забоншиносон, балки барои соири муҳаққиқони илмҳои иҷтимоӣ, аз ҷумла таърихшиносон, бостоншиносон, ҷуғрофиёшиносон ва фарҳангшиносон низ аз аҳамияти волое бархӯрдор аст.

Китобнома:

1. Алимӣ Ҷ. Ташаккул ва таҳаввули микротопонимияи минтақаи Кӯлоб./Ҷ. Алимӣ. – Душанбе, 1995. – С.82 - 110.
2. Девонакулов А. Асрори номҳои кишвар./А.Девонакулов.– Душанбе, Ирфон, 1989. - С. 48 -112.
3. Лившиц В. А. Согдийские слова в таджикском языке./ В.А. Лившиц.-Душанбе, 1967.- С.68-74.
4. Насрадиншоев А. Микротопонимияи Помири Шарқӣ (тадқиқоти забоншиносӣ)/ А. Насрадиншоев.-Душанбе, 2005.-122 с.

5. Олимҷони Муҳаммадҷон. Баррасихо дар номашиносии тоҷик./М.Офаридаев. – Душанбе, 2004. - С.19 - 45.
6. Офардиев Н.Ойконимияи вилояти мухтори кӯхистони Бадахшон. / Н. Офаридаев. – Душанбе, 2001.- 125 с.
7. Раҳматуллозода С.Р. Словообразования имён существительных в южных и юго-восточных говорах таджикского языка/ С.Р. Раҳматуллозода. –Душанбе:Дониш, 2006, -240 сах.
8. Фарҳанги забони тоҷикӣ.-М., СЭ, 1969. - Ҷ.1. – 908 с.
9. Фарҳанги забони тоҷикӣ.-М., СЭ, 1969.- Ҷ.2. – 910 с.
10. Хромов А.Л. Очерки по топонимике и микротопонимике Таджикистана./А.Л. Хромов. - Душанбе, 1978. - С. 39-50.
11. Ҳомидов Д. Топонимияи водии Кешрӯд/Д.Ҳомидов.– Душанбе, 2015.-164 с.

НАҚШИ УНСУРҲОИ ЛАҲҶАВӢ ДАР ТАШАККУЛИ НОМВОЖАҲОИ ҶУҒРОФӢ

Муаллиф бар аҳамияти нақши калимаҳои шевагӣ дар сохтори вожаҳои ҷуғрофӣ ишора намуда, чунин мешуморад, ки топонимҳо яке аз омилҳои онд, ки дар омӯзиши шеваҳои лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ чун маводи таърихӣ ба ҳисоб мераванд ва ин далолати он аст, ки лаҳҷаҳои шеваҳои тоҷикӣ ниғаҳдорандаи вежаҳои таърихӣ забонанд.

Вожаҳои калидӣ: кӯбун, кӯх, оқбабун, оқба, ағба, беҳи ағба, дирахбун, дирах, дарахт, буни дарахт, йелбун, айлоқ, чарогоҳ, буни айлоқ, чарогоҳ, парӣбун, овринг, буни овринг, пецбун, остунбун, остун, беҳи остон, вонбун, беҳи бед, қирумбун, сангдох, санглохбун, жӣрбун, санг.

РОЛЬ РАЗГОВОРНЫХ ЭЛЕМЕНТОВ В ФОРМИРОВАНИИ ГЕОГРАФИЧЕСКИХ НАИМЕНОВАНИЙ

Автор статьи определяя важную роль разговорных слов в создании географических терминов, считает, что топонимы являются одним из факторов, влияющих на изучение диалектов и говоров таджикского языка и считаются историческим материалом и этот факт можно рассматривать как

доказательство того, что таджикские диалекты и говоры сохраняют исторические особенности языка.

Ключевые слова: гора, предгорье, дерево, корень дерева, горное пастбище, летовка, порог, вход, выгон для скота, ива белая, ров, лог, каменистая местность, камень.

THE ROLE OF ORAL ELEMENTS IN THE GEOGRAPHIC NOMINATIONS FORMATION

Dialectology is one of the common parts of literal language, which learns the place of dialectic words of different social sciences. From point of view of the author "... dialectology it's part of linguistics, which explores the dialects of the concrete language and explore the sounds and vocabulary specialties of oral words. Dialectology has objective and methods of explores divides into historical-diachronic (contemporary style) group. The author shows the main roles of geographic oral words and terms and says, that "... toponyms are one of the factors, which influents the oral speech of Tajik language and has found the historical materials for the proving of the saving of all dialects of Tajik language in every historical period.

Keywords: mountain, valley, high mountains, tree, the root of the tree, pasture, camp, face, spokes, doorstep, enter, field for livestock, white willow, moat, log, mountainous place, stone, the root crop of the stones.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҳомидов Д. - дотсенти кафедраи таърихи забон ва типологияи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илми филология, тел.: +992 918 68 19 70, e – майл: homidov65@mail.ru.

Сведения об авторе: Хомидов Д. – доцент кафедры истории языка и типологии Таджикского национального университет, кандидат филологических наук, тел.: +992 918 68 19 70, e-mail: homidov65@mail.ru.

About the author : Homidov D. – Assistant Professor of History of languages and Tipology of Tajik National University, candidate of philology sciences, phone: +992 918 68 19 70, e-mail: homidov65@mail.ru.

КАЛИМА ВА ТАРКИБҲОИ ГУФТУГҶЙИ ДАР ҶАЗАЛИЌТИ
ШАМСИДДИН ШОҶИН

Гулназарова Жило
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Забони тоҷикӣ таърихи дуру дароз ва тӯлоние дорад. Забони адабӣ, забони миллий, лаҳчаву шеваҳо ё гӯйишҳои маҳаллӣ байни худ алоқаи қавӣ доранд ва онҳо якдигарро такмилу таҳким менамоянд. Гӯйишҳои маҳаллӣ нигоҳдорандаи вожау таркиб ва унсурҳои қадимаи забони тоҷикӣ мебошанд ва аз ин ганҷинаи бебаҳо истифода кардану дар ҷойҳои мувофиқ корбаст намудани ин вожаҳо дар айни ҳол ба эҳё гардонидани бисёр ҷиҳатҳои таърихии забонамон далолат мекунад. Чунончи: «Забони адабӣ ҳамаи маъноҳои шевагии калимаро дар худ таҷассум накунад ҳам, байни забони адабию лаҳча дар тӯли мавҷудияту тараққиёти онҳо доду гирифтӣ мутақобила ҷой доштаву дорад. Натиҷаи ҳамин доду гирифтӣ мутақобила аст, ки системаи лексии ҳам забони адабию ҳам лаҳчаҳо мунтазам тағйиру такмил ёфтааст ва ...калима аз лаҳча ба забони адабӣ пеш аз ҳама, бо ду роҳ гузашта, минбаъд мавҷеъ пайдо карда метавонад: 1) аз тариқи забони умумигуфтугӯйӣ; 2) тавассути осори адибон» [12, 47].

Аз ин ҷост, ки дар осори шоирону адибони классик ва муосир як гурӯҳ калимаҳои маҳаллӣ-шевагӣ ва гуфтугӯйӣ вомеранд, зеро «сухани халқ бо самимияти хоси худ пур аз фикру ҳисси ҳаётӣ, пур аз тобишҳои нозуки маъноӣ мебошад. Вай ба забони асари бадеӣ дохил шуда, ба асар қувваи фавқуллода зиндаи ҳаётӣ ва табиӣ мебахшад» ва шоирону адибон аз ин (ба қавли устод Айнӣ) анбори холиначаванда вожаву калимаҳои асилро истифода мебаранд [5, 89-90].

Шамсиддин Шохин шоири машҳури охири асри XIX аз зумраи он нафарон аст. Дар мавзӯи ҷовидонии ишқу ошиқии адабиёти форсу тоҷик ба шоирони бузурге чун Саъдиву Ҳофиз бо камали маҳорат пайравӣ кардааст. Шохин дар эҷоди ғазал сабки хоси худро дорад. Ба ғазал дохил намудани оҳангҳои танқиди иҷтимоӣ, ба содагӣ ва заминаи воқеият наздик кардани

сувароти бадеӣ ва тасвирҳои шоирона хоси сабки ӯст. Шохин ҳам дар наср ва ҳам дар назм унсурҳои забони халқӣ ва таъбири ибораҳои маъмули мардуми тоҷикро дохил намудааст. Ҳамаи ин заминаи халқӣ ва доираи интишори Шохинро пурзӯр кард ва ба чараёни минбаъдаи инкишофи забону адаби тоҷик таъсири мусбат расонд [11, 16].

Аз ин ҷост, ки дар ғазалиёти Шохин калимаҳои зиёди гуфтугӯиеро дучор меоем, ки қисме аз онҳо дар забони адабӣ вориданд ва қисми дигари онҳо дар шеваҳои забони тоҷикӣ мустаъмаланд. Бахши асосии лексикаи забони ғазалиёти шоир дар забони адабии имрӯзаи тоҷикӣ пурра истеъмол мешаванд, аммо қисмати дигари лексикаи забони ғазалиёт шомили лаҳҷа ва шева мебошанд. «... Тавассути осори адибон ба забони адабӣ интиқол ёфтани калимаи лаҳҷавӣ нисбатан оддӣву чашмрас ба шумор меравад... Бо вучуди ин, на ҳамаи истифодаҳои ин ё он адиб боиси ба дараҷаи пояи забони адабӣ расонидани калимаи шевагӣ мегардад» [12, 47].

Чӣ тавре ки шевашиноси маъруфи тоҷик Ғ. Ҷӯраев қайд мекунад, агар калимаҳои шевагӣ дар муқоиса ва мутақобила бо забони адабӣ таҳқиқ шаванд, дар он сурат ҷудо кардани ду гурӯҳи таркиби луғати лаҳҷа- калимаҳои умумихалқӣ ва хоси шева ноғузир мебошанд ва дар шевашиносии тоҷик калимаҳои шевагиро ба ду гурӯҳ ҷудо намудаанд: 1) калимаҳои умумихалқӣ, яъне калимаҳои хоси шева [12, 49].

Дар ғазалиёти Шамсиддин Шохин калимаҳои гуфтугӯиҳои зиёдро дучор шудем, ки чанд намунае меорем:

Калимаи **алла** ба маънии хоб дар шева бештар дар мавриди бо кӯдак ҳамсухбат шудан истифода мешавад.

Чун кӯдаки инчиқ кунад **алла** ба алвонҷ

Чуз дар хамаи зулфат дилам ором надорад [84].*

Ганда- бад, зишт [7, 91].

Рақиб, агарчи туро нағз дид, даст мадеҳ,

Ҳаромияст, мабодо, ки кори **ганда** кунад [7, 103]

*Шамсиддин Шохин. Куллиёт – Душанбе: Адиб, 2006. Минбаъд мисолҳо аз ҳамин китоб оварда шуда, дар қавсайн саҳифаҳо нишон дода мешавад.

Кӯтал - баландӣ, теппа [7, 264].

Чӣ гуна кӯхи сурина туро кунам тавсиф?

Ки рахши фикри маро роҳ ба **кӯтал** надихӣ [7, 214].

Шал- шал, фалаҷ; ланг[3,748].

Дилам зи ишқи ту хун шуд, ба туррааш биспор,

Қадаҳ пур аст, Худоро ба дасти шал надихӣ [3, 214].

Кола- мол, чизу чора [3, 618;13, 45].

Бӯса аз лаъли туам дар ивази чон афтод,

Буд ин **кола** гарон, шукр, ки арзон афтод [8,80].

Патак- порчаи мулоими матоъ ё намад, ки дар пойафзор мегузоранд [8, 425; 13, 83].

Ба кафши чустуҷӯ дӯшина шаб наълу **патак** кардам,

Ба сад чо гаштам аз ҷое ҷавонеро дарак кардам.

Тағора - **тағора/тғора** (Қ., Шк.), **тоғара** (Вк.) тағораи (корсонӣ) сафолӣ, ки дар вай хамир ва ҷомашӯӣ кунанд [3, 527].

Тахи **тағора** кун, эй мухтасиб, гуноҳи маро,

Вагарна айби туро ҷӯб дар нақора кунам

Кулола – **кълула** кулӯла, гирда, лӯнда; ~ **кардан** лӯнда (гулӯла) кардан, печондан

Зи бод мешунавам бӯйи нофаҳои татор,

Магар **кулолаи** мушкин зи сар кушод ниғор

Тавора- девор [8, 290].

Ту худ аз хона наёӣ бурун, ман аз лаби бом,

Назар ба сӯйи ту чанд аз паси **тавора** кунам?

Дар «Луғати шеваҳои ҷанубӣ» калимаи сапал чунин шарҳ ёфтааст **сапал** (Вк., Қ.) кафи пой, сапал (аз фил, шутур, хирс ва ғ.): хърс-а сапал-ъш бадвоҳима-ай (Кд.); ~и **дъст**; кафи даст; ~и **по** кафи пой [3,483]. Дар ин байти ғазали Шоҳин калимаи сапал ба маъноӣ пойафзор омадааст. Бояд зикр кард, ки дар шеваҳои ҷанубӣ калимаи сапал ба маъноӣ пойафзори васеъ ва калон корбурд дорад, зеро «калима дар таркиби луғати лаҳҷа яксон боқӣ намонда, ҳамеша дар гардиш, тағйирёбӣ ва ҳаракат аст» [12,48].

Зоҳид ба роҳи савмаа чандон намедавӣ,

Афсурда шуд магар **сапалу** суда шуд таёқ?

Шамсиддин Шоҳин калимаҳои шевагии бо пасванди –гӣ сохташударо дар ғазалиёти хеш бештар истифода намудааст.

Забоншинос С. Хоркашев (ҳоло Раҳматуллозода С.) дар мавриди калимасозии исм бо ин пасванд дар шева нуқоти ҷолиб ибраз менамояд ва аз ҷумла мегӯяд, ки ин пасванд «... исмҳое месозад, ки ба ҳолат, хислату хосият ва ҳӯии шахс вобаста аст» [9, 104-105].

Даллагӣ – **даллагӣ** (Шк.) мунофикӣ; фитнагарӣ: ами даллаги-т-а парто, ай дъсти тъ ами кишлоқ тънч нест (Крз.), бо макру хилла миёнаравӣ кардан [3, 402].

Аз баҳри нафъи хеш кунад **даллагӣ** рақиб,
Ин хар агарчи восита бошад, сафир нест.

Катагӣ – мағрурӣ, худписандӣ [3, 240].

Чӣ кунӣ **катагӣ** аз пушти рақибон бо ман,
Чӣ парӣ аз сари меҳ ин ҳама гӯсола барин.

Ҷӯрагӣ – ошноӣ, дӯстӣ [3, 611].

Чӣ ҷафоҳо, ки ба ман он бути танноз накард,
Ҷӯрагӣ бо дигарон карду ба ман ноз накард (89).

Дар ғазалиёти Шамсиддин Шохин таркибҳои шевагӣ хеле мохирина истеъмол шудаанд.

Тапа-тахт - омода, меҳрубон.

Бо ман тағофул ориву бо ғайр **тапа-тахт**,
Эй баддимоғ, бо ману бо ғайр ҷуфту тоқ (143).

Кору кочол- кору бор [7, 630-631].

Кору кочоли дигар нест маро ғайр аз ишқ,
Ишқи хубон ҳама кори ману кочоли ман аст (48).

Балову батар.

Як тараф меҳнати ҳичрону дигар таъни рақиб,
Ба сари ман чӣ **балову батар** андохтай? (212).

Шоир аз чунин таркибҳо барои ифодаи маъно ва тасвири ҳолу аҳвол калимаи мураккаб сохтааст.

Балову батарзада- бадбахт.

Шукри Худо, ки меҳри туро ёфт оқибат
Шохин, агарчи буд **баловубатарзада** (190).

Шамсиддин Шохин дар ғазалиёт калимаву ифодаҳои шевагии баёнгари маъноӣ амалро хеле зиёд истифода намудааст.

Риштан- ресидан, тофтан [3, 462].

Хост, то чоки гиребони адам созад руфӯ,
Пайкари моро ғамат бориқтар аз ришта **ришт** (70).

Дарак кардан - чустучу кардан, кофтуков кардан, суроғ кардан, пурсучу кардан [3,.151].

Ба кафши чустучу дӯшина шаб наълу патак кардам,
Ба сад чо гаштам, аз чое чавонеро **дарак кардам** (154).

Нағз дидан- дӯст доштан [3, 373].

Рақиб, агарчи туро **нағз дид**, даст мадеҳ,
Ҳаромияст, мабодо, ки кори ганда кунад (103).

Ифодаи нағз дидан дар шева ба маънии писандидан мақбул кардан низ меояд.

Лаганда кардан- бо кӯкҳо калон-калон дӯхтани абраву астари либоси пахтадор (708).

Дар баъзе шеваҳо **рӯдӯзӣ кардан** мегӯянд.

Нахоҳад аз тани ман бурд нанги урӯнӣ,
Ҳазор хирқа гарам осмон **лаганда кунад** (103).

Чандала кардан- кӯшиш кардан, талош кардан [8, 583].

Чобук чу турраи ту набошад ба сайди дил,
Аспе, ки **чандала** пайи улоқ **мекунад** (107).

Ҳанг задан- бонг задан, овоз баровардан [13, 103].

Сӯфиёнро набувад гар хаваси сим, чаро?
Чун хари гурсина дар савмааҳо **ҳанг зананд** (109).

Сар так кардан – сар хам кардан.

Ба умед, ки боре коми дил ҳосил кунам аз ӯ,
Сари худро, агарчанде ҳақорат кард, так кардам (154).

Чавак кардан. Дар «Луғати шеваҳои ҷанубӣ» омадааст: - **чавак**¹ (Қд., Мис.) дом, донаҳои шадда кардашудаи ҷав, ки барои дастгир кардани парандагон истифода мекунанд.

чавак² (Лахш, Мт., Қӯш.) навъи асбоби зинати духтарон, ки аз пояи ҷав дар шакли секунҷа сохта ба ресмон кашида мешавад[3, 718].

Арақ бар гирди лаълаш, дидам, аз рухсора мерезад,
Бар ӯ аз пардаҳои чашми худ тафкӣ **чавак кардам** (154).

Тақал доштан –тарс, бим доштан [3, 529].

Шудам гоҳ садқаву гоҳе балогардони он маҳваш,
Тақал ҳар кӯчароҳе **дошт**, бо ӯ як ба як кардам (154).

Дар «Луғати шеваҳои ҷанубӣ» калимаи тақал ба ду маъно: 1. тарс бим; 2. баҳона, найранг, фиреб, шайтонӣ омадааст [3,530].

Тулак кардан –тулак (Ог., Чав., Дд., Лб.) тӯлак, мавсими тибитрезонии парандагон, тӯлак, паррезӣ, мӯйрезонии парандагон ва ҳайвонот; болупар резонидан (нисбат ба парандагон); пӯстпартоӣ (мор, сусмор, тимсоҳ ва ғ.); ~ **кардан** а. тулак кардан, пар резондан: кавго тулак кардан, парида наметонан (Чав.); б. мӯй (тибит) партофтани ҳайвонот; в. пир шудан: ҳаштод-да ки рафтӣ, тулак мекънӣ (Ог.) [3, 570].

Чунон оғӯши гарме дошт он шӯхи сиёхчурда,

Ки дар оғӯши ӯ аз ғояти гармӣ **тулак кардам** (154).

Дар ғазалиёти Шамсиддин Шохин калимаҳои шевагии иқтибосии туркӣ низ мавриди истифода қарор гирифтаанд.

Улоқ – улав, кубкорӣ, бузқашӣ (585).

Чобук чу турраи ту набошад ба сайди дил,

Аспе, ки чандала пайи **улоқ** мекунад (107).

Калимаи **онакалон** ба маънои **момодоя** омадааст.

Табъи маъниасарам хавф барад аз носех

Зани зоянда тааммул кунад аз онакалон (176).

Инчиқ – гирёнчак.

Чун кӯдаки **инчиқ** кунад алла ба алвонч,

Чуз дар хамаи зулфат дилам ором надорад (84).

Чумчук- гунчишк.

Ба чурми ғайр ба ман неш мезанӣ, оре,

Ки дона чумчуку бедона мехӯрад шаллоқ (142).

айғоқ 1. (Шк., Ғк.) айғоқ, иғвогар, фитна; хабарқаш: и занак айғоқ-ай, аҳтиёт бӯшав (Зел.); 2. сарқаш, гапногир, яқрав: сӯғераҳои айғоқе ҳастан, ки гапи калон-а намегиран (Хон.) [7, 8].

қайроқ² // **қайроғ** 1. (Сам., Ҳак.) қайроқ, санге, ки теғ, корд ва дигар асбобҳои бурандаро тез мекунад; 2. (Ст.) санги дарозрӯе, ки бо он дар ӯғурча ҳар чиз мекубанд [3, 660].

қултуғ (Кх.) қултук; оғӯш (3, 304), қултук- зери бағал, зери каш, бағал [7, 700].

шилтоқ (Қ.), **шълтоқ** (Вк., Шк.), **шалтоқ** (Сам., Шв.) чанчолӣ, чангара, шӯрапушт; шаттоҳ; келин-ъш чидо шалтоқ-ай, ҳич рузи бих надора (Шв.) [3, 762].

Мудом табъи ман аз вачҳи ёр **ноҷоқ** аст,

Ки субҳу шом рафиқи рақиби **айғоқ** аст...

Ба ҳеҷ вачҳ мулоим наметавон кардан,

Дили туро, ки ба сахтӣ мисоли **қайроқ** аст...

Нигори ман зи рақибон макун таваққӯи пул,
Ки ҳарчи бо ту расад з-ин ҷамоа **шилтоқ** аст...
Агарчи ҳаст ба зоҳир бути ман олуфта,
Вале ба додани оғӯш саҳт **қултоқ** аст (55).

Ҳамин тариқ, калимаву ифодаҳои гуфтугӯӣ дар ғазалиёти Шамсиддин Шоҳин хеле моҳирона мавриди истифода қарор гирифтаанд. Шоир ҳам калимаҳои умумихалқӣ ва ҳам калимаҳои хоси шеvaro дар ғазалиёт ҷо намудааст, зеро «чунин калимаҳо бо ифодаи самимияти хоси худ пур аз тобишу оҳангҳои эҳсосӣ мебошанд. Аз гурӯҳҳои дигари вожаҳои забон бо рангубори мухталифи лутф, марҳамат, навозиш ва ё ки бо дуруштӣ, дағалиӣ, бетакаллуфии худ ба куллӣ фарқ мекунанд» [4, 150]. Ин гуна калимаҳо аз ҷиҳати сохт гуногунанд. Дар ғазалиёт калимаҳои шевагии бо пасванди **-гӣ** сохташуда нисбатан бештар қорбаст шудаанд ва унсурҳои ифодагари маъноӣ амал ва таркибҳо дар ғазалиёт хеле ҷолибанд.

Китобнома:

1. Қосимова М. Н. Таърихи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷ.1. / М. Н. Қосимова . – Душанбе, 2011. – С.85-88.
2. Қосимова М. Н. Таърихи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷ.2. / М. Н. Қосимова . – Душанбе, 2016. – С.18-24.
3. Маҳмудов М., Бердиев Б., Ҷӯраев Ф. Фарҳанги шеваҳои забони тоҷикӣ. / М. Маҳмудов, Б. Бердиев, Ф. Ҷӯраев . – Душанбе: Пайванд, 2014. –780 с.
4. Мачидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик Ҷ. 1. (Луғатшиносӣ). / Ҳ. Мачидов . – Душанбе: 2007. – С. 149-150.
5. Маъсумӣ Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик. / Н. Маъсумӣ . – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, 1959. – С. 89-90.
6. Сабзаев С. Забон ва услуби шоирони маорифпарвар. / С. Сабзаев . – Душанбе: Маориф, 1991. – 79 с.
7. Фарҳани тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ.1.- Душанбе, 2008. – 949 с.
8. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ.2.- Душанбе, 2008. – 944 с.

9. Хоркашев С. Калимасозии исм бо пасвандҳо (аз рӯйи маводи шеваи ҷануби шарқии забони тоҷикӣ). / С. Хоркашев . – Душанбе: Ирфон, 2010.– 144с.
10. Ҳомидов Д. Шевашиносӣ. / Д. Ҳомидов . – Душанбе, 2016. – 227с.
11. Ҳодизода Р. Мухтасаре дар шарҳи рӯзгори Шохин. // Шамсиддин Шохин. Куллийёт. – Душанбе: Адиб, 2006. – С.7-16.
12. Ҷӯраев Ғ. Мақоми калима дар таркиби луғати лаҳҷа // Сохтор ва қорбасти воҳидҳои забони тоҷикӣ. – Душанбе, 1999. – С. 42-50.
13. Ҷӯраев Ғ., Маҳмудов М., Курбонов С. Луғати мунтахаби калимаҳои ҳоси шева. / Ғ.Ҷӯраев, М.Маҳмудов, С. Курбонов . – Душанбе: Эр-граф, 2017. –127 с.
14. Шамсиддин Шохин. Куллийёт./ Шамсиддин Шохин. – Душанбе: Адиб, 2006. – С. 26-214.

КАЛИМА ВА ТАРКИБҲОИ ГУФТУГӢӢ ДАР ҒАЗАЛИӢТИ ШАМСИДДИН ШОӢИН

Истифодаи бамавриди калимаҳои лаҳҷавӣ дар осори адибон асари бадеиро ҷолибу хотирмон ва халқӣ мегардонад. Шоири тавоно Шамсиддини Шохин дар осори гаронмои худ аз вожаҳои шевагии мардуми хостгоҳи хеш фаровон истифода намуда, забони шеъри худро рангину маънии онро намакин кардааст. Истифодаи бамавриди калимаҳои шевагӣ завқу салиқаи воло ва тавонмандии шоирро дар ҷодаи эҷод нишон медиҳад. Натиҷаи таҳқиқ нишон медиҳад, ки калимаҳои шевагӣ дар фароянди эҷоди осори бадеӣ дар баробари забони адабӣ ба шоир ё нависанда мусоидат менамояд.

Вожаҳои калидӣ: калима, шева, лаҳҷа, шоир, Шамсиддини Шохин, эҷодиёт, ғазал, қору қочол, балову батарзада, дарак қардан, лағанда қардан, қандала қардан, ҳанг задан, сар так қардан.

СЛОВА И РАЗГОВОРНЫЕ КОНСТРУКЦИИ В ЛИРИКЕ ШАМСИДДИНА ШОХИНА

Своевременное и уместное использование разговорных слов художественном произведении поэтов все больше привлекает внимание исследователей литературы. Выдающийся

поэт Шамсиддин Шохин в своем творчестве широко использовал разговорные и народные слова, чем сделал свою поэзию более красочной и выразительней. Одновременно доказано, что непользование лексем говоров в своих поэтических произведения литературный язык являются частью языка и стиля поэта.

Ключевые слова: слово, говор, диалект, поэт, Шамсиддин Шохин, творчество, лирика, положение дел, несчастье и беда, получать известие, простёгивать, стараться, ударить, положить голову.

THE VOCABULARIES AND COMPOUND OF SHAMSIDDIN SHAHIN'S LYRICS

There are many ways we can see using special oral words in the literacy by the talented poets. The great poet Shamsiddin Shohin used a lot of dialectic words in his poetry, which add the new themes in his legacy. Using the oral words in his poetry shows his talent and inelegancy in the composing of his poetry. The result of this research shows us, that these sorts of words are very important to use in any legacy of poets and writers.

Keywords: vocabulary, dialect, poet, Shamsiddin Shohin, legasy, lyrics, happiless and trouble, getting the news, try, hurt, guilt, try, hurt, put your head.

Маълумот дар бораи муаллиф: Гулназарова Жило - дотсенти кафедраи таърихи забон ва типологияи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илми филология, тел.: + 992 918 68 19 70.

Сведения об авторе: Гулназарова Жило – доцент кафедры истории таджикского языка и типологии Таджикский национальный Университет, кандидат филологических наук, тел.: +992 918 68 19 70.

About the author : Gulnazarova Zhilo – Professor of the History of Tajik Language and Tipology of Tajik National University, candidate of philology sciences, phone: + 992 918 68 19 70.

НАҚШИ ЯК ПАСОЯНДИ СЕРВАЗИФА ДАР ОСОРИ
САДАҲОИ X – XIII

Қўрғонов Зоҳид

ДДХ ба номи академик Бобочон Ғафуров

Дучори таҳаввулоти маъноиву шаклӣ гаштани калимаҳои таркиби луғавии забон яке аз омилҳои табиӣ забон ба шумор меравад. Ин дигаргунӣ, пеш аз ҳама, ба ҳодисаҳои айниву зехнии забон пайванд мегирад, ки дар тадқиқотҳои алоҳида ба он таваҷҷуҳ карда шудааст [6; 16]. Яке аз унсурҳои, ки ҳамин равандро паси сар кардааст, пасоянди аслии **-ро** мебошад. Дар баъзе аз сарчашмаҳо ба се вазифаи пасоянди мавриди таҳлил ишора шуда [6], ба вазифаи пешояндҳо омадани ин унсур аз дидгоҳи забоншиносон берун мондааст.

Ҳоло барои намуна аз осори садаҳои X-XIII мисолҳоеро меоварем, ки ин унсури сервазифа ба вазифаи пешояндҳо истифода шудааст. Дар сурати дуруст наомӯхтани таърихи инкишофи забон муайян сохтани манзараи кунунӣ ва ташаккули минбаъдаи он ғайриимкон аст. Аз ин рӯ, мавриди таҳқиқ ва омӯзиш қарор додани осори назмиву насрии қуҳан дар ошкор сохтани вижагиҳои забонии ҳамон давр басо муҳим ва қобили таваҷҷуҳ аст. Ҳарчанд оид ба вижагиҳои забонии осори садаҳои X-XIII пажӯҳишҳои мутааддид сурат гирифтааст, аммо, чунон ки дар боло зикр шуд, ба вазифаи якдигар истифода шудани аносири ёвари сервазифа аз назари муҳаққиқон дур мондааст. Ҳамин тарик, омӯхтани чунин вижагии забонии осори ин давр ба ошкор сохтани манзараи грамматикӣ эҷоди суҳанварони аҳди X – XIII кумак хоҳад расонд.

Бояд гуфт, ки инчониб ба вазифаи якдигар истифода шудани унсурҳои ёвари сервазифаро дар осори давраи мавриди назар дар мисоли «Луғатнома»-и Деҳхудо [8], «Гулистон»-и Саъдӣ [9], «Худуд-ул-олам»-и маҷҳулмуаллиф [10] ба риштаи таҳқиқ кашидааст. Дар робита ба ҳамин масъала профессор А. Ҳасанов [16] низ дар заминаи осори А. Чомӣ мақолаи арзишмандеро чоп намудааст.

Ҳангоми мавриди таҳқиқ қарор додани пасояндҳои давраи мазкур ин нукта мусаллам мегардад, ки онҳо танҳо ба вазифаи худ истифода нашуда, дорои маъноҳои зиёд будаанд. Унсури

ёвари сервазифа будани пасояндҳои ин давр дар он зоҳир мешавад, ки онҳо баъзан ба ҷои пешояндҳо истифода шудаанд.

Истифодаи **пасоянди -ро** ба вазифаи **пешоянди аслии содаи «аз»**:

Хон солор**ро** пурсид, ки холи ин мурғ бозгӯй [7, 10]. Ва ҳар рӯз таби**бро** мепурсид амир ва вай мегуфт оризаи қавӣ афтод [7, 10].

Қазор**ро** асбашон дар роҳ шуд суғст,

Дар он манзил, ки он маҳ мӯй мешуст [5, 65].

Мардумозор**ро** ҳикоят кунанд, ки санге бар сари солеҳе зад [18, 76]. Ҳакимер**ро** пурсиданд: –Аз саховату шучоат кадом беҳтар аст? [18, 140]. Қозийи Ҳамадон**ро** ҳикоят кунанд, ки бо наълбандписаре сарх(в)аш буд ва наъли дилаш дар оташ [18, 214]. Ва гуфт: Ман бутпарастам ва метарсам он**ро**, ки вайро намешиносам ва ту осӣ мегардӣ, дар он, ки ўро мешиносӣ [1, 177].

Ба вазифаи пешоянди аслии содаи «ба»:

Кунун ҳамонаму хона ҳамону шаҳр ҳамон,

Мар**о** нугӯй, ки аз ҷӣ шуда-ст шодӣ сӯк! [12, 128].

Чунин гуфт Ҳорун маро рӯзи марг:

Мафармой ҳеч одами**ро** мачарг [2, 168].

Зи дарду ғаму ранҷ дил дур буд,

Бади**ро** тани дев ранҷур буд [15, 175].

Ҳар он чиз, к-он н-аз раҳи эзадист,

Ҳама роҳи аҳриман асту бадист,

Саросар зи дидори ман дур бод,

Бади**ро** тани дев ранҷур бод [15, 217].

Чу нома бихонӣ ба рӯзу ба шаб

Макун достон**ро** кушода ду лаб.

Агар даста дорӣ ба дастат, мабӯй,

Яке тез кун мағзу бинмой рӯй [15, 250].

Як**ро** гуфтам ту кистӣ? Гуфт: «Ман Нӯҳам». Дигар**ро** гуфтам ту кистӣ? Гуфт: «Ман Иброҳимам, он зар шуморо диҳам» [7, 10]. На боз намуданд, ки чанд ранҷ расид Арслон ҷозиб**ро** ва Ғозӣ сипоҳсолор**ро** [7, 10].

Бад – он мушқуи мушқогин фуруд ой,

Канизон**ро** нигини шоҳ бинмой [5, 58].

Чу ганҷаш зери зар пӯшида дорам,

Калиди ганҷҳо ў**ро** супорам [5, 303].

Чу Исо рӯхро дарсе даромӯз,
Чу Мӯсо ишқро шамъе барафрӯз [5, 12].

Бечора дар он ҳолати навмедӣ маликро дашном додан гирифт ва сақат гуфтан ки гуфтаанд, «ҳар кӣ даст аз чон бишӯяд, ҳар чӣ дар дил дорад, бигӯяд» [18, 44]. Лукмонро гуфтанд: – Адаб аз кӣ омӯхтӣ? [18, 115]. Ҷавонмардеро дар чанги тотор ҷароҳате ҳавл расид [18, 148]. Якero аз дӯстон гуфтам... [18, 177]. Ва чун ин расулон пеши Бодон расиданд ва он нома ўро доданд, Бодон аз он нома саҳт иштофта шуд ва... [13, 591]. Ўро бигӯй, ки: Худой хост, ки илми ў дар эшон рост шавад ва маълуми ў бо илм баробар ояд [1, 197]. Дар роҳон молро дуздон бибурданд, ҳабар чун ба шайх расид, муридонро гуфт: Бархезед! [1, 229]. Аҳмадро ин суҳан хуш омад, гуфт: Инро бинависед! [1, 229].

Ва он касхо, ки корзор карданд аз баҳри мо, бинамоем эшонро роҳҳои мо [1, 581]. Нақл аст, ки: як бор дӯстеро номае навишт, ки... [1, 280]. Худой мегӯяд: Маро хидмат кун ва шукр гӯй ва модару падарро хидмат куну шукр гӯй! Устод маънии ин оят мегуфт [1, 131]. Ва малик Ҳирдус боз шаҳр омад ва биншаст ва бифиристонд ва Яҳё ибни Закариёро бихонд ва ўро бинавохт ва азиз кард ва вазирии хеш ўро дод [13, 99].

Пӯст боз карда бад – он гуфтам то вайро дар боби ман суҳан гуфта наёяд [3, 182].

Ба вазифаи пешоянди аслии содаи «бо»:

Хатм-ул-расул агар на ба худ дода аз карам,
Он нисбате, ки дошта Ҳорун Калимро [7, 10].

То Манучеҳр ибни Қобус шароити он аҳд, ки ўро баста аст ... нигоҳ дорад ман дӯсти ў бошам [7, 10]. ... оҳанге мекунад дилҳои эшон, ки дил онро муҳолиф аст ва бештари эшонанд берунояндагон аз фармони Худой [13, 278]. ... андар рӯзи вафоти ў Валид ибни Язид ибни Абдулмалик ибни Марвонро байъат карданд [14, 128].

Ба вазифаи пешоянди аслии содаи «бар»:

Чу бинҳод дил кинаву чангро,
Бихонд он гаронмоя Ҳушангро [15, 48].

Он ҳама моро муқаррар гашт, ки салоҳ нишондани ӯ бувад [3, 305]. Муқаррар гашт ҳамагонро, ки кори вазорат қарор гирифт [7, 10].

Ҳаром аст аҳли маъниро чашидан неъмат хоне,
Ки набвад синаи гарму дили бирён намақдонаш [7, 10].

Ба вазифаи пешоянди аслии содаи «дар»:

Меҳтарони ҷаҳон ҳама мурданд,

Маргро сар ҳама фурӯ карданд [12, 87].

Шашум ҳафтаро Золу Рустам ба ҳам,

Расиданд бе кому дил пур зи ғам [15, 457].

Сари ҳафтаро кард оҳанги Рай

Ҳама роҳ бо ромишу руду май [15, 407].

Сари мохро рӯй бартофтанд,

Сӯи бодаву базм биштофтанд [15, 275].

Агар шаб расӣ, рӯзро боз гард,

Бигӯяш, ки танг андаромад набард [15, 250].

Шабро ба бӯстони яке аз дӯстон иттифоқи мабит уфтод [18, 36].

Ба вазифаи пешоянди аслии содаи «барои»:

Пас, ҳар ду Худои азза ва чалларо қурбон карданд [13, 585].

Хонадони худро ин фахр захира ниҳодам [3, 34].

Аммо се шукр воҷиб аст, ки Худойро бикунам, яке он, ки аз ман бурданд, на ман аз дигаре... [1, 229].

Аз ин ажгаҳо пок кун мар маро,

Ҳама офарин з-офариниш туро [2, 172].

Ёрам хабар овард яке тубон кардааст,

Мар хуфтани шабро зи дабиқе накӯву пок [2, 430].

Миннат Худойро азза ва чалла, ки тоаташ мучиби қурбат аст ва ба шукр андараш мазиди неъмат [18, 23].

Гӯйӣ, ки аз модар ҳарбро зодаанд [14, 209].

Ба вазифаи пешояндҳои содаи номии изофии «бахри; назди»:

Ҳам ту омода бувӣ в-ороста,

Ҷанги ӯро хештан пероста [12, 336].

Зистану мурданат якест маро,

Ғалбакан, дар чи боз ё чи фароз [2, 138].

Андар работ яке чашмаи об аст, чандон ки хӯдро ба кор шавад [17, 110].

Он саги малъун бирафт, ин сангро аз хештан,
Тухро монанд бо шанг эдараш бар чой монд [2, 418].
Меҳони сарафроз бархостанд,
Пазира шуданро биёростанд [15, 257].
Яке кишвар аз чой бархостанд,
Пазира шуданро биёростанд [15, 295].
Сиёвуш маро худ чу фарзанд буд,
Ки бо фарру бо бурзу авранд буд [15, 459].
Сиёвуш маро буд ҳамсолу дӯст,
Равонам пур аз дарду андӯхи ӯст [15, 159].

Охир савгандон хӯрд ӯро [7, 4]. Худойро ҳеч кас нест писари маро беҳтар аз Омина [7, 4]. Як рӯз наздики ин хоҷа нишаста будам ва пайгомеро рафта будам [7, 4].

Расадбандон бар ӯ мушқил гушоданд,
Тарабро толеи маймун ниҳоданд [5, 273].

Ба вазифаи пешоянди таркибии номии изофии «дар баробари»:

Рост наёяд қиёси халқ дар ин боб,
Савум пирохани сабр пӯшидаам, ки меҳнатро ҳеч чизе чун сабр нест [3, 339].

Ба вазифаи пешоянди таркибии ғайриизофии «мутааллиқ ба» ва изофии «аз они»:

Ва андар миёна он чаҳорсад шутури сурх Абдулмуталлибро буд [7, 4]. Ва андар Бам се мазгити чомеъ аст: яке хаворичро ва яке мусулмононро ва яке андар ҳисор [17, 100]. Қаротекин нахуст гуломе буд амирро, ба Ҳирот ниқобат ёфт [7, 4].

Ин дарозу кӯтахӣ мар чисмрост,
Чӣ дарозу кӯтах он чо, ки Худост? [11, 355].

Лозим ба ёдоварист, ки истифодаи ин унсури ёвари сервазифа дар давраи мазкур инчунин ба вазифаи бандаки изофӣ низ серистеъмол буд:

Бӯсаҳро Сафро бичунбиду бонг бардошт [7, 12].
Зи кажгӯй суханро қадр кам гашт,
Касе к – ӯ ростгӯ шуд, мӯхташам гашт [5, 26].

Басо шах, к-аз фиреби ёфагӯён
Хусуматро шавад бевақт чӯён [5, 136].

Агарчи чурми ӯ кӯхи гарон аст,
Туру дарёи раҳмат бекарон аст [5, 11].

Султонро дил аз ин сухан ба ҳам баромад ва об дар дида бигардонид ва гуфт... [18, 77]. Ва чун Абраҳа(ро) чашм бар Абдулмуталлиб афтод, ҳолӣ хурмати ӯро аз тахт фурӯ омад ва бар чома бинишаст бо Абдулмутталиб ва... [13, 168]. Ва чун Парвизро чашм бар он унвони нома афтод, гуфто: ...[13, 591]. Парвизро аз он нома сахт андӯх омад ва хост, ки ... [13, 591].

Мардумон гуфтанд: моро ғараз ба табаррук аст, он чӣ хоҳад, бидиҳад, дурусте зар бидод ба кароҳияте тамом [1, 197].

Баҳромро дар хотир омад, ки... [1, 229].

Маро буд навбат, бирафт он чавон,
Зи дардаш манам чун тани беравон [15, 108].

Амирро дил бигирифт [3, 232].

Ҳамин тарик, аз шарҳи далелҳои дар боло омада маълум мегардад, ки пасоянди - ро дар давраи аввали ташаккули забони адабии тоҷикӣ тобишҳои зиёди маъноӣ дошта, охишта – охишта ин вазифаҳо маҳдуд шудаанд. Бояд гуфт, ки ба вазифаи пешоянд истифода шудани ин унсурӣ ёвар дар давраи мавриди таҳлил ҳамгуну ҳамсон набуда, ба вазифаи пешояндҳои аслии сода зиёд, барои иҷрои функсияи пешояндҳои номии изофӣ камтар ва истифодаи он ба ивази пешояндҳои таркибии номии изофӣ хеле маҳдуд будааст.

Китобнома:

1. Аттор Фаридаддун. Тазкират-ул-авлиё. Таҳия танзим ва баргардони матн М. Оқилова. – Хучанд, 2009. – 700 с.
2. Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ. Таҳияи матн ва луғоту тавзеҳот аз Худой Шарифов ва Абдушукур Абдусатторов. – Душанбе: Адиб, 2007. – 480 с.
3. Байҳақӣ Абулфазл. Таърихи Байҳақӣ. Бо тасхеҳи Алиакбари Фаёз. Техрон: Интишороти Хурмус, 1387 (2009 – и мелодӣ). Чопи аввал. – 10 + 990 с.
4. Бозидов Н. Пайвандакҳо дар забони адабии ҳозираи тоҷик / Н. Бозидов. – Душанбе: Маориф, 1985. – 103 с.

5. Ганҷавӣ Низомӣ. Куллиёт (Хусарву Ширин) / Низоми Ганҷавӣ. – Душанбе: Адиб, 2012. – 400 с.
6. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Қ.1. – Душанбе: Дониш, 1985. – 356 с.
7. Деҳхудо А. Луғатнома. Ҷилдҳои 1-50 / А. Деҳхудо. – Теҳрон: Муассисаи интишорот ва чопи Донишгоҳи Теҳрон, 1328.
8. Қӯрғонов З. Вазифаҳои унсурҳои ёвари сервазифа дар “Луғатнома”-и Деҳхудо // Камоли одаӣ. – Хучанд: Меъроҷ, 2016. - С.298 – 312.
9. Қӯрғонов З.Тобишҳои маъноии ҳиссаҳои номустақили нутқ дар “Гулистон”-и Саъдӣ//Паёми Суғд. - Хучанд, 2016. – С.97 – 101.
10. Қӯрғонов З. Ҳиссаҳои “магар” дар як рисолаи маҷхулмуаллиф//Ошӯни меҳр. - Хучанд:Меъроҷ, 2016. - С.107 – 113.
11. Румӣ Ҷалолуддин. Маснавии маънаӣ. Таҳия танзим ва баргардони матн Баҳриддин Ализода. – Теҳрон: Нашри замон, 2001. – 728 с.
12. Рӯдакӣ Абӯабдуллоҳ. Ашъор. Таҳияву тадвини матн бо муқаддима ва луғоту тавзеҳот аз Расул Ҳодизода ва Алии Муҳаммадии Хуросонӣ. – Душанбе: Адиб, 2007. – 416 саҳ.
13. Тарҷумаи «Тафсири Табарӣ» (дар як китоб ва ҳафт муҷаллад). Таҳия, тавзеҳот ва таълиқоти Н.Ю. Салимов, Н.Ш. Зоҳидов, Н.И. Ғиёсов, А.А. Ҳасанов, А. Самеев. – Душанбе: Бухоро, 2014. – 822 саҳ.
14. Таърихи Систон. Тасҳеҳи Маликушшуаро Баҳор. – Теҳрон, 1314. – 500 саҳ.
15. Фирдавсӣ Абулқосим. Шоҳнома (Ахтарони адаб). Ҷилдҳои 1 – 10. – Душанбе: Адиб, 2007 – 2010.
16. Ҳасанов А. Унсурҳои ёвари сервазифа дар осори Абдурраҳмони Ҷомӣ//Маводи Ҳамоиши байналмилалии «Ҷойгоҳи Мавлоно Абдураҳмони Ҷомӣ дар муқолаҳои фарҳангӣ (Хучанд, 3-4 ноябри соли 2014)». – Хучанд: Нури маърифат, 2014. – С. 460-473.
17. Ҳудуд-ул-олам мин-ал-Машиққ ил-ал-Мағриб. Таҳиякунандаи матн ва муаллифи пешгуфтор А.Ҳасанов. – Душанбе: Бухоро, 2014. – 587 саҳ.
18. Шерозӣ Саъдӣ. Гулистон (бар асоси тасҳеҳ ва таълиқ шодравон Муҳаммадалии Фурӯғӣ (бо маънии вожаҳо ва

шарҳи ҷумлаҳои байтҳои душвор). Мураттиб ва баргардони матн Обиди Шакурзода. – Душанбе, 2009. – 345 саҳ.

НАҚШИ ЯК ПАСОЯНДИ СЕРВАЗИФА ДАР ОСОРИ САДАҲОИ X – XIII

Пешоянду пасоянҳо ҳамчун ҳиссаҳои ёвари дар ташаккули воҳидҳои мурраккаби забонӣ: ибора ва ҷумлаҳо барои ифодаи вазифаҳои гуногуни грамматикӣ хизмат мекунанд. Бо тағйири таҳаввулоти забон дар давраҳои гуногуни таърихӣ вазифа ва вазъи корбурди пешоянду пасоянҳо низ каме таҳаввулоти назаррасе пайдо кардааст. Муаллифи мақола ба ин раванд ишора кардааст: «Яке аз унсурҳои, ки ҳамин равандро паси сар кардааст, пасоянди аслии *-ро* мебошад. Дар баъзе аз сарчашмаҳо ба се вазифаи пасоянди мавриди таҳлил ишора шуда (ниг.: 6), ба вазифаи пешоянҳо омадани ин унсур аз дидгоҳи забоншиносон берун мондааст». Муаллиф ба воситаи мисолҳо ҷараёни дигаргунии вазифаҳои пешоянди *-ро-ро* нишон дода, чунин натиҷа мегирад: «...пасоянди *-ро* дар давраи аввали ташаккули забони адабии тоҷикӣ тобишҳои зиёди маъноӣ дошта, оҳиста-оҳиста ин вазифаҳо маҳдуд шудаанд».

Вожаҳои калидӣ: пешоянд, сермаъно, мустақил, забони хозираи тоҷик, ҷумла, тағйир, таҳаввулот, *-ро*, *ӯро*, Сиёвушро, подшоҳро, амиро, касеро.

МЕСТО ОДНОГО ИЗ МНОГУПОТРЕБЛЯЮЩИХ ПОСЛЕЛОГА В ТВОРЧЕСТВАХ ПОЭТОВ X-XIII ВЕКОВ

Предлог и послелог используется в грамматике как вспомогательные частицы в развитии оборота речи и единицы, выражения и предложения. Со развитием и преобразованием языка в истории разных эпох изменились несколько употребление предлогов и послелогов. Автор статьи это процесс отметил так образом: «Один из элементов которое протекался, является послелог *-ро*. В некоторые из этих источников употребляется послелога тремя путями (стр. 6) и функция предлогов остолов вне научная изучения лингвистов. Автор отметил послелога *-ро* с помощью некоторых примеров и делает такие выводы: «послелог *-ро* имеет смысловое с первых времен развития литературного языка, и постепенно это задача ограничивалась».

Ключевые слова: предлог, многозначный, самостоятельный, таджикский современный язык, предложение, изменение, развитие, *-po*, его, Сиявуша, короля, эмира, кого-то (все эти слова с послелогоми *-po* в таджикском языке)

**THE POINT OF MORE USABLE SYFFIXES IN THE
POETRY OF POETS OF X-XIII CENTURIES**

The suffixes and prefixes are the smallest part of the improving of strong sentences: serves as for the phrases and sentences in grammar. There are happened a lot of changes in history of suffixes and prefixes of Tajik language. The author of this article pointed that “The suffix *-po* is the most changed thing in Grammar. There are a lot of original material which uses into three ways of suffix (see p.: 6) and until our time the scholars haven’t any scientific researches about it”. The author through his examples showed the working of suffix *-po* and mentioned: “...the suffix *-po* at the beginning of the improving of literal Tajik language has the significant and its using became isolated.

Keywords: prefix, significant, independent, modern Tajik language, sentence, changes, improving, *-po*, its, Siyavush, the king, the prince, someone.

Маълумот дар бораи муаллиф: Қўрғонов Зоҳид – дотсенти кафедраи забони тоҷикии ДДХ ба номи академик Б. Гафуров, номзади илми филология, тел.: + 992 92 840 11 65, e-mail: sukhanvar1983@mail.ru.

Сведения об авторе: Курганов Зоҳид – доцент кафедри таджикского языка Худжандского государственного Университета им. Бободжона Гафурова, кандидат филологических наук, тел.: + 992 92 840 11 65, e-mail: sukhanvar1983@mail.ru.

About the author : Kurganov Zohid – Assistant Professor of Tajik language Department of Khujand State University after name Bovojon Gafurov, candidate of philology sciences, phone: + 992 92 840 11 65, e – mail: sukhanvar1983@mail.ru.

АДАБИЁТШИНОСӢ

УДК: 894.3.09

УНИКАЛЬНЫЙ ЛИТЕРАТУРНЫЙ ИСТОЧНИК НА ДРЕВНЕМ
ТЮРКИ

Файзулло Баротзода

Центр исламоведения при Президента Республика Таджикистан

В перечне культурного наследия народов региона можно упомянуть множество книг исторического, эпического, прозаического, религиозно-нравственного и духовного содержания, составной частью которых является слово «нама, намак», что означает: письмо, писание, приказ, книга, перечень. Наиболее популярными из них являются «Хватай-намак» и «Шахнама», «Арта Вираф намак» («Книга о праведном Вирафе»), «Огузнама» («Книга об Огузхане»), «Зафарнама» (Книга о победах сельджукских правителей), а также множество поэтических произведений, что указывает на сложившуюся историческую, культурную и религиозную общность народов региона. К числу подобных произведений, отразивших в высокохудожественной форме духовный и общественный подъем народов Мавераннахра и Хорасана, относится и «Шахнаме» гениального хакима Абулькасима Фирдоуси [17]. «Шахнаме» – огромная стихотворная эпопея и ее композиция состоит из описания пятидесяти царствований, от легендарных царей до исторических личностей.

Следует отметить, что именно предки правителей Газневидов взяли на себя ответственность о необходимости возобновления работы над завершением «Шахнаме», привлекая к созданию героической эпопеи несравненного Фирдоуси. Осуществить задуманное удалось только при правлении Махмуда Газневи (997-1036). Книга, получившая название «Шахнаме», приобрела огромную популярность и оказала большое влияние на литературную традицию сельджуков: она пробудила у них любовь к истории и помогала им в понимании исторических событий, «она дала им образец, на который они могли равняться» [12, 37], и стала стимулом для развития присущего им от рождения чувства национального единства.

В Фонде восточных рукописей имени А. Мирзоева Академии наук Республики Таджикистана под номером 1032 хранится уникальный список «Шахнаме» Фирдоуси на языке тюрки [19]. Ведущие текстологи в 70-ые годы прошлого века на основе всестороннего изучения данного памятника, качества бумаги, переплета и оформления памятника отнесли его к рукописям XVIII в., а язык предварительно был установлен ими как тюрки чагатайский, хотя в тексте преобладают огузские элементы. Никакие данные о дате переписки, авторе перевода и переписчика в этом полном списке не приводятся. Список состоит из 428 листов. Содержание, объем, название разделов вступительной части рукописи отличается от оригинала. Основная часть книги начинается «Сказанием о первом царе Каюмарсе». Название всех глав написано красным цветом на фарси таджикском. Первая часть списка завершается главой «О правлении Лухраспа» и состоит из 250 листов общим объемом 16000 бейтов. Продолжение книги начинается в листе 252б главой «Книга «Шахнаме» Хумаюна». Последнее заглавие называется «Письмо Саъду Ваккасу» (л. 423б). В самом конце списка (л. 427а-428б) размещен прозаический текст, рассказывающий о жизни, творчестве и судьбе Фирдоуси. Поверхностное ознакомление текста памятника показало, что некоторые дастаны переведены в сокращенном варианте, а другие, наоборот, с добавлением. В отдельных дастанах упоминается имя Огуз, наводит на мысль о возможном использовании сведений и мотивов «Огузнаме» при переводе.

Список начинается следующими бейтами:

иртди кайнати кендорзندن	اوزي حيدر حياتي کندوزندن
قديم و قادر و وهاب و خلاق	عليم و عالم و علام و رزاق
كا قاصد اولنر بولدي مقصود	وجودندن بو عالم اولدي موجود
كونك باطني و ظاهري اول	قمونك اولي و آخري اول

Памятник также снабжен несколькими миниатюрами, в числе которых: «Правление Каюмарса», «Аждахак», «Фаридун», «Салм, Ирадж, Тур», «Сражений Тирай с Манучехром», «Всадники», «Зал и Рудаба» [5, 70]. Первую часть книги завершает лист 251а. Лист 252а содержит следующую информацию: «Первый том состоит из 250 листов, 46000 бейтов». Там же приведены газель Фузули и отрывок из поэмы Фирдоуси

на таджикском языке. Следующая часть озаглавлена «Китаб-и Шохнома-и Хумаюн», которая завершается листом 426а, а в конце этой части рукописи для тюркоязычного читателя приведено обобщающее прозаическое сообщение о Фирдоуси и его героическом памятнике мировой литературы. К сожалению, об авторе перевода и переписчика данной работы не обнаружено никакой информации.

Согласно рассуждениям ведущих тюркологов, после монгольского нашествия в 1327 году в Конье обосновалась династия Караманоглу, где в качестве официального языка был принят огузский диалект тюркского языка. Тамара Т. Райс относительно перевода «Шахнаме» на тюрки придерживается следующего мнения: «Семейство Караманоглу так хотело осуществить языковую реформу, что они поручили тюркскому поэту Хоче Даххани, уроженцу Хорасана, говорившему на том же диалекте тюркского, что и сельджуки, перевести на тюркский язык «Шахнаме». Его перевод до такой степени совершенен и лишен недостатков, что есть все основания считать, что с детства он воспитывался на эпосе древних огузов, для нас полностью утраченном. Таким образом, благодаря занятой братьями ордена маулавийа из Коньи позиции по отношению к монголам для будущих поколений тюрков сохранилась хотя бы частица духовной жизни сельджуков» [13, 123].

Что касается "Шахнаме" Фирдоуси, то тюркский перевод этой огромной эпической поэмы изучил в свое время польский тюрколог Ананияз Зайончковский и издал «текст перевода на тюркский (кипчакский) язык, осуществленного Сейидом Шарифом в 1501-1516 гг. в мамлюкском Египте» [15, 7]. Благодаря ему текст в транскрипции тюркского перевода «Шахнаме» долгое время был доступным широкому кругу исследователей. Позже в 1999 г. в Анкаре был издан полный текст той же рукописи мамлюкского Египта в транскрипции турецкими учеными Зюхалем Кюлтюралем и Латифом Бейрелием [20].

Данное издание тюркского перевода «Шахнаме» состоит из четырех томов, последний из которых является словарем. Во введении первого тома переводчиками приводятся сведения, как об оригинальном памятнике Фирдоуси, так и о копиях перевода

Шарифа. Сообщается, что кроме ранее известных копий тюркского перевода «Шахнаме» в библиотеке музея Дворца Тупкапы [14, 59], Британского музея, библиотеки Сулеймания, Национальной библиотеки Стамбула «имеется еще один список, находящийся в Публичной библиотеке Нью-Йорка» [7, 81]. Авторы констатируют, что основой для данного издания была выбрана рукопись музея Тупкапы. Следует заметить, что две копии тюркского перевода «Шахнаме», хранящиеся в настоящее время в Душанбинском Фонде рукописей Академии наук [19] и в Венской Придворной библиотеке [4] остались вне поля зрения авторов данной транслитерации. По сведениям источников венская рукопись является аналогичной копией мамлюкской редакции.

В истории литературы советского периода следует особо констатировать, что небольшая брошюра Садриддина Айни о "Шахнаме" сыграла важную роль в популяризации этого шедевра мировой культуры. Великий писатель в ней подробно излагает гуманистические идеи данной эпопеи, особо подчеркивает «близость и сочетаемость ее образов и сюжетов для народов Средней Азии» [1, 24]. Однако о существовании тюркской версии этого произведения в научных кругах советского востоковедения впервые заговорил узбекский поэт и ученый Чулпан Абдулхамид Сулейман угли (1897-1938), который ознакомил научную общественность с одной из среднеазиатских копий этого памятника, по всей вероятности из неполного списка узбекских книгохранилищ. Его статья под названием «Тюркский перевод «Шахнаме» была опубликована в журнале «Просвещение и культура» на арабской графике [17, 20]. Он не мог знать о полном списке нашего Фонда восточных рукописей, так как этот манускрипт «был приобретен в ходе научных экспедиций на территории современного Таджикистана в 1953 году» [10, 52]. Таким образом, можно с уверенностью констатировать, что таджикский список в двух частях является одной из копий полного перевода «Шахнаме» на тюркский язык, текст которого отличается от вариантов перевода Сейида Шарифа.

Бонапарт Наполеон, покидая мамлюкский Египет, «набрал с собой много древних рукописей, в том числе и единичную рукопись "Шахнаме" на тюрки» [7, 84]. Таким образом, можно прийти к следующему выводу: существует несколько редакций

перевода «Шахнаме» на тюрки. Если первый перевод был осуществлен тюркским поэтом Хоче Даххани в XIV в., то его второй вариант появился в мамлюкском Египте в XVI в., а таджикская рукопись относится к XVIII в. По сведениям тюркологов, все ныне известные редакции перевода осуществлены на разных диалектах тюрки – кипчакском, чагатайском и огузо-сельджукском. Данная ситуация настоятельно требует провести сопоставительный анализ существующих переводов, установить схожие и отличительные черты отражения оригинала, определить дополнительные информации, введенные каждым переводчиком в текст оригинала и по возможности установить источник этих информаций.

Как известно, среди письменных источников о ранней истории тюркских племен важное место принадлежит фундаментальной и единодушно признанной классической хронике «Джами ат-таварих» («Собрание историй») [22] мусульманского историка XIV в. Фазлаллаха Рашид ад-Дина (ум. в 1318 г.). Данное историческое сочинение на таджикском фарси было составлено по приказанию ильхана Газана. Он поручил Рашид ад-Дину собрать воедино все сведения, касающиеся истории монголов. Следует отметить, что для составления разных глав по истории стран и народов принимали участие многие ученые-знатоки истории, кроме того использовалось множество первоисточников древнетюркского содержания. С учетом политической и идеологической обстановки сочинение было разделено на две части – история монголов и основанных ими государств, включая Иран Хулагуидов; хроника всемирной истории согласно традициям исламской историографии, история Халифата и последующих мусульманских государств до монгольского нашествия, таких как Газневидов, Сельджукидов, Хорезмшахов, Гуридов, исмаилитов Аламута. Примечателен тот факт, что в этом памятнике при составлении глав и разделов по жизнеописанию Пророка и истории Халифата полностью использован материал перевода «Истории пророков и царей» Мухаммада ибн Джарира ат-Табари, осуществленного на парсии дари при правлении Саманидов. Оценивая труд Рашид ад-Дина как последнее слово таджикско-персидской историографии своего времени, И. Петрушевский отметил, что он был «среди

исторических трудов данного периода на персидском языке единственным в своем роде по замыслу и выполнению и ее новизна заключалась в попытке написать действительно мировую историю» [11, 26]. В данной хронике истории тюркоязычных народов было уделено пристальное внимание. Вопрос достоверности сведений этого памятника, особенно письменной фиксации устной информации тюркских народов, нуждается в компетентной оценке специалистов. Однако в ней впервые история тюркских племен, особенно огузов, излагается в контексте всемирной истории, и это свидетельствует о том, «какое большое значение придавалось во времена Рашид ад-Дина огузским племенам как предкам исламских тюрок Переднего Востока» [16, 21].

Особенностью «Истории огузов» или как ее называли полностью «Истории огуза и его потомков», а также упоминание о султанах и владыках тюрок» является то, что она основана не на письменных источниках, а «представляет собой произведение устного народного предания, в котором переплетаются легенда и реальность, мифология и историческое повествование» [21, 87]. Благодаря этим источникам изложение истории тюркоязычных народов в контексте первоисточников по мировой истории получило широкое распространение. Усиление тюркского фактора в средневековом мусульманском мире также дало серьезный толчок к возвышению предыдущей истории этих народов. Поэтому, избирательный подход к данному списку следует рассматривать не только в плане памятника, относящегося к области литературы, но и как важный источник и письменное оформление исторического прошлого тюркских народов. В таком формате этот памятник имеет аналогичное сходство и некоторые признаки подражания «Шахнаме» Фирдоуси, где восстанавливается древняя история и мифология ираноязычных народов с учетом исламских реалий. Если великий таджикско-персидский поэт в глубине истории «показывает родословную обитателей древнего Ираншахра, начиная от Каюмарса до Шахрияра ибн Яздигурда – последнего Сасанидского царя, убитого в ходе исламских завоеваний» [2, 179], то почему бы нельзя предположить подобное прославление

истории предков среди тюркоязычных авторов или в нашем случае -переводчиков.

Легендарная история Огуза, как литературный памятник тюркских народов, разрабатывалась многими учеными. Больше всего анализировался стихотворный вариант «Огуз-наме», ибо самобытный характер эпоса, богатство языковой и поэтической структуры привлекли внимание исследователей с момента его появления. Впервые немецкий ученый Диц Ф. осуществил фрагментарный перевод текста «Огуз-наме» на немецкий язык [9, 27], а над стихотворным текстом «Огуз-наме» работали многие исследователи разных стран: Радлова В. В., Бартольд В. В., Риза Нура, Пелльо П. и Банга В. Они положили начало изучению «Огузнаме» как эпического сказания, определили филологические особенности памятника.

Бартольд В. В. в своей рецензии на книгу французского ориенталиста Блоше Э. «Введение в «Историю монголов» [3, 294] подробно остановился на истории написания «Джами ат-таварих». Полный текст «Джами ат-таварих» [22] в оригинале, а также отдельные его части в переводе на других языках» [16, 9] содержат ценный и уникальный материал. По мнению ученых-стилистов отличительная особенность данного труда заключается в том, что в его прозаический текст включено более двадцати тысяча слов, словосочетаний и терминов тюрко-монгольского происхождения. Следовательно, «данная хроника послужила поводом для формирования языка и литературы разных тюркских народов» [8, 130]. Из содержания разделов о тюркских племенах явствует, что огузы, как и многие кочевые народы, придавали большое значение генеалогии рода, названиям «почти 24-х огузских племен, известных в письменных источниках и их структурной организации, сохраняя их в устной традиции» [6, 128]. Например, генеалогическая таблица туркмен составлена на основании данных «Огуз-наме» Рашида ад-Дина и «Родословной туркмен» Абу-л-Гази. Она начинается от сына Ноя – Йафет и завершается Масудом – Селджуком из рода Токсурмыша Тогрул-султан. Хотя по форме Джами ат-таварих считают традиционным прозаическим произведением на историческую тему и последовательным описанием государств и династий, однако большим достоинством труда является

наличие сведений этнического, культурного и бытового характера в тюрко-монгольском колорите. Можно предположить, что влияние данной тенденции отражено и в тексте рассматриваемого нами памятника. Кроме того, встречаются прозаические версии «Шахнаме» на узбекском языке. В этнографическом музее города Худжанда хранится литографический список № 1622 под названием «Шохномаи Хаким Абулкосим Фирдавсии Туси». Этот список является первым томом прозаического толкования выборочных поэтических отрывков из «Шахнаме» в идейно-художественном преломлении узбекской поэзии. Год оттистка указан 1326 х./1904 в типографии Гулами.

В аспекте сказанного задача специалистов, наряду с изучением литературно-эстетических и стилистических особенностей тюркского перевода «Шахнаме», также заключается в выявлении его значения для тюркологии и изучения истории культурных связей в регионе.

ЛИТЕРАТУРЫ:

Айни С. О Фирдоуси и его "Шахнаме" / С. Айни. – Сталинабад-Ленинград, 1940. – 56 с.

1. Бартольд В.В. Персидская культура и его влияние на другие страны / В.В. Бартольд. – М.: «Наука», 1966. Т. 6. – С.174-185.
2. Бартольд В. В. Работы по исторической географии и истории Ирана / Подгот. к изд. Е.В. Зеймаль, В.А. Лившиц. Отв. редактор И. П. Петрушевский. – М.: Вост. лит., 2003. – 661 с.
3. Die arabischen, persischen und türkischen Handschriften des Kaiserlich-Königlichen Hofbibliothek zu Wien / Im Auftrage der Vorgeselizin K. K. Behorde geordnet und beschrieben von Prof. Dr. G. Flügel. – Wien, 1869. – Band I. – S. 495.
4. Додхудоева Л., Исламов Р. «Шахнамэ» поэмасынын иллюстрацияле торки тәржемэлэре. – Ашхабад, «Мирас», 1993, № 6. – С. 68-73.
5. Зайончковский А. Еще о четырех сословиях в «Шах-наме» (по старейшей турецкой версии из мамлюкского Египта) / Народы Азии и Африки, 1963, № 1. – С. 124-130.

6. Зайончковский А. К изучению средневековых памятников тюркской письменности (XI-XVI вв.) / Вопросы языкознания, 1967, № 6. – С. 77-85.
7. Исламов Р. Ф. Фразеологизмы в тюркоязычном поэтическом переводе «Шахнаме» / Язык утилитарных и поэтических жанров памятников татарской письменности: Сб. ст. – Казань, 1990. – С. 127-132.
8. Исмаилова Е.Н. Генрих Фридрих фон Диц – основатель «коркудоведения» (посвящается 200-летию со дня рождения Г. Ф. фон Дица). – Баку, 2011.
9. Каталог Восточных рукописей Академии наук Таджикской ССР. – Душанбе: «Дониш», 1968. – Т. III. – 368 с.
10. [Петрушевский И.П. Рашид ад-Дин и его исторический труд](#) // Рашид ад-Дин Сборник летописей. – М., Л., 1952.
11. *Ромаскевич А.А. Очерк истории изучения Шах-наме. Переводы Шах-наме / Фердовси. – Л.: Изд-во АН СССР, 1934. – С.28-49.*
12. Тамара Т. Райс. *Сельджуки. Кочевники-завоеватели Малой Азии.* – М., Центрполиграф, 2004. – 238 с.
13. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Katalogu / Hazırlayan Fehmi Edhem Karatay. – Istanbul: Topkapı Sarayı Müzesi, 1961. – Cilt 2. – S. 58-60.
14. Turecka wersja Şah-nâme z Egiptu Mameluckiego by Ananiasz Zajaczkowski. – Warszawa, 1965. – 487 p.
15. Фазлуллах Рашид-ад дин. Джамии-ат-таварих. / Рашид-ад дин Фазлуллах. – Баку, “Нагыл Еви”, 2011. – Ч. 1. – 539 с.
16. Фирдоуси А. Шах-наме: критический текст. В 9 тт. – М., 1960-1971.
17. Чулпан А.С. «Шохнома»-нин туркча таржумаси / Маориф ва укутгучи, 1925, № 5-6. – С.18-22 (на араб. графике).
18. Шахнама-е турки / Рукопись Фонда восточных рукописей Академии наук Республики Таджикистан имени акад. А. Мирзоева. – № 1032.
19. Şehnâme çevirisi / (Çeviren) Şerîfi). Hazırlayanlar Zuhâl Kultural, Latif Beyrelî. İnceleyenler Hasibe Mazıođlu, Meliha Anbarcıođlu. – Ankara: Turk Dil Kurumu, 1999. – 3 ciltlik. – 2005s.

20. Щербак А. М. Огуз-наме. Мухаббат-наме. Памятники древнеуйгурской и староузбекской письменности. – М.: Изд-во восточ. лит-ры, 1959. – 171 с.
21. رشيدالدين فضل الله همداني، جامع التواريخ، به تصحيح بهمن كريمي، انتشارات اقبال، ۱۳۳۸. (مقدمه‌های جلد اول).

САРЧАШМАИ НОТАКРОРИ АДАБӢ БА ЗАБОНИ ТУРКИИ ҚАДИМ

Мақолаи мазкур ба омӯзиши дастхати нодири «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ ба забони адабии туркӣ бахшида шудааст. Ин сарчашма дар Ганҷинаи дастнависҳои шарқии Академияи илмҳои Тоҷикистон зери рақами 1032 ниғаҳдорӣ мешавад ва аз 428 varaқ иборат аст. Матншиносон онро ба қатори дастнависҳои асри XVIII мансуб дониста, забони онро ҳамчун туркии чағатой муқаррар кардаанд. Мундариҷа, ҳаҷм, номҳои бобҳои қисмати муқаддимавии дастхат аз матни асли «Шоҳнома» фарқ мекунад. Баъзе дostonҳо дар шакли мухтасар ва баъзеи дигар бо иловаҳо тарҷума шудаанд. Дар баъзе дostonҳо номи Оғуз зикр мешавад, ки эҳтимоли истифодаи маълумоти «Оғузнома»-ро ҳангоми тарҷума матраҳ месозад.

Олимон мавҷуд будани якчанд гунаи тарҷумаи «Шоҳнома»-ро ба лаҳҷаҳои гуногуни туркии қадим – салҷуқӣ, кипчоқӣ ва чағатой тасдиқ мекунанд. Чунин вазъият анҷом додани таҳлили муқоисавии тарҷумаҳои мавҷуда ва муайян намудани маводи туркшиносии сарчашмаи мазкурро тақозо менамояд.

Калидвожаҳо: дастхат, осор, феҳраст, салҷуқӣ, чағатой, кипчоқӣ, тарҷума.

УНИКАЛЬНЫЙ ЛИТЕРАТУРНЫЙ ИСТОЧНИК НА ДРЕВНЕМ ТЮРКИ

Данная статья посвящена изучению уникальной рукописи «Шахнаме» Фирдоуси на литературном языке тюрки. Этот памятник хранится в Фонде восточных рукописей Академии наук Таджикистана под номером 1032 и состоит из 428 листов. Текстологи отнесли его к рукописям XVIII в., а язык, на котором он был написан, установлен как тюрки чагатайский. Содержание, объем, название разделов вступительной части рукописи отличается от оригинала. Некоторые дастаны переведены с сокращением, а другие, наоборот – с добавлением. В некоторых дастанах упоминается имя Огуз, что наводит на мысль о возможном использовании сведений «Огузнаме» при переводе.

Ученые подтверждают существование нескольких редакций перевода «Шахнаме» на разных диалектах: тюрки – сельджукском, кыпчакском и чагатайском. Данная ситуация требует проведения сопоставительного анализа существующих переводов и выявить тюркологический материал данного памятника.

Ключевые слова: рукопись, памятник, каталог, сельджукский, кыпчакский, чагатайский, перевод.

UNIQUE LITERARY SOURCE ON ANCIENT TURKISH

This article is devoted to the study of the unique manuscript of the "Shahnameh" Ferdowsi in the ancient literary language Turkish. This monument is stored in the Oriental Manuscripts Foundation of the Tajik Academy of Sciences under the number 1032 and consists of 428 sheets. Textual carried him to the manuscripts in the XVIII century and the language was installed as Chagatai Turks. Content, size, name of the introductory sections of the manuscript is different from the original. Some dastans transferred to the reduction, while others – with the addition. Some dastans mention the name Oguz, which suggests the possible use of the information "Oguzname" in this translation. Scientists argue that there are several editions of translation "Shahnameh" in different dialects of Turki – Seljuk, Kipchak and Chagatai. This situation needs to conduct a comparative analysis of existing translations and identify Turcology material of this monument.

Keywords: manuscript, monument, catalogue, Seljukid, Kipchaks, Chagatai, translation.

Маълумот дар бораи муаллиф: Файзулло Баротзода - директори Маркази исломшиносӣ дар назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, номзоди илмҳои филология, тел: +992 907 84 20 90, e-mail: arab62@mail.ru.

Сведения об авторе: Файзулло Баротзода – директор Центра исламоведения при Президенте Республики Таджикистан, кандидат филологических наук, тел: +992 907 84 20 90, e-mail: arab62@mail.ru.

About the author: Fayzullo Barotzoda – Director of the Centre of Islam under the President of the Republic of Tajikistan, candidate of philology sciences, Phone: +992 907 84 20 90, e-mail: arab62@mail.ru.

ОЗАРӢ-ШОИРИ ОРИФ ВА ОРИФИ ШОИР

*Ҷамолiddин Саидзода
Институти забон ва адабиёти ба номи
Абӯабдулло Рӯдакии АИ ҶТ*

*Рӯ дар диёри мулки Араб ор, Озарӣ,
Чун сити гуфтугӯи ту мулки Ачам гирифт.
Озарӣ*

Озарии Исфароинӣ (Тӯсӣ, Байҳақӣ) соли 1380(82) дар Исфароини Хуросон таваллуд шудааст. Муддате дар Тӯс низ зистааст. Аз ин рӯ, ба Тӯсӣ низ маъруф аст. Озарӣ аз айёми ҷавонӣ ба шеърӣ мепардозад. Дар дарбори Шохрух ба дараҷаи маликушшуароӣ мерасад. Гӯпомӯии Ҳиндӣ гӯяд: «Дар авоил дар давлати султон Шохрухи Темурӣ эътибори тамом дошт ва роҷаи маликушшуароӣ меафрошт» [4,15]. Шафиқи Ҳиндирост: «Озарӣ дар бадояти ҳол дар сари кори Шохрух мартабаи баланд ёфт ва ба мансаби маликушшуароӣ сарфароз гардид» [4,16]. Ӯ дар чиҳилсолагӣ рӯ ба ирфон овард ва ба ҳалқаи муридони Шайх Муҳиддини Ғазолии Тӯсӣ дохил шуд ва тӯли панҷ сол аз ӯ ҳадису ҳикматро омӯхт. Ҷамроҳи вай ба ҳаҷ рафт. Пас аз даргузашти Ғазолии Тӯсӣ дар Ҳалаб дастӣ иродат ба шоҳ Неъматуллоҳи Валӣ дод ва аз ӯ иҷозаи иршоду хирка гирифт ва ду бор пои пиёда ҳаҷ намуд ва як сол дар Каъба монд. Пас аз бозгашт роҳии Ҳиндустон шуд ва дар дарбори шоҳи Дакан – Аҳмадшоҳи Баҳманӣ роҳ ёфт. Озарӣ бо ҳусни ҳулку ашъори волеяш дили шоҳро тасхир намуд, аз обрӯю эътибори зиёд бархӯрдор гардид ва мансаби маликушшуароӣ дарёфт кард. Ба дастури султон Аҳмадшоҳи Баҳманӣ ба назми «Баҳманнома» пардохт. «Баҳманнома» ҳамосаи таърихӣ буда, таърихи хонадони Баҳманиёнро фаро мегирифт. Озарӣ ба иншои китоб оғоз намуд ва онро ба шоҳ пешкаш кард ва аз ӯ иҷозати бозгашт ба зодгоҳаш – Исфароинро хост. Аммо Аҳмадшоҳ ба сабаби эътиқоде, ки бар вай дошт, саъй намуд, ки ӯро аз рафтан ба ватанаш боздорад. Ва ба он муваффақ ҳам шуд, чунон ки тазкиранависон низ навиштаанд, ба ӯ гуфт: «Маро аз фавти

Сайидмухаммади Гесӯдароз ғаме азим рӯ намуда ва висоли ту рофеъи ғаму алами ўст. Мапсанд, ки ба фироқи ту низ мубтало гардам. Шайх чун ин қисм илтифот аз подшоҳ дид, мондан дар Ҳиндустонро тарҷеҳ дод. Ба мисдоқи ин байт:

Чашми мусофир чу бар чамоли ту афтад,
Азми раҳилаш бадал шавад бар иқомат» [4, 19].

Аммо Озарӣ, охируламр, тавассути шоҳзода Алоуддин, дар фурсати муносиб, ба шоҳ расонид, ки «Шайх ба муқтазои «Хуббул ватан минал имон» иродати вилоят дорад» [4,19]. Шоҳ ин арзи шоҳзадаро шунид ва иҷозаи бозгаштро ба Озарӣ дод ва молу пули зиёдеро ба ӯ арзонӣ дошт ва бо шукӯҳу шавкати зиёд ӯро ба ватанаш гусел намуд. Озарӣ баъд аз бозгашт аз Ҳинд «пои қаноат дар домани ҳиммат кашид ва аз саёҳати олами мулк ба тамоиши олами малакут сар ба чайби тафаккур фурӯ бурд ва сӣ сол, зимни бар сачҷодаи тоат нишастан, ба тадрис ва эҳдоси мадрасааш пардохт. Ин байт баёнгари дарди дурии ӯ аз зодгоҳи хеш аст:

Ба ним соат баҳри Озарӣ намеарзад,
Ҳазор сол гараш дар ҷаҳон бақо бахшанд» [4, 20].

Дар воқеъ, Озарӣ марде ҳимматбаланд, вораства буд. Аз ин рӯ, баъд аз бозгашт дар зодгоҳаш работу мадрасаҳои зиёд сохт ва дар ихтиёри толибилмону ниёзмандон гузошт. Бо як сухан, ӯ тамоми дороиашро дар вақти зинда буданаш вақф кард ва баҳри сохтани қабраш сарф намуд. Ӯ дар синни 82-солагӣ дунёро падруд гуфт. Ин қитъа аз Хоҷа Муҳаммади Муствафист, ки дар таърихи вафоти Озарӣ гуфтааст:

Дареғо, Озарӣ – шайхи замона,
Ки мисбоҳи ҳаёташ гашт безав.
Чароғи дил ба мифтоҳи ҳаёташ
Ба навои ҳақоик дошт партав.
Чу ӯ сонии Хусрав буд дар шеър,
Аз он таърихи фавташ гашт «Хусрав» [4, 21].

Девони Озарӣ қариб 30 ҳазор байтро фаро мегирад. Илова бар ин, ӯ дорои маснавиҳои «Баҳманнома», «Имомия», «Самарот», «Ҷавохир-ул-асрор», «Аҷоиб-ул-ғароиб» ва амсоли ин низ мебошад. Озарӣ шоири номии мутасаввиф аст ва дар олами ирфон аз шӯҳрати зиёд бархӯрдор мебошад. Аз ин хотир, дар тазкираву китобҳои таъриху адабиёту тасаввуф дар бораи ӯ

ва осораш маълумоти зиёд додаанд. Ҳамагон ўро ба сифати шоири маъруфи асри хеш муаррифӣ кардаанд. Чунончи, Ҷомӣ дар равзаи ҳафтуми «Баҳористон», ки ба шоирон ихтисос мегирад, дар бораи ў чунин навиштааст: «Ва аз шуарои Хуросон Озари Исфаҳонист ва дар ашъори вай томот бисёр аст ва аз матлаъҳои писандаи вай аст. Байт:

Боз шаб шуд, чашми ман майдони гиря об зад,
Сели ашк омад шабехун бар сипоҳи хоб зад» [1, 466].

Аммо Давлатшоҳи Самарқандӣ дар «Тазкират-уш-шуаро» оид ба ў маълумоти нисбатан муфассалтар медиҳад: «Ва ў Ҳамза бинни Алӣ Малик ат-Тўсӣ ва боз Байҳақӣ. Падари Байҳақӣ аз ҷумлаи сарбадорони Байҳақ буда... Ва падари Шайх Ҳоҷа Алӣ Малик ба хангоми ҷавонӣ ба шеърӯ шоирӣ машғул шуд ва шуҳрат ёфт. Ва Ҳоҷа Абдулқодирӣ Удӣ ба муҳолифати Шайх бархост ва Шайхро дар қасидаи Ҳоҷа Салмон имтиҳон карданд. Муҳолиф шуда, ҷавоб бар вачҳе гуфт, ки писандаи бузургон шуд... Ва баъди девон Шайхро чандин рисола аст назму наср, мисли «Ҷавохир-ул-асрор», ки маҷмӯаест аз навпардозӣ ва масалҳо ва шарҳи байтҳои мушкил ва ғайраҳо ва «Саъй-ус-сафо», «Тугрои ҳумоюн» ва «Аҷоиб-ул-ғароиб». Ва вафоти Шайх дар деҳаи Исфаҳон буда ва дар соли 868(1462)» [2,118]. Забехуллоҳи Сафо низ дар китоби «Таърихи адабиёти Эрон» дар бораи ў маълумоти дархўри аҳамият дарҷ менамояд. Аз ҷумла, ў мегӯяд: «Озарӣ гоҳ дар поёни ашъораш ба ҷои таҳаллус номи худ, яъне Ҳамзаро меорад. Агарчи ба пояи шоирони устоди қарни ҳаштум, ки худ тарбиятшудаи онон аст, намерасад, аммо дар муосиронаш маҳалли эътимод ва эҳтиром буд. Қасидаҳои дар ҷавобгӯии устодони мутақаддам, хосса, Салмон ва ғазалҳои дар посухи Саъдӣ ва Хусраву Ҳасани Деҳлавӣ ва Ҳофиз аст ва ҳатто агар зоҳири ошиқона дошта бошад, муштаил бар андешаҳои ирфонӣ ва гоҳ мутазаммини томот аст ва дар қасоидаш ҳам эроди маонии ҳикамӣ ва ирфонӣ ва тавачҷӯх ба наъту манқабат дида мешавад ва шоирест, ки эътиқоди мазҳабии ў, яъне ташайюи дувоздаҳимомӣ бар осораш соя афкандааст. Аз назари сабк ва офариниши мазомин ва эроди саноеи лафзӣю ғассу самин дар абёт тобеи ҳамон ихтисосотест, ки дар шеъри гўяндагони поёни қарни ҳаштум ва оғози ҳаштум ва оғози қарни нухум баршумурдаем» [5, 134-135]. Дар ҳақиқат: «... шеъри Озарӣ сода ва бетакаллуф аст ва аз печидагиҳое, ки дар осори

шоирони давраи баъд дида мешавад, холӣ аст. Вай аз шеваи Саъдӣ ва Ҳофизу Хусрави Дехлавӣ пайравӣ карда ва мазомин ва ташбеҳоту таъбироте, ки дар ғазалиёти ин шоирон омадааст, дар ашъори ӯ фаровон дида мешавад» [4, 13].

Тавре ки мебинем, дар ғазалиёти Озарӣ таъсири шоирони пешин ба вузӯҳ ба дида мерасад. Хусусан, таъсири ғазалиёти шоирони орифу сӯфимашраб дар осораш хеле қавӣ аст. Зикри номҳои шоироне чун Аҳмади Ҷомӣ, Шамси Табрзӣ ва Ҷалолиддини Балхӣи Румӣ, Хусрави Дехлавӣ, Ҳасани Дехлавию Камоли Хучандӣ ва дигарон дар ғазалиёти шоир ин фикри моро на танҳо қувват мебахшад, балки тасдиқ ва таъйид менамояд:

Ба даври Озарӣ парҳез кун сӯфӣ зи бадмастӣ,
Ки шурби шуарову куброву соғӣ Аҳмади Ҷомист [4, 117].

Озарӣ, тӯтии Ҳинд, арчи шакаршикан аст,
Лек бо табъи нақӯят аз кучо то ба кучо? [4, 110].

Хусни сухани Озарӣ аз шеъри Ҳасан буд,
Девони Ҳасан ҳамчу китоби ҳасанот аст [4, 128].

Озариро нашиносад магар он кас, ки чу ӯст,
Шамси Табрз кунад фаҳм, ки Мавлоно кист? [4, 129].

Зухури Шамси Табрзӣ нашуд гум Озарӣ, лекин
Чу Мавлонои Рум аз ишқ шайдои дигар бошад [4, 135].

Озарӣ, чошнии шурби ту аз майкада ҷуст,
Шарбати табъат, ки аз соғари Мавлоно буд [4, 146].

Озарӣ, бар дари дунон чӣ равӣ баҳри камол?
Аз Хуросон пас аз ин мева равад сӯи Хучанд [4, 115].

Хуршед аз Камол завол аст, Озарӣ,
Баъд аз Камол чархе фалак сарнагун шавад [4, 157].

Машраби аҳли сухан ҳаст зи дарёи Камол,
Ҳамчу абр аст дилу нури Худо меборад [4, 160].

Маълум аст, ки аглаби ашъори шоирони орифу сӯфӣ соддаву равон ва дорои мусиқии хос мебошанд. Ғазалҳои Озарӣ низ соддаву равон ва дорои мусиқии вижаанд. Аз ин рӯ, бархе аз ашъори ӯ дар барномаҳои овозхонони сарзаминҳои гуногуни форсизабон ҷой гирифтаанд ва ҳамвора садо медиҳанд ва вирди забони мардуманд. Ба ҳарфи дигар, ғазалҳои ӯро, ҳам сарояндагони мардумӣ ва ҳам касбӣ, бо оҳанги шӯху ҷаззоб месароянд ва тақдими мардум менамоянд. Кист, ки ин ғазалро, ки аз Озарист, надонад ва онро аз ҳанҷараи овозхонон нашунида бошад?

Эй шӯх, сари зулфи туро тоб кӣ додаст?

В-он наргиси махмури туро хоб кӣ додаст?

Серобгар аз рӯи ту дар боғ гуле нест,

То гунҷаи хандони туро об кӣ додаст?

Бемории мо аз лаби лаъли ту кӣ пурсад?

Мачрӯхдилонро шакари ноб кӣ додаст?

Норехта хунам, чӣ диҳӣ ваъда аз он лаб,

Бе заҳмати хун шарбати унноб кӣ додаст?

Гуфтӣ, наравад Озарӣ аз хони дари мо,

Ҷӯро хабари васл аз ин боб кӣ додаст? [6, 199].

Тавре ки дар боло гуфтем, Озарӣ муддате дар Ҳинд низ зиндагию эҷод кардааст. Аз ин хотир, нақши ғурбат ва дурӣ аз ёру диёр дар осори ӯ асар гузоштааст. Дар воқеъ, агарчи ӯ дар ғурбат аз шароити хуби зиндагию эҷод бархурдор буд, аммо зодгоҳи хешро ҳеҷ гоҳ фаромӯш намекард. Ҳамин аст, ки дар осораш ба абёту ашъоре дучор мешавем, ки шоир дар онҳо аз ранҷи дурӣ аз ватан сухан мегӯяд ва бад-ин тартиб рӯҳи ватандӯстонаи худро ба намоиш мегузорад. Масалан:

Бар бӯи ту рафт, эй дили овора, ба ғурбат,

Маълум нашуд ҳолати он гумшуда, то чист? [4, 127].

Ҳар кӣ дар дин ба ғарибӣ нарасад чу Яъқуб,

Гар ҳама Юсуфи Миср аст, нагардад содик [4, 180].

Дилам зи зулфи ту дур ар муқаддар аст, аҷаб нест,

Касе кудурати шои ғарибиро чӣ шиносад? [4, 139].

Озарӣ ин абётро шояд пеш аз омадан ба Хуросон гуфта бошад:

Худоро, сорбон, имшаб бизан табли раҳили мо,
Ки аз ғурбат дилам бигрифт, сӯи хона хоҳам шуд! [4, 143].

Озарӣ, дар садафи дидаи мо дошт ватан,
Ё Раб, аз роҳи карам бозрасон бо ватанаш! [4, 175]
Тавре ки гуфтем, Озарӣ дар асри худ хеле машҳур будааст.
Аз ин рӯ, дар осораш, ба вижа ғазалҳояш, гоҳ-гоҳ ба фахрияҳо
низ рӯ ба рӯ мешавем, ки нақли бархе аз онҳо дар ин ҷо бефоида
нахоҳад буд:

Чаридаҳо зи ту шуд ғарк, Озарӣ, сухан
Магар сафинаи шеъри ту бурдаи дарёест? [4, 118].

Мисли суханат Озарӣ арзон, ки бичӯянд,
Ҷуз дар садафи баҳр ҳидоят натавон ёфт [4, 116].

Дӯш булбул дар чаман мехонд шеъри Озарӣ,
Гул зи шавқи он гиребон то ба доман пора кард [4, 139].

Ҳамчун Масеҳ мурда зинда кунад, Озарӣ,
Ҳар ҷо, ки бигзарад, нафаси рӯҳпарварам [4, 188].

Гуфт, Озарӣ, аз шеърат шуд зинда дилам, оре,
Хосияти ҷон дорад, гуфтори диловезам [4, 191].

Ҷумла забон гиреҳ кунад, Озариё, зи гуфтугӯй,
Гар бирасад зи тӯтиён гулгулаи фасоҳатам [4, 197].
Албатта, Озарӣ беҳуда аз ашъори худ тафохур наменамояд,
зеро шеъраш, алалхусус, ғазалиёташ на танҳо ба шоирони
хамрӯзгораш, балки ба шоирони баъдина низ таъсир гузошта
будаст. Воқеан, бархе аз ғӯяндагон ба ғазалҳои ӯ ҷавоб низ
гуфтаанд. Аз ҷумла Соиб, ки садрнишини ғазали сабки ҳиндист,
ба ғазалиёти ӯ назар дошта ва ҷавоб гуфтааст:

Ҷавоби он ғазал аст ин, ки Озарӣ фармуд,

Ки ноумед мабошед, оқибат ба хайр аст! [3, 831].

Зоҳиран, Озарӣ ба Мовароуннаҳр наёмада будааст, аммо шеъри тараш ханӯз дар замони қайди ҳаёт буданаш ба ин сарзамин роҳ ёфта будааст. Худи шоир дар ин бора чанд маротиба дар ашъораш ишора намудааст:

Мапурс аз Озарӣ, чоно, ки ҳаргиз куштай ошиқ,
Ки ӯ аз ишқбозӣ шӯҳрати Эрону Турон аст?! [4, 119].

Маро ҳавои Самарқанд беш аз ин мебуд,
Бағоят, ки дил аз фикри хӯрду хоб гузашт.
Кунун хазони таваккуф бирехт барги ҳавас,
Баҳори умр фаромӯшаму шитоб гузашт.
Агарчи худ нашудам сӯи Мовароуннаҳр,
Вале сафинаи шеъри тарам зи об гузашт [6, 201].

Мутаассифона, девон ва ё куллиёти осори Озарӣ ханӯз дар кишвари мо чоп нашудааст. Фақат дар «Гулшани адаб» [6, 202], намунаи ашъораш, «Энциклопедияи советии тоҷик» [8, 885-886], «Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик» [7,496-497] маълумоти мухтасаре доир ба рӯзгору осори шоир дар ихтиёри хонандагон гузошта шудаасту бас. Аммо девони Шайх Озарӣ дар соли 1389 дар Эрон бо тасҳеҳ ва таҳқиқи Аҳмади Шоҳид ба чоп расидааст, ки аз қасидаву ғазалу қитъаву рубоиву дубайтӣ ва таркиботу тарҷеъот иборат мебошад.

Китобнома:

1. Ҷомӣ, Абдурахмон. Осор. Ҷ. 7. / А. Ҷомӣ. - Душанбе: Адиб, 1989. - 544 саҳ.
2. Давлатшоҳи Самарқандӣ. Тазкират-уш-шуаро./ Самарқандӣ, Давлатшоҳ – Душанбе: Адиб, 1999. - 160 саҳ.
3. Соибӣ Табрзӣ. Девон. Ҷ. 2 / Табрзӣ, Соиб. – Техрон: 383. - 1460 саҳ.
4. Озарӣ, Девон. Шайх Озарӣ. Тасҳеҳ ва таҳқиқи Аҳмади Шоҳид. – Исфароин: Интишороти Остуин, 1389. - 232 саҳ.
5. Сафо, Забехулло. Таърихи адабиёти Эрон. Ҷ. 3. / Забехуллоҳи Сафо. - Техрон, 1388. - 256 саҳ.
6. Гулшани адаб. Ҷ. 3. -Душанбе: Адиб, 1977. - 384 саҳ.

7. Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. Ҷ. 2. – Душанбе, 1989. - 560 сах.
8. Энциклопедияи советии тоҷик. Ҷ. 5. – Душанбе, 1984. - 640 сах.

ОЗАРӢ-ШОИРИ ОРИФ ВА ОРИФИ ШОИР

Дар мақола оид ба Озари Исфароиинӣ (Тӯсӣ, Байҳақӣ), ки аз ғӯяндагони маъруфи поёни асри XIV ва оғози асри XV маҳсуб мешавад, суҳан меравад. Озарӣ аз хурдӣ ба шеърғӯи оғоз мекунад ва дар дарбори Шохрухи Темурӣ ба дараҷаи маликушшуароӣ мерасад. Дар чиҳилсолағӣ рӯ ба ирфон меорад. Пас аз бозгашти ҳаҷ роҳии Ҳинд мешавад ва муддате дар дарбори шоҳи Дакан-Аҳмадшоҳи Баҳманӣ хидмат менамояд. Ба дастури ӯ «Баҳманнома»-ро иншо мекунад. Баъд аз бозгашт ба зодгоҳаш ба таълиму тадриси шогирдон мепардозад. Дар синни 82-солағӣ оламро бидруд мегӯяд.

Озарӣ шоири соҳибдегон буда, девонаш аз қасида, ғазал, китъа, рубоӣ, дубайтӣ ва тарҷеъот иборат мебошад. Илова бар ин, Озарӣ соҳиби маснавиҳои «Баҳманнома», «Имомия», «Ҷавохир-ул-асрор», «Аҷоиб-ул-ғароиб» ва ғайра низ мебошад.

Вожаҳои калидӣ: Озарӣ, мансаби маликушшуароӣ, Дакан, Аҳмадшоҳи Баҳманӣ, «Баҳманнома», маонии ҳикамӣ ва ирфонӣ, содаву равон, ғурбат, фаҳрия, шоири ориф, орифи шоир.

ОЗАРӢ – ПРОЗОРЛИВЫЙ ПОЭТ И МУДРЕЦ

В статье идёт речь и жизни и творчестве Озари Исфароиини (Туси, Байхаки), который считается известным сказителем конца XIV – начала XV вв. Озари, начав с детства читать стихи, дорос до «царя поэтов» дворца Шохрухи Темури. В сорокалетнем возрасте он обратился к мистицизму. Совершив хадж, он отправился в Индию и какое – то время служил при дворе шаха Дакан – Ахмадшохи Бахмани, потвелению которого он создал «Бахманнома». Затем, вернувшись на родину, занялся обучением своих учеников. Умер в возрасте 82 лет.

Озари был автором дивана, состоящим из касыды, газелей, китъа, рубаи двустий и припевов. Помимо этого, Озари написал маснави «Бахманнома», «Имомия», «Ҷавохир-ул-асрор», «Аҷоиб-ул-ғароиб».

Ключевые слова: Озари, царь поэтов, Дакан, Бахманнома, смысл, чужбина, фахрия, поэт – мудрец.

OZARI – THE TALANTED POET AND WISER

The article describes the life and literacy of Ozari Isfaroini (Tusi, Bayhaqi), who is well known as talented poet of XIV – beginning of XV centuries. From his early years Ozari he read different books of poems, who finally became “King’s Poet” in the Shahrukh’s Castle. In the fortieth years he paid attention in mystithism. After being in Haj, he went to India and for some times he served in the Castle of King Dakan – Ahmadshahi Dahkani, he moved to India and created his literal poetry book “Bahmannoma”. Then returning to his Motherland, he had taught a lot of his students. He died in his 82 age.

Ozari was the author of divan, which consists of qasidas, romantic poets, qit’a, and others. And also he write his masnavi “Bahmannoma”, “Imomiy”, “Javohir-ul-asror”, “Ajoib-ul-garoib” and others.

Keywords: Ozari, the King of poets, Dakan, Bahmannoma, thought, faithful meaning, fakhriya, poet- wiser.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҷамолиддин Саидзода - ходими калони илмии Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии АИ ҶТ, номзади илми педагогика, тел.: +992 95 195 94 50.

Сведения об авторе: Джамолиддин Саидзода - старший научный сотрудник Института языка и литературы имени Абуабдулло Рудаки АН РТ, кандидат педагогических наук, тел.: + 992 95 195 94 50.

Information about the author: Jamoliddin Saidzoda - senior researcher of the Rudaki Institute of Language and Literature of the Academy of Sciences of Tajikistan, Ph. D. in pedagogy, phone: + 992 95 195 94 50.

СИМОИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ ДАР ЭҶОДИЁТИ АДИБОНИ
ТОЧИК

Шариф Раҳмонович Шарифов

*Донишқадаи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии
Тоҷикистон*

Таҷассуми симои шоҳону амирон ҳамчун меҳанпарасту озодихоҳ ва таҳкимбахши ҳувияти миллӣ дар адабиёти форсу тоҷик мавзӯи нав ба шумор намеравад. Бешак, боризтарин маъҳази адабии инъикоскунандаи чехраҳои давлатдорон дар мароҳили гуногуни таърихӣ «Шоҳнома»-и безаволи Пири Тӯсист. Аммо инъикоси чехраи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун бунёдгаро ва таҳкимбахши Истиқлолияти давлатӣ ва ҳувияти миллӣ дар адабиёти даврони соҳибистиклолии тоҷикон, бавежа дар эҷодиёти ҷавонадибони тоҷик дорои вежагиҳои худ аст, ки матраҳи он дар маҳдудаи иншоӣ як мақола ғайримумукин буда, паҳлӯҳои гуногуни ин масъала омӯзиши амикро хоҳон аст.

Фарҳангпаноҳии шоҳону амирон ва ҳокимони тоҷик дар таърихи миллати куҳанбунёди мо решаи қадимӣ дошта, таллои доираҳои адабии дарборӣ, ба хусус дар марҳилаи давлатдорӣ Сомониён ва дар онҳо зухур кардани симои як қатор адибони барҷастаи адабиёти форсии тоҷикӣ, аз зумраи Рӯдакӣ ва эҷоди рутбаи олии адабӣ таҳти унвони «маликушшуаро», аз як нигоҳ, маҳз маҳсули тафаккури миллии мо дар роҳи маърифати фарҳангу тамаддун ба шумор равад, аз ҷониби дигар, ифодаи он аст, ки аҷдодони мо таърихан ва зотан ҷони фарҳангнавоз ва рӯҳи фарҳангпарвар доштаанд.

Аз ин рӯ, инъикоси фарҳангсолорӣ дар сиёсати хирадмандонаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷаноби Олӣ, Доҳии муаззами тоҷикистониён ва тоҷикони ҷаҳон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар заминаи ҳолӣ ба вучуд наомада, дар иртибот бо силсилаи давлатдорӣ тоҷикон қомилан бунёди таърихӣ дошта, муҳимтарин вежагии сиёсати Пешвои миллат дар консепсияи фарҳангсолорӣ миллии худ, қабл аз ҳама дар он таҷассум

ёфтааст, ки новобаста ба авзои сиёсию иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ҳамвора аз аҳли адаб, фарҳанг, муқаддасот ва арзишҳои олии миллӣ пуштибонӣ намудааст. Агар ба таърих назар афканем, Сарвари давлат дар вазъияти ниҳоят мураккаби сиёсии кишвар чашнвораҳои фарҳангию адабӣ, аз ҷумла солгарди бузургони илму адаби тоҷику форсро таҷлил намудааст.

Аммо шоҳону амирон дар гузашта бо назардошти вазъи сиёсӣ ва иҷтимоӣ ба фарҳанг ва арзишҳои адабӣ муносибат намуда, дар ҳолати муташанниҷии авзои сиёсӣ ба фарҳангпаноҳӣ ва аҳлиадабпарварӣ камтар рӯй меоварданд.

Аз ҷониби дигар, ҷаззобияти адабиёти оламшумули мо нагузоштааст, ки офарандагони он аз хотирҳо фаромӯш шаванд ва зиёда аз ин, соҳибони ин гуна фарҳанги бузургро водор намудааст, ки дар роҳи муаррифии худ дар ҷаҳони муосир ва дифои ҳастии миллату давлат аз фарҳангу тамаддуни намунавори хеш, ба хусус адабиёти нотақрор ва муъҷизабори тоҷикӣ ёдовар шаванд.

Вежагии дигари сиёсати Пешвои миллат дар концепсияи фарҳангсолорӣ миллӣ аз он иборат аст, ки Сарвари давлат ба осори як зумра адибони оламшумул аз дидгоҳи нақди адабӣ назар намуда, роҷеъ ба ҳунари шоирӣ, мақому манзалати онҳо дар густураи адаби форсии тоҷикӣ ва банду бастии адабии меросашон сухан гуфтааст, ки дар таърихи давлатдорӣ мо бесобиқа аст.

Омилҳои мазкур боис гардидаанд, ки чехраи Пешвои миллат бо вежагии сиёсати оқилона ва беназираш дар адабиёти даврони истиқлол, ба хусус дар ашъори адибони ҷавони тоҷик бо тобишҳои нав ба нав инъикос ёбад.

Муҳимтарин рукни давлатдорӣ шоҳону амирони тоҷик дар кишваркушоӣ ва рушди давлатдорӣшон зухур намуда, намоёнтарин маҳаки давлатдорӣ Пешвои миллат дар начоти миллату давлат аз вартаи ҳалокат ва асосгузорӣ давлати тоҷикон дар марҳилаи ҳассос ва сифатан нави таърихист. Ҳамин нукта - мактаби ҳоси ватандорӣ ва шеваи комилан нави сиёсатмадорӣ Пешвои миллат ҳамчун эҷодгари сулҳу суботи Тоҷикистон ва таҳкими он ва ба ин васила рушди ҳамаи соҳаҳои ҷомеа, бавежа тақомули ҳаёти иҷтимоии ҷавонон дар адабиёти имрӯзи тоҷик ҳамачониба таҷассум ёфтааст.

Дар ашъори адибони ҷавони мо симои Пешвои миллат ҳамчун «сарвари ҳақбину ҳақроҳ ва ҳудодод» ба қалам дода шудааст:

*Тоҷикистон! Хоки покат хоки имдод аст,
Сарвари ҳақбину ҳақроҳат ҳудодод аст [10, 5].*

Адибони ҷавони тоҷик Пешвои миллатро рамзи адолату ваҳдат ва ривочу равнақи Тоҷикистон медонанд ва ба пиндори эшон Худо нури ваҳдатро ба кишвари мо тавассути Эмомалӣ Раҳмон доддааст:

*Худо он миллатеро нур бахшад,
Ки ӯро ҳамчу шахсе раҳбаре ҳаст.
Худо бар Тоҷикистон хост равнақ,
Ки Эмоми Алиаш сарваре ҳаст [9, 24].*

Аз ин рӯ, Пешвои миллатро «аз табори Офтоб», «оинаи миллат», «исонафас», «мушқилкушо», «дармони ҳар иллат» донистаанд. Исонафасӣ ва мушқилкушоии Сарвари давлат, пеш аз ҳама, аз назари адибони ҷавон дар сиёсати пешгирифтаи Пешвои миллат оид ба ҷамъоварии гурезагон, суҳанрониҳои Эмомалӣ Раҳмон дар созмонҳои бонуфузи байналмилалӣ ва қабули ташаббусҳои Тоҷикистон аз ҷониби ҷомеаи ҷаҳонӣ инъикос ёфтааст:

*Эй аз табори Офтоб, оинаи миллат тӯӣ,
Исонафас, мушқилкушо, дармони ҳар иллат туй [9, 24].*

Ҳамчунин, дар ашъори адибони ҷавон Пешвои миллат дар таркибҳои «Ободгари хонаи дил», «нуру зиёи Ватан», «садои Ватан», «иқболи баланду эътибори тоҷик» ва амсоли инҳо тавсиф намудаанд, ки ишора ба бунёдсозӣ ва таҳкимбахшии Истиқлолияти давлатӣ ва ҳувияти миллӣ аз ҷониби Пешвои миллат аст:

*Эмоми Алӣ Илоҳӣ боло бошӣ,
Тоҷи сари мардумони дунё бошӣ.
Аз дасти ту хонаи дилам гашт обод,
Дар хонаи дил ҳамеша мавло бошӣ.*

*Эмоми Алӣ нуру зиёи Ватан аст,
Бунёдгар асту муттақои Ватан аст.
Иқболи баланду эътибори тоҷик,
Бар гӯши ҷаҳонӣ садои Ватан аст.*

*Эмоми Алӣ, ту хушниходӣ, хуш бош,
Аз сини кӯх ту раҳ кушодӣ, хуш бош.
Гарчанд ки душмани ту пил асту наҳанг,
Бар душмани хеш тан надодӣ, хуш бош [9, 24].*

Президенти кишвар ба кучое, ки сафар намояд, симои зоҳирии ҳамон мавзеъ зебову пуротароват мегардад. Аз ин рӯ, дар урфият «қадами шоҳ файзбор аст» гуфтаанд:

*Эмоми Алӣ, ки Тоҷикистони ман аст,
Гармии танаш муҳаббати ин Ватан аст.
Ҳар ҷо, ки назар кунад ҳамон ҷо сабз аст.
Ҳар ҷо, ки қадам ниҳад, ҳамон ҷо чаман аст [9, 8].*

Ва:

*Ҳар ҷо, ки по бигзоштӣ, гулзор кардӣ он макон,
Эй хоки поят тутиё, эй гавҳари чашмони мо [9, 8].*

Симои Пешвои миллат, ҳамчунин дар таркибҳои «нуррасон», «дастурдеҳи зиндагӣ», «тантанабахши сулҳу субот», «бахшандаи умри абад ба кишвар» инъикос гардидааст. Ифодаи «бар зиндагӣ дастур овардан» ишора ба эҷоди Истиқлолияти давлатӣ ва хувияти миллӣ аз ҷониби Пешвои миллат аст:

*Эмоми Алӣ ба хонам нур овард,
Бар зиндагиям дубора дастур овард.
Аз Ваҳдату аз тантанай сулҳу субот,
Умри абадӣ ба мулки машхур овард [9, 9].*

Чехраи Президенти мамлакат дар эҷодиёти адибони ҷавони тоҷик бо сифати созандаи бузургтарин иншооти аср - НБО Роғун, эҳёкунандаи суннатҳои мардумӣ, посдори бузургони дини ислом, аз қабиле Имоми Аъзам низ ба қалам дода шудааст, ки маҷмӯи ин омилҳо дар тақвият ва таҳкими Истиқлолияти давлатӣ ва хувияти миллӣ инъикос мегардад:

*Роғун созад Эмомалӣ, иншоллоҳ,
Бандад камараш Ҳасти Алӣ иншоллоҳ.
Дар роҳи Худо ҳасту Расули акрам(с),
Созад мададаш Бурхи Валӣ иншоллоҳ.*

*Аз модари нек зода шуд марди хирад,
Чашми бади душманон ба ҷонаш нарасад.
Аз дасти Эмомалӣ гулистон Ватан аст,*

Хоре ба кафи пои чунин кас нахалад.

*Роғун созад, ки нур орад ба Ватан,
Сад ҳашмату сад ҳузур орад ба Ватан.
Бар қасди тамоми душманони миллат,
Дастури бақову зур орад ба Ватан.*

*Эмоми Алӣ Худо нигҳдори ту бод,
Қуръон ҳама чо муҳофизу ёри ту бод.
Мо – халқи Худо дасти дуо бардорем,
Дастони дуо барори ҳар кори ту бод.*

*Эмоми Алӣ Худо мадагори ту бод,
Қуръони карим ба ҳар кучо ёри ту бод,
Ёди насаби Имоми Аъзам(р) кардӣ,
Рӯҳу насабаш ёвари ҳар кори ту бод [9, 8].*

Мусаллам аст, ки имрӯз таҷрибаи сулҳофаринии миллати тоҷикро таҳти сарвари Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон тамоми кишварҳои гирифтори ҷанг мавриди омӯзиш қарор дода истодаанд. Дарвоқеъ, сулҳи тоҷикон модели нодир ва намунавор буда, асоси таҳкими Истиқлолияти давлатии мо ва хувияти миллиамон маҳсуб мешавад, ки дар шеърӣ муосири шоирони ҷавони тоҷик бо паҳлӯҳои гуногун васф карда шудааст:

*Дунё биомӯзад зи ту расму русуми сарварӣ,
Эй сарвари сулҳофарин, эй нури нуристонӣ мо.
Эҳёгари миллат туй, созандаи давлат туй,
Дармони сад иллат туй, эй пири равшанҷони мо [9, 24].*

Парчамафшонии маънавию моддии Тоҷикистон бо Сарвари давлат вобаста аст. Яъне, маҳз Пешвои миллат дар пойтахти Тоҷикистон баландтарин парчами оламро бунёд гузошт ва аз ҷониби дигар парчамафшонии кишвар - ободию озодӣ ва рушду нумӯи онро асоси бозғатимод ба оламиён муаррифӣ намуд. Бо ибораи дигар, Пешвои миллат Парчами хувияти миллии моро дар арсаи олам баланд бардошт ва чилваи тоза бахшид:

*Эй шомӣ миллатро саҳар, эй парчами давлат ба сар,
Эй Тоҷикистонро сипар, эй баҳти нурафшонӣ мо.
Нуру зиё овардаӣ, сулҳу сафо овардаӣ,
Бар кишвари маҳбубӣ мо, Эмомалӣ Раҳмонӣ мо [9, 24].*

Шоираи ҷавон Сабринисои Айёмзод мегӯяд, ки дар роҳи нақбканӣ дар замони истиқлолияти кишвар Пешвои миллат бузургтару пурҳашаматтар аз садҳо Фарҳодҳои кӯҳкан аст:

*Қуллаи касногузар таслими Қӯҳкан шуд,
Нотавон шуд дар кафи Фарҳоди Истиқлол [11, 232].*

Садриддин Шарифзод пайкари Сарвари давлатро рамзи сулҳу озода ва таҳкимбахши Истиқлолияти давлатӣ ва хувияти миллӣ доништааст:

*Эй, ки андар миёни аҳли башар,
Пайкарат рамзи сулҳу озодаст.
Дар кафи ту кабутари сулҳ аст,
Панчаат ҳам яқин, ки фӯлодаст [11, 233].*

Саидҷон Ҳакимзода дар «Меҳнома»-и худ Пешвои миллатро «ному нишон» ва «фарзанди калони Тоҷикистон» гуфтааст. Ибораи «ному нишони Тоҷикистон» ишора ба эҷоди Истиқлолият, ниғаҳдорӣ ва таҳкими он, хувияти миллӣ аз ҷониби Пешвои маҳбуби миллати мост:

*Эй ному нишони Тоҷикистон,
Фарзанди калони Тоҷикистон.
Кардӣ ту халос аз ҳалокат,
Ин ҷони ҷавони Тоҷикистон [11, 238].*

Саидмаҳмуд Ҷобирӣ Сарвари давлатро табдилдиҳандаи ҳар бадӣ бар некӣ ва созандаи хувияти миллӣ шуморидааст:

*Бадиро куштию некӣ намудӣ,
Чу Ҳурмуздаш сабақомӯз кардӣ.
Аз ин рӯ, қаҳрамонӣ шуд насибат,
Ба Ваҳдат халқи мо фирӯз кардӣ [11, 239].*

Озар Президенти кишварро ҳамчун омӯзонандаи ирфон ба даст оварандаи нони ҳалол, бозтоби маъноӣ нави хувияти миллӣ ба қалам додааст, зеро Президенти кишвар ҳамеша мегӯяд, ки «бо дасту дили пок ва нияти пок» бояд зиндагонӣ кард:

*Омӯхтаи зи мактаби ту дарси ҳолро,
Ирфони як буридаи нони ҳалолро.
Меъроҷи туст рашки фалак, чун надоштӣ,
Ҳамчун фаришта бар тани худ ранҷи болро [11, 208].*

Абдуалӣ Абдумачид сиёсати бунёдгари ва ваҳдатфаринии Эмомалӣ Раҳмонро ҳамчун «сафодех», «нишони зиндаи Оли

Сомон» - раҳнамои Истиқлолияти давлатӣ ва маърифати хувияти миллӣ ба қалам додааст:

*Ба мо Эмомалӣ Раҳмон сафо дод,
Даре бар самти ободонӣ бикшод.
Дубора парчами моро барафрохт,
Ба зераш тоҷиконро муттаҳид сохт.
Ғарибонро ба кишвар боз овард,
Миёни тоҷикон сулҳу сафо кард.
Нишони зиндае аз Оли Сомон,
Бувад Эмомалӣ фарзанди Раҳмон [11, 25].*

Абдуқаҳҳори Қосим низ Симои Пешвои миллатро ҳамчун асосгузори сулҳу суботи сиёсӣ - пояи асосии Истиқлолияти давлатӣ ва хувияти миллӣ чунин ба қалам додааст:

*Баҳри ин мардум ба дунё омадӣ,
Ҷони худ бар мардумон бахшидаӣ.
Тухми меҳру ваҳдату сулҳу сафо,
Бар дили мо то абад пошидаӣ [11, 27].*

На танҳо адибони ҷавон, балки тамоми шоирону нависандагон Симои Пешвои миллатро бо ифодаҳои нотакрор, ба худ хос ва тоза тасвир намудаанд.

Шоир муҳаббати Пешвои миллатро ба Ватан ва халқаш, ки падидортарин ҳислати ӯст, ба қалам дода, Пешвои миллатро «падари миллат», бақодеҳи ваҳдат ва сиёсаташро «пурҳикмат» гуфтааст:

*Давлат бақо гирифт, шаҳи давлат аст ӯ,
Ҳиммат баҳикмат аст, пури ҳикмат аст ӯ.
Ваҳдат садо диҳад, ба ғами ваҳдат аст ӯ,
Миллат баҳо диҳад, падари миллат аст ӯ [4].*

Вежагии дигари симои Пешвои миллат дар ятимпарварии ӯ зуҳур қадааст, ки воқеан ин ҳислат дар давлатдорӣ мо аз гузашта то имрӯз ба нудрат ба чашм мерасад:

*Чун ӯ ятимпарвари дигар кӣ дидааст?
Ӯ бар ятим баҳти баланд офаридааст.
Дар хонааш яtimi Худо орамидааст,
Ӯ гул зи боғи орзу пайваста чидааст [4].*

Дигар хусусияти сиёсати Пешвои миллат дар ҷонфидоӣҳои ӯ инъикос ёфтааст, ки синаро сипар намуда, ба

хотири барқарории сулҳу субот ба вартаи ба ком оташкашидаи Афғонистон рафтааст.

*Инсонгароияш ҳама кас зикр мекунад,
Миллатситоияш ҳама кас зикр мекунад,
Ҳам ҷонфидоияш ҳама кас зикр мекунад.
Аз Пешвоияш ҳама кас зикр мекунад [4].*

Маҳз матонату мардонагӣ ва ҷавонмардии Пешвои миллат буд, ки Тоҷикистон аз вартаи нестӣ раҳо ёфт. Низом Қосим ба ин мазмун гуфтааст:

*Пурнур шаҳчароғӣ, эй раҳнамои миллат,
Раҳҷӯи баҳти халқӣ, эй раҳкушои миллат.
Дастони сулҳу ваҳдат бо хуни дил навиштӣ,
Аз хишти ҷисму ҷонат кардӣ бинои миллат [5].*

Ба зодбуми хеш баргардонидани фирориён, ки бори ғами фироқи ёру азизон нури чашмашонро тира намуда буд, масъалаи асосии сиёсати пешгирифтаи Пешвои миллат мебошад:

*Кам сарваре ба олам бо ҷораи фароҳам,
Аз интиҳои миллат ҷуст ибтидои миллат.
Дар ҷону дил гирифтӣ аз сидқ дарди миллат,
Ғаштӣ табиби миллат, кардӣ давои миллат.
Аз бераҳӣ кашидӣ то оғаҳӣ ватанро,
Аз оғаҳии миллат ҷустӣ бақои миллат.
Киштишикасти миллат омад ба соҳил охир,
То аз Худо расидӣ, эй нохудои миллат.
Ҳар бенавои қисмат аз ту навои дил ёфт,
Оҳанги баҳт бинмуд, шуд ҳамнавои миллат.
Бо чеҳраи кушода, бо ҳиммати зиёда,
Бурдӣ ба рӯи дунё нуру сафои миллат.
То чашми даҳр бурдӣ симои дилкашашро,
То минбари ҷаҳонӣ бурдӣ садои миллат [5].*

Муҳаммад Ғоиб низ дар бораи ба Ватан баргардонидани фирориён, ки аз меҳвартарин масъалаи сиёсати Пешвои миллат буд, чунин гуфтааст:

*Қудрати ин некҷӯ бадхоҳро дар ҷо нишонд,
Кард халқро ҷамъ осори парешонӣ намонд [6].*

Пешвои миллат забони тоҷикиро марҳилаи сифатан нави инкишоф бахшида, як қатор санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар ин самт ба тасвиб расонд, ки ин гуна арҷгузорӣ ба забони давлатӣ

дар ягон давраи таърихӣ ба чашм намерасад. Низом Қосим гуфтааст:

*Байни ҳазор миллат дар чашми даҳр аён аст,
Бо қомати расоят арзанда ҷои миллат [5].*

Мулоқоти ҳамасола бо зиёиён дар остонаи чашни байналмилалии Наврӯз вежагии дигари сиёсати Пешвои миллат аст, ки дар шеъри Низом Қосим ин нукта дарҷ ёфтааст:

*Эй ҷону дил мунаввар, эй сӯи нур раҳбар,
Аз ту зиё гирифта аҳли зиёи миллат [5].*

Як шеъри Бозор Собир, ки дар васфи Эмомалӣ Раҳмон навиштааст, чунин нақарот дорад:

*Номи туро нависем, эй қаҳрамони ваҳдат,
Бо оби ноби тилло дар тоқи қасри миллат [7]!*

Дар шеъри мазкур симои Пешвои миллат ҳамчун «қаҳрамони ваҳдат» ба қалам дода шудааст. Бозор Собир садои Пешвои миллатро бо «зангӯлаи давлат» ва «зангӯлаи ваҳдат», рӯи Сарвари давлатро бо «рӯи миллат» ва «нури миллат» ташбеҳ намуда, масоҳати кафи Пешвои миллатро бо худуди марзию маъмурии Тоҷикистон баробар доништа, сиёсати созанда ва бунёдгароёнаи Президенти кишварро дар бунёди иншоотҳои азими аср инъикос кардааст:

*Бо садои гармат одат кардаем,
Ҳамчу бо зангӯлаи давлат,
Ҳамчу бо зангӯлаи ваҳдат,
Ҳамчу бо зангӯлаи мактаб.
Чунки дар рӯи ту мебинем
Рӯи миллатро,
Нури миллатро,
Чунки аз пешонии бози ту мехонем
Мо хати тақдири миллатро.
Чун кафи дасти ту шаҳроҳат
Аз Душанбе то Бадахшон,
Аз канори Сугд то Хатлон;
Дар кафи дасти ту меронанд,
Дар кафи дасти ту метозанд,
Дар кафи дасти ту чорист
Сели мошин,
Фавҷи дарёҳои мошин.*

*Пойгоҳи давлататро карда кафшер
Бастакори нақби Анзоб,
Бастакори нақби Шаршар,
Бастакори Чормағзак,
Бастакори ГЭС-и Рогон
Ҳамчу оҳан,
Ҳамчу чӯян,
Ҳамчу пӯлод
Пойдор [7].*

*Абдумалик Баҳорӣ чунин гуфтааст:
Лутфи Яздон асту бахти тоҷикон,
К-ӯ гирифт аркони давлатро бас.
Сулҳу ваҳдатро намуд ӯ ҳукмрон,
Гардани кину адоватро шикаст [3, 29].*

*То ки миллат қавми мо бо ҳам шавад,
Раштиву хатлоние ҳамдам шавад.
Сугдиву дарвозиву аҳли Ҳисор,
Зиндагиаш роҳату хуррам шавад [11, 30].*

Хулоса, чихати таҳқиқи мавзӯи мазкур беш аз 170 шеъри 148 шоирони ҷавон ва калонсоли тоҷик, ки ба Пешвои миллат бахшида шудаанд, мавриди омӯзиш қарор гирифта, бар он назар омадем, ки Сарвари давлат ҳамчун асосгузори сулҳу суботи сиёсӣ, таҳкимбахши Истиқлолияти давлатӣ ва хувияти миллии дар бештар аз 200 намуд тавсиф ба қалам дода шудааст. Назари адибон ба шахсияти Пешвои миллат ва шеваи тозаии давлатдорӣ ӯ ба сифати начотдеҳи миллату давлат ва эҳғари Тоҷикистони навин ва мустақил аз ҳамдигар комилан фарқ мекунад. Аммо нуктаи дигар, ки муҳим аст ва аз омӯзиши мо рӯи кор омад, дар он таҷассум ёфтааст, ки аз 148 нафар шоирон қариб панҷоҳ дар сади онҳо Пешвои миллатро дар тавсифҳои «лутфи Яздон», «туҳфаи Яздон», «лутфи Худо», «нури Раҳмон», «соия Ҳақ», «нури Худо», «аҳдои Худо», «азизи Худо», «фарри яздонӣ ба сар», «туҳфаи Ҳақ», «раҳмати Ҳақ», «соия Яздон» ва амсоли онҳо таҷассум намудаанд. Мусаллам аст, ки ягон шоир бо дигаре дар эҷоди шеър чихати маъниофаринӣ, таркибсозӣ ва бандубасти шеър маслиҳат намекунад. Шеърҳо низ на танҳо дар доираи тафаккури мухталиф, балки дар макони мухталиф эҷод

мешаванд. Тибқи маърифати исломӣ «олимон амонатнигаҳдори Ҳақ мебошанд». Аллома Иқбол мегӯяд, ки «шоирон ворисони пайгамбаронанд». Шоирон дар баробари шоирӣ олим ҳам мебошанд, зеро донандаи илмҳои зиёд ва гуногунанд. Пас шоирон, ки ворисони пайгамбарон бошанд ва дар як баробар олим низ маҳсубанд, дар сурате, ки Пешвои миллатро ин гуна мешиносанд, ин нукта бар он маънӣ далолат мекунад, ки Пешвои миллат на танҳо эҷодгар ва таҳкимбахши Истиқлолияти давлатӣ ва хувияти миллӣ, балки шахси худоназаркарда ва аз ҳидояти Ҳақ баҳравар аст.

Дар ашъори шоирони даврони истиқлоли тоҷик, ба вежа ҷавоншоирон симои Пешвои миллатро ҳамчун эҷодгари сулҳу ваҳдат, ҷонфидои халқу миллат, бунёдкору созандаи Тоҷикистон, нумӯдеҳи тамоми соҳаҳои ҳаёти иҷтимоӣ, бавежа соҳаи ҷавонон, дар маҷмӯъ, эҷодгар ва таҳкимбахши Истиқлолияти давлатӣ ва хувияти миллӣ бо тобишҳои тоза инъикос ёфта, ба ин васила дар тарбияи эстетикӣ чомеа мавқеи намоёнро ишғол намудааст.

Китобнома:

1. Абдуалӣ Абдумачид. Мақоми сулҳу ваҳдат. Эҷози Раҳмон (Маҷмӯи шеърҳо дар васфи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон) / Абдумачид Абдуалӣ. - Душанбе: Ирфон, 2011. - С. 25.

2. Абдуқаҳҳори Қосим. Фарзанди Ватан. Эҷози Раҳмон (Маҷмӯи шеърҳо дар васфи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон) / Абдуқаҳҳори Қосим. - Душанбе: Ирфон, 2011. - С. 27.

3. Абдумалик Баҳорӣ. Ба баҳти мо. Эҷози Раҳмон (Маҷмӯи шеърҳо дар васфи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон) / Баҳорӣ Абдумалик. - Душанбе: Ирфон, 2011.-С. 29.

4. Адабиёт ва санъат.09.06.16.- № 23 (1838)

5. Адабиёт ва санъат.14.07.16.- № 28 (1843)

6. Адабиёт ва санъат.21.07.16.- № 29 (1844)

7. Адабиёт ва санъат.30.06.16.- № 26 (1841)

8. Пешвои миллат-меъмори ваҳдат. Мурадтибон: Мирзошоҳруҳ Асрорӣ, Давлатов Рамазонӣ. Ҷилди 25. -Душанбе: Дониш, 2016. – 422 с.

9. Шариф Раҳмон. Асири раҳой / Раҳмон Шариф. -Хучанд: Ношир, 2011. -С.120.

10. Шариф Раҳмон. Суруди ваҳдат//рӯз. Омӯзгор, 2017, №20, 18 май. –С. 5.

11. Эъҷози Раҳмон (Маҷмӯи шеърҳо дар васфи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон). -Душанбе: Ирфон, 2011. -372 с.

СИМОИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ ДАР ЭҶОДИЁТИ АДИБОНИ ТОҶИК

Дар мақолаи мазкур кӯшиш бар он рафтааст, ки бозтоби маъноии чеҳраи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун эҷодгари сулҳу суботи миллӣ дар эҷодиёти адибони даврони истиқлолияти давлатӣ ба қалам дода шудааст. Дар ашъори шоирони даврони истиқлоли тоҷик симои Пешвои миллат ҳамчун эҷодгари сулҳу ваҳдат, ҷонфидои халқу миллат, бунёдкору созандаи Тоҷикистон, нумӯдеҳи тамоми соҳаҳои кишвар бо тобишҳои тоза инъикос ёфта, ба ин васила дар тарбияи эстетикӣ ҷомеа мавқеи намоёнро ишғол намудааст.

Вожаҳои калидӣ: симо, пешво, ваҳдат, созанда, ҷонфидо, эҷодгари сулҳу ваҳдат.

ОБРАЗ ЛИДЕРА НАЦИИ В СОВРЕМЕННОЙ ТАДЖИКСКОЙ ПОЭЗИИ

В данной статье предпринята попытка показа подлинного величия лидера Нации в творчестве поэтов периода независимости Таджикистана. Автор полагает, что образ Президента Таджикистана Эмомали Рахмона в произведениях мастеров художественного слова так чётко, доходчиво и достоверно отображён, что читателю он предстаёт как созидатель, как истинный патриот своего народа, что, в свою очередь имеет немаловажное значение для идейно- эстетического воспитания общества.

Ключевые слова: образ, лидер, единство, созидатель, истинный патриот, созидатель мир и единство.

**THE IMAGE OF LEADER OF THE NATION IN THE
CREATION OF THE CONTEMPORARY TAJIK POETRY**

This article shows the role of the Leader of Tajik Nation in poetry of Tajik poets during the period of Independence of Republic of Tajikistan. The author suggests, that the President of Tajikistan Emomali Rahmon has a big role in Tajik literature, which shows his character, as well as patriotic and leading former, which educate the ideologically-esthetic thoughts of the young generation of the society.

Key words: Image, Leader, unity, creator, true patriot, creator world and unity.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шарифзода Шариф – дотсент, мудири кафедраи забонҳои Донишқадаи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, н.и.ф., телефон: +992(92) 757 32 28; E-mail: sssharif@mail.ru.

Сведения об авторе: Шарифзода Шариф - доцент кафедры языков Института государственной управления при Президента Республики Таджикистан, кандидат филологических наук, телефон: +992(92) 757 32 28; E-mail: sssharif@mail.ru.

About the author: Sharifzoda Sharif – assistant professor, Institute of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan, phone: +992(92) 757 32 28; E-mail: sssharif@mail.ru.

МАНЗАРИ ҚИЁС ВА ПАЖӢҲИШӢОИ ТАТБИҚӢ
(дар мисоли романи муосири тоҷик ва романи муосири ҳиндӣ)

Нурова Майрамбӣ
Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло
Рӯдакии АИ ҶТ

Воқеан, пешрафт ва ривочу равнақи илми адабиётшиносӣ ба мавҷудияти омилҳое, аз қабилӣ умумиятбахшӣ, ошкорсозии вежагиҳои коргоҳи эҷодии нависандагон, пайдо намудани риштаҳои пайванди адабии чараёнҳои марсуми замон, шинохти равандҳои таърихӣ-адабӣ эҳтиёҷ дорад. Замоне ки дар доираҳои адабӣ шохисҳои муштараки аҳли ҳунар - нависандагон, шинохта мешаванд, барои ошноии ҷанбаҳои фардии онҳо имкон фароҳам меояд. Дар ин ҷода аҳамияту арзише, ки пажӯҳишҳои қиёсӣ дар пай доранд, барои касе пӯшида нест. Набояд фаромӯш кард, ки дидгоҳҳои муҳаққиқон дар бораи судмандии пажӯҳишҳои қиёсӣ ихтилофноканд. Иддае бар ин назаранд, ки аслан чунин навъи пажӯҳиш бесуду беҳуда аст ва пажӯҳандаро бар сарманзили мақсуд намерасонад. Вале дар муқобили чунин назаргоҳ дидгоҳҳои дигаре мавҷуданд, ки нақши тадқиқҳои қиёсиро дар раванди умумии инкишофу такомули адабиёт ниҳоят муассир арзёбӣ менамоянд.

Бо назардошти ақоиду нуқтаи назарҳои мавҷуд дар атрофи пажӯҳишҳои қиёсӣ-тадқиқӣ метавон хулоса намуд, ки танҳо омӯзиши густурдаву **гуногун**ҷанба ва таҳлили падидаҳои адабӣ имкон медиҳад, **ки** роҳи расидан ба ҳадафҳои ниҳой ҳамвор **гардад**.

Дар иртибот ба масъалаи мавриди назар, ҷойи зикр аст, ки вазифаи осори ҳунари, ҳадафи ниҳоии ҳар як адабиёт тавсифу баёни мазоҳири зиндагии инсон дар муҳити иҷтимоист ва ин ҳадафест, ки адабиёти ҳар миллате аз он пайравӣ ва барои таҳаққуқи он саъю талош меварзад. Нуқтаи дигаре ки аз ин андеша бармеояд ин аст, ки бо вучуди он ки мазоҳир ва сахнаҳои зиндагии миллату қавмиятҳои саросари дунё тафовутҳои чашмгире доранд ва ҳар якеро вижагиҳои хосест, вале дар маҷмӯъ **нишонаҳое** ҳаст, ки барои ҳамаи миллатҳо ҳамсонӣ яқинанд ва вазифаи калидии ҳар як пажӯҳиши таҳқиқӣ бояд

дар навбати аввал ошкорсозӣ, таъйин ва шарху баёни умумиятҳо, ҳамсониҳо фарқҳои тафовутҳост. Маҳзи хоҳири ин аст, ки ҳақду марзи адабиёти як миллат қодир нест барои таҳлилу таҳқиқҳои қиёсӣ бо сари худ мувофиқу созгор бошад. Пажӯҳишҳои татбиқӣ дар ин замина бо мақсади дастбӣ ба марзҳои матлуб аз маҳдудии худ по фаротар мениҳанд, бо улуми дигаре мисли илмҳои ҷамъиятӣ, афкори иҷтимоӣ иртибот барқарор месозанд ва дар ниҳоят дар шинохти масъалаи иртиботи адабиёт бо инкишофи таърихӣ ҷомеа бо ҳам меоянд.

Адабиётшиносии қиёсӣ ё татбиқӣ дар маҷмӯъ инъикосгари инкишофу такомули адабиёт дар кишварҳои мухталиф аст ва мушкилоти зиёдеро пешорӯ дорад. Муҳаққиқи номвар Н. И. Конрад солҳо пеш бо эҳсоси масъулияту сангинии ин амр хотирнишон сохта буд, ки «онро (яъне адабиётшиносии муқоисавиро – М. Н.) бояд дунбол намуду мавриди омӯзиш қарор дод. Дар симои он бояд вазифаи мубрами адабиётшиносии муосирро шинохт. Сухан аз падидаи ниҳоят муҳим аз сохтори адабиёт дар ҳар кишвари алоҳида ва дар маҷмӯъ аз сохтори ҷаҳонӣ дар миён аст» [2, 309-310].

Омилҳои монанду мушобеҳи адабӣ, ки дар пайванд бо муносиботу алоқаҳои байналмиллалӣ мавриди баррасиву арзбӣ қарор мегиранд, маъмулан бар асоси ҳамсониҳои ҷамъиятӣ ва инкишофу такомули адабӣ, аз як сӯ ва тамосу иртиботи фарҳангӣ, аз сӯи дигар, сурат мегирад.

Зимни изҳори ин амал шакли асосӣ рӯи раванди типологии адабиёт ва таъсирпазирӣ аз руҳдодҳои адабӣ мебошад. Бояд зикр намуд, ки ҳаводиси иҷтимоӣ дар ағлаби кишварҳо ҳосияти такроршавандагӣ дорад ва ин, дар навбати худ бар мабнои инкишофи қонуни ягонаву ваҳдатманди ҷараёни умумии таърихӣ-иҷтимоии башарият сурат мепазирад.

Мусаллам аст, ки зимни такомулу густариши муносиботи сиёсӣ-иҷтимоӣ, ҳатто, замоне ки ҳеҷ гуна иртиботу алоқае миёни халқҳо мавҷуд нест, боз ҳам монандиҳо, ҳамрангиҳое миёни миллатҳо зуҳур хоҳанд намуд, ки иллаташ вазъи мушобеҳу ҳамсони қувваҳои истеҳсолкунанда ва муносибатҳои истеҳсолӣ мебошад. Аз ин нигоҳ, мавзӯи тадқиқи қиёсӣ-таърихӣ метавонад асарҳои ҷудоғонаи адабӣ, анвоъ ва услубҳои бадеӣ, хусусиятҳои эҷодиёти ҳунармандони алоҳида ва ҷараёнҳо қарор бигирад.

Мухаккиқи рус В. Н. Жирмунский, ки таълифоти арзишманде дар бахши адабиётшиносии муқоисавӣ аз худ ба ёдгор гузоштааст, хотирнишон намуда, ки «заминаи аслии омӯзиши муқоисавӣ таърихии адабиёти кишварҳои мухталиф идеяи ягонагӣ ва қонунмандии чараёни умумии инкишофи таърихӣ-ҷамъиятии инсоният мебошад, ки вобастаи шароити инкишофи қонунмандонаи адабиёт ё ҳунар ҳамчун болосохти идеологӣ мебошад» [1, 68].

Албатта нақшу ҷойгоҳи авзои иҷтимоиро дар таъсири мутақобилаи адабиёт, фарҳанг ва дигар пайвандҳои миёни миллатҳо наметавон мункир шуд. Вале дар радифи ин, ба андешаи мо, аносири дигаре дар батни зиндагии фарҳангии ҳар ҷомеае ҳаст, ки сабаби эҷоди таъсири мутақобила ё мушобихатҳои адабӣ мегардад. Дар ин миён ҳангоми баррасии осори адабӣ бояд ба ҷанбаи психологӣ он тавачҷӯҳи амиқ намуд.

Дар ин замина бояд ба ду рукни асли тавачҷӯҳ намуд, ки ҳар ду бархоста аз матни зиндагии инсон ва хусусан заминаи психологӣ он аст. Тавре ки маълум аст ҳангоми қироати осори адабӣ дар ниҳоди мо эҳсоси авотифи вижае пайдо мешавад, ки дар натиҷаи таъсири барангезиши эҳсосоти нависанда ё қаҳрамони асар зухур менамоянд. Эҳсосоти як нависанда ҳарчанд омили аслии фаъолияти эҷодии ӯро ташкил менамоянд, вале барои хонандаи асар эҳсосоти ӯ муҳим нестанд, нуктаи аслии барои хонанда маҷмӯи иттилооту маълумотест, ки ӯ дар олами эҷод аз инсону ҷаҳони ӯ, саҳнаҳои рӯзгори ӯ, неку бади аъмоли ӯ ба даст меоварад.

Шеваву сифату арҷи иттилоърасонӣ низ дар бозгушӯӣ, бозтобӣ ҳақиқати ӯ, воқеияти ҷаҳони инсон ниҳоят арзишманд аст. Аз сӯйи дигар, андозаву доманаи ин эҳсос зинда ва таҳриқкунандаи ниёзу эҳтиёҷест, ки муҳотаби нависанда барои шинохту маърифати ҷаҳони перомун ва инсон дорад. Аслан маҳз эҳтиёҷу ниёзмандҳои инсон аст, ки барои таҳарруку боландагӣ ва қамоли рафтору кирдораш, ахлоқаш асос мегардад. Дар иртибот бо ин бояд аз яке ҷанбаҳои умумии насри муосири ҳиндӣ ва тоҷикӣ дар заминаи инъикосу бозтоби эҳсосоти инсонӣ, ҳолатҳои раванӣ ёдовар шуд, ки қиёсу тадбиқашон ҷолиб ба назар мерасад.

Дар насри муосири тоҷик ва ҳиндӣ тарсими масъалаи мазкур ниҳоят боризу равшан ва қобили тааммул аст. Дар романи Рачендра Ядав «Одамони решаканшуда» («Укҳаре хуе лог») мо бо зиндагии қахрамононе ошно мегардем, ки дар майдони пуртӯфони зиндагӣ аксар хешро таку танҳо мебинанд ва ин эҳсоси ҷонсӯз эшонро маҷбур месозад, то ба умқи фалсафа ва сиришти ин эҳсоси ранҷовар пай баранд.

Шарад қахрамони романи мазкур мутаассир аз мушкилоти атрофиён, асири танҳой будан меҳаҳад, ба воқеият иллату решаи ин эҳсоси умумибашарӣ, ки дар ҳар нуктае аз дунё метавонад ҳаммонандҳо дошта бошад, пай барад: «Дар як ҷой Ҷия духтаре буд, хонаи худро дошт. Дар хурдсолӣ модараш вафот кард, бо дарди худ танҳо рӯзи дароз ин ҷо буд, шабона ба хонаи худ мерафт.

Якбора ба хотири Шарад ин расид. Магар ин ҷо ҳамаи одамон ҳамин хел ҳастанд! Он ҷо Сураҷ-ӯ танҳо. Дешбандху ҷӣ танҳост, Кешав...» [6, 19].

«Ҷая дар дил нисбат ба ин одам як дилсӯзиро эҳсос кард. Бечора ҷӣ тавр зиндагии худро гузаронида истодааст-танҳо на касе дошт, на касе дорад. Ин ҷӣ ҳол аст. Ягон касе нест, ки баъзан ба ӯ каме рози дил кушояд» [6, 233].

Қахрамони романи Манну Бҳандарӣ «Бангии Шумо» («Апка Бангӣ») Шақун перомуни мушкили ҳамагонии ҷомеаи хеш, танҳой, бунбаст, равзанаҳои баста андеша мекунад, меҳаҳад ба ин суоли умумӣ посух биеяд, ки ҷаро чунин аст. Ҷаро инсонҳо дар як ҷомеа, дар як сарзамин, ҳатто дар як қонуни хонаводагӣ зиндагӣ намуда, эҳсоси танҳой менамоянд. ӯ масири тайшудаи фарзандонро барандоз мекунад ва дар шигифт меафтад, ки ҷаро вазро натавонистанд ислоҳ созанд. Ҷамин шикастҳо, пешпо хурданҳо дар зиндагӣ натавонист даричае барои дидани равшанӣ, раҳой боз намояд: «Лекин ин ҳолатро ислоҳ карда нашуд. ӯ дилхунук шуд ва аз ҳар суҳан ин ҳиссиёт бештар меафзуд. Дар зиндагӣ аз ҳар ҷо шикаст хӯрда ӯ ба Бангӣ наздик мешуд. Фикр карда буд, ки тамоми вақт ва тамоми фикри худро танҳо бо ӯ мепайвандад. Ҷар корро бо ӯ иҷро мекунад. Вале на, ӯ роҳи нодурустро интиҳоб карда буд, қариб ҳар як қадами ӯ ғалат баромад» [4, 107].

«Имрӯз маъмул мешавад, якҷоя зиндагӣ кардан ҳам ҳар хел шуда метавонад. Тамоми ҳаёт бо ҳам зиста ҳам одам ҷӣ қадар танҳо

монда метавонад ва ҳатто зери таъсири касе ҳам эҳсос мекуни, ки зиндагиро бо кӣ оромона гузаронида метавони» [4, 109].

Ҳарбанс қаҳрамони дигари романи «Хонаҳои торику баста» («Андҳере банд камре», Моҳан Ракеш) низ аз ин эҳсоси нохушоянд ранҷ мебарад. Ӯ комилан сархурда, ноумед ва шикастарӯх аст. Ҳама кас барояш ношиносу ноошноост. Дар тӯли зиндагӣ борҳо кушида ба мардум риштаҳои пайванд пайдо кунад, вале муваффақ нашудааст. Дӯст доштан, раҳӣ аз бунбасти танҳои орзуи бузурги ӯст, ниёзу эҳтиёҷи мубрами вай аст, вале дар таҳаққуқи он чорае намебинад.

Тавре ки муҳаққикон хотирнишон намудаанд ниёзмандҳои зиндагӣ хоҳу нохоҳ дар ниҳоди инсонҳо хоҳишу майлро ба вучуд меоранд. Замоне ки чунин ҳолат даст медиҳад, хоҳишу орзу ба ангега ё ҳадаф мубаддал мегардад ва ҳаракату амал воситаи амалисозии ҳадаф.

Ҳарбанс қаҳрамони мазкур аз романи «Хонаҳои торику баста» бо афсусу дарег аз нобарории худ дар рафӣи мушқилот ёд мекунад:

«Аммо ногоҳ чараёни бод қувват мегирад ва Шумо бо дили ба изтиробафтада панҷаҳоятро чафстар карда, оташаки нимҷони лаппандаи гӯгирдро дар мушти худ саҳттар пинҳон мекунед. Вале, ҳайҳот оташак ҳоло ранги табиӣ худро гум карда кабудтоб гаштааст, очизак қариб ноаён шудааст ва гӯё худи ҳамин лаҳза тамом хомӯш хоҳад шуд» [5, 7].

Пай бурдан ба вучуди танҳои, идроки таъсиру фишоре, ки метавонад ба зехнияти инсон руҳу равони ӯ ворид созад фазову замон муҳит меҳаҳад. Ҳангоме, ки муҳити корсоз шароити фароҳам омад, мавқеияти лозим барои рӯёрӯӣ бо танҳои ва як навъ решаёбӣ дар атрофи он сурат мегирад. Чунин саҳнаҳо, ки шабоҳатҳои зиёди онро метавон романи муосири хиндӣ дид дар романи «Ман гунаҳкорам»-и Ҷалол Иқромӣ фаровонанд.

Мухтор - қаҳрамони меҳварии романи мазкур афтада дар вазӣи ногувор, ки ҳосилаш парешониву саргаронӣ, мубҳаму норавшан будани оянда аст, перомуни хешу корзори зиндагиаш тааммулу андеша мекунад ва ба натиҷае мерасад, ки тамоми афсурдагҳои равонӣ, ҳавоспарешонӣ фазои тарсолуди рӯзгораш баста ба танҳоиву бекасии ӯст:

«Ҳамаи ин сарсарӣ гаштанҳо, ҳамаи ин бесарӣ ва парешонӣ ҳамаи ин тарсу ваҳме, ки маро зер мекунанд аз танҳоист. Ҳеч кас

гами маро намехӯрад, ман ҳам парвои касро надорам, ҳеч касро дӯст намедорам. Ҳамаи он зану духтаронро, ки ту вохӯрдаӣ як ба хотир биёр канӣ Мухтор! Ҳеч яке аз онҳо ба хотири ту осоре нагузоштаанду ҳеч кадоми онҳо ба ту хурсандие набахшиданд. Ҳақиқатро доништан мехоҳӣ? Ба ғайр аз Зайнаб ҳеч кадоми онҳо туро дӯст ҳам надоштаанд...

Шабҳои баҳор чӣ қадар кӯтоҳанд! Ҳанӯз ба аввали рӯз ба он соате, ки Зайнаб одатан аз хоб бедор шуда, аз ҷо бархезад, хеле вақт ҳаст, вале хона равшан шудааст ва қариб аст, ки офтоб барояд. Зайнаб ба рӯи ҷогаҳ ёзида чандин бор гаштаю баргашта коғази дар дасташ будагиро хонд. Мехонду чизе намефаҳмид... Аммо барои чӣ подабон ин қадар барвақт най менавозад, гову гӯсфандҳо маънос мезананд, магар аввали рӯз аст? Аммо даруни хона оромист, садои касе шунида намешавад. Аз паси хона аз паскӯча овози одамоне шунида мешавад: занҳо ва мардҳо гӯё ба кор ба сахро рафта истодаанд... Пас, рӯзи кор сар шудааст? Аммо соати тиллоии дасти вай нишон медиҳад, ки ҳоло аз панҷ понздаҳ дақиқа гузаштааст. То ба сар шудани кор ҳоло вақт бисёр аст, ҳоло шаб давом дорад, шаби беҳобӣ, шаби танҳой, шаби фикру хаёлҳои бисёре... » [3, 290].

Дар романи Урун Кӯҳзод «Ҳам кӯҳи баланд, ҳам шаҳри азим» мо ба мисолҳои дигаре бармехӯрем, ки инъикосгари ҷанбаҳои равшаншинохтии эҳсоси автифи танҳой мебошанд. Баррасии мавзӯи касро ба натиҷае мерасонад, ки маҳз бо туфайли ҷунин эҳсос аст, ки инсон дар як фазои дигаргуна сари мизи қазовату санҷиш менишинад. Аъмоли содиршударо рӯи тарозу мегузорад ва ҳамаро яқояк барандоз мекунад. Нодир қаҳрамони романи мазкур низ побанди ҷунин вазъиятест. Муносибату муоширати дерина бо Парӣ ўро ба марзе расонида, ки бояд хубу бадашро барандоз намуда, натиҷа мегирад:

«Дар танҳой худ ба худ Нодир аз кардааш пушаймон мешавад ва дар дил аҳд мекунад, ки дигар аз паси ин номаъқулиҳо намегардад, вале ҳамин ки маврид мувофиқ афтод он аҳду паймонҳо фаромӯш мешаванд, ҷунон фаромӯш мешаванд, ки гӯё дар асл ҳеч вучуд надоштанд. Ана ҳамин хел хислаташ! Балки аз ин мураккабтар чунки дар ҳар маврид як одами дигар аст дар идора ҳалолкор аст, фарзанд бо зарурате дар муносибат ба кори идора ва одамоне, ки ба ӯ қорафтада

мешаванд, дурӯягӣ ва ҳаромкорӣ кардан хоҳад ҳам дасту дилаш намеравад: не, раво нест! Аммо дар оила дар ҳиссиёти шахсӣ ва дар эътиқод ба мавҳумот кирдору рафторҳояш пур аз ихтилофанд: чунон тазодҳо чунон печ дар печихо дорад, ки худаш ҳам сарфаҳм рафта, ба умқаш расида наметавонад, худаш мефаҳмад, ки як шадда феълӯ хӯи мухталиф дорад, вале магар ҳамаи онро маънидод кардану сабабҳояшро возеҳ фаҳмидан осон аст» [7, 179].

Дар осори нависандагон мо ба анвои гуногуни эҳсоси танҳой бармехӯрем. Надоштани ҳамдаму ҳамроз, ҳамфикр дар зиндагии фардӣ ва ҷомеа шояд яке аз навъҳои танҳой бошад ва эҳсосе, ки аз вучуду ҳузури он дар ниҳоди одамӣ сабз мегардад, аз ҳиссе, ки замони бузурги мавқеиятҳои хатарзо ва набудани ашхоси дигар комилан мутафовут аст.

Ин навъи танҳой зояндаи тарсу ваҳшат, эҷодкунандаи ҳолатҳои буғранчи равонӣ мебошад.

Ислом қаҳрамони романи «Ҷам кӯҳи баланд, ҳам шаҳри азим» дур аз мардум дар домани адир бо ҷонвари ваҳшӣ бархӯрд мекунад, ӯ замоне ки аз вучуди ҳайвони даранда беҳабар буд, ҳеҷ андешаву тарсу биме дар синааш ҷо надошт. Танҳо пас аз пай бурдан аз ҳузури даррандаи таъқибгар эҳсоси танҳой намуд. Зехни тарсхурдиаш ӯро барои муқобилият фаҳоиву зинда мондан барангехт. «Ҷаво зуд торик мешуд – дар кӯҳистон нури офтоб аз қуллаи кӯҳ парад, шаб фаро мерасад. Ислом гоҳ уреб, гоҳ рост, вале ҳамеша тарафи боло, тарафи гарданами адир, бо шасту чадал роҳ мепаймуд ва ҳамеша дарун-даруни чангал мерафт. Якка будан дилаш ваҳм меандохт... Вале дар асл ҳафт-ҳашт дақиқа бештар дам нагирифтааст. Вай хесту ба гарданами адир нигоҳ накарда рафтан гирифт, қач-қач даҳ қадам ба тарафи рост, даҳ қадам ба тарафи чап, роҳ паймуда боло мебаромад. Барф ба роҳгирдӣ ҳалал мерасонид. Якбор истода нафас рост карду ба ақиб нигарист, ки ҷондоре аз дунболаш меояд... Гург! Вай хастагиашро фаромӯш кард, аз тарс фаромӯш кард: – Танҳо бошад - дия, яке худаш танҳо бошад...» [7, 46].

Адабиёт, ҳунар бо тамоми абъоду имконоташ доимо ягона василае буда, ки инсон тавассути он сахнаҳои бархӯрду натиҷаи аъмоли хешро дар иртибот ба масоили тезу тунди рӯзгор тарсиму инъикос намудааст. Аз сӯи дигар, ҷойи ёдварист, ки

инсоният, ба хотири он ки зиндагияшро бо тамоми иқтизову ниёзмандихояш барпо дорад, таҳаққуқ бахшад ё ба як қалам чараён ёбад ё ки вироиш намояд, ногузир бояд ворида муносиботи **ичтимоӣ** гардад.

Китобнома:

1. Жирмунский, В. М. Сравнительное литературоведение. Восток и Запад / В.М. Жирмунский. – Л.: Наука, 1979. – 495 с.
2. Конрад, Н. И. Запад и Восток / Н. И. Конрад . – М.: Наука, 1972. – 496 с.
3. Икромӣ, Чалол. Ман гунаҳкорам / Чалол Икромӣ. – Душанбе: Ирфон. – 329 с.
4. Манну, Бҳандарӣ. Бантии шумо (Апка Бантӣ) /Бҳандарӣ Манну. –Дехлӣ: Радҳакришна Пракашан, 2000. -208 с.
5. Моҳан, Ракеш. Хонаҳои торику баста (Андҳере банд камре) / Ракеш Моҳан. –Дехлӣ: Радҳакришна Пракашан, 2003. -330 с.
6. Раҷендра, Ядав. Одамони решаканшуда (Укҳаре ҳуе лог) / Ядав Раҷендра. – Дехлӣ: Радҳакришна Пракашан, 1964. – 384 с.
7. Ҷурун, Кӯҳзод. Ҳам кӯҳи баланд, ҳам шаҳри бузург / Кӯҳзод Урун – Душанбе: Ирфон, 1986. –264 с.

МАНЗАРИ ҚИЁС ВА ПАЖЎҲИШҶОИ ТАТБИҚӢ

(дар мисоли романи муосири тоҷик ва романи муосири ҳиндӣ)

Равшан аст, ки башарият дар имтидоди таърихи дуру дарози вучуди хеш дар паҳнои ҳастӣ ҳамеша бо масоили воҳиду хамагоние рӯ ба рӯ буда, дар арсаи **фаъолиятҳои зеҳнӣ** ва саъю талошҳои **ичтимоӣ** шеваҳои **фикрӣ** ва **равишҳои амалии** мушобеҳе доштааст.

Яке аз шеваҳои маъмулу марсуми шеваи қиёсӣ-таърихии адабиётшиносӣ ё адабиётшиносии қиёсӣ-таърихӣ мебошад, ки вазифаи нахустинаш омӯзиши робитаву пайвандҳои байналмиллалӣ адабӣ вобаста ба шароити таърихии онҳо маҳсуб мешавад. Бар асоси талаботу ниёзи ин шева шабоҳату ҳамсонӣҳо ва тафовутҳои, ки миёни падидаҳои адабии кишварҳои гуногун мавҷуданд таъини ошкор мегардад.

Вожаҳои калидӣ: тадқиқотҳои қиёсӣ ва татбиқӣ, романи ҳиндӣ, адабиёти муосири тоҷик, танҳои, тарсу дилсардӣ.

**ЗНАЧЕНИЕ СОПОСТАВИТЕЛЬНОГО ИССЛЕДОВАНИЯ
(на примере современного таджикского романа и романа хинди)**

Общеизвестно, что человечество на протяжении своей многовековой истории, развиваясь и совершенствуясь, сталкивается с общими для многих народов проблемами, в частности в духовном и культурном состоянии общества.

Как полагает автор статьи, что при выявлении этих процессов чрезвычайно важно сопоставительное изучение литератур разных стран и народов. Сопоставительное изучение связей между литературными явлениями разных стран и народов, изучением и исследованием, которых занимается сопоставительная литература.

Ключевые слова: сравнительное и сопоставительное исследование, роман хинди, современная таджикская литература, одиночество, страх и опасение.

**VALUE OF COMPARISON AND COMPARATIVE
RESEARCHES**

Obviously Manrind existed in early (during) history of long time and in their existing always met with specific and general questions, that with their knowledge have to understand various dialects and it became very similar.

One of the popular Dialects is the dialect of comparative history of literature or literature comparative history. The first duty of training was international relation of literary and it's also belong to their conditional history. According to this Dialect to an existing considerable quantity of similarities and distinction among the literature phenomena, which it investigated and was exposed in the different countries

Key words: comparison, comparative researches, novel of Hindi, the modern Tajik literature, loneliness, the fear.

Маълумот дар бораи муаллиф: Майрамбӣ Нурова – ходими калони шуъбаи адабиёти муосири Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдулло Рӯдакии АИ ҶТ, дотсенти кафедраи филологияи Ҳинди ДМТ, тел.: +992 90 900 92 62, e-майл: nurova@rambler.ru.

Сведения об авторе: Майрамби Нурова – старший научный сотрудник отдела современной литературы Института языка и литературы имени Абуабдулло Рудаки АН РТ, доцент кафедры индийской филологии; тел.: +992 90 900 92 62, e-майл: nurova@rambler.ru.

Information about the author: Mayrambi Nurova is a senior researcher of Department of modern literature of Institute of language and literature of Rudaki of Academy of Sciences of Tajikistan, Assistant Professor of the Department of Indian Philology, Phone: +992 90 900 92 62; E-mail: nurova@rambler.ru.

УДК4 тоҷик (03)+4 тоҷик

РОМАНИ БУЗУРГИ ТАЪРИХӢ-ИНҚИЛОБИИ СОЛҲОИ 60-УМИ САДАИ ХХ

Ҳошимова Хуршеда

Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло

Рӯдакии АИ ҶТ

Бояд гуфт, ки солҳои 40-50-ум барои инкишофи жанри таърихии тоҷик маҳз аз он ҷиҳат муҳим буд, ки нависандагони насли дуюм (Ҷ. Иқромӣ, С. Улуғзода, Р. Ҷалил, Ӯ. Кӯҳзод ва адабиётшинос Р. Ҳодизода) чунин қувваи эҷодиро дар худ ҳис намуданд. Ҷуръати онҳо **дар** тасвири гузашта, **нахуст** дар драматургия ва насри таърихии инқилобӣ натиҷа дод, ки дар ин жанр адабиёти тоҷик дар солҳои 40-50-ум таҷрибаи муайян зам карда буд. Аммо ҷустуҷӯ ва навоариҳои адибони ҷавон дар **ҷиҳати рушди** ҳамин жанр **аҳли адабро бештар** умедвор мекард. Сирф асарҳои таърихии нависандагони насли дуюм, **ки** дар солҳои 60 ва 70-уми асри бист ба вучуд омаданд, дар заминаи “Ёддоштҳо”-и устод Айнӣ эҷод гардидаанд[4,70].

Ҳамин тавр, баъд аз вафоти устод Айнӣ дар адабиёти тоҷик инкишофи жанри таърихӣ **дар** эҷоди повесту романи таърихии Ҷ. Иқромӣ ва С. Улуғзода **идома пайдо** кард.

Романи “Духтари оташ” (1960) дар **таърихи** насри адабиёти тоҷик якумин трилогия маҳсуб меёбад, ки аз се роман иборат аст: «Духтари оташ» (1960), “Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро” (1960-1973) ва “Тахти воҷун” (1973). Ин романҳои таърихии инқилобӣ **ба шумор мераванд**. Қабл аз навиштани ин романҳо Ҷ. Иқромӣ маводи сершумор, накли шоҳидони воқеа, далелҳои

таърихӣ ва воқеиро тадқиқ намуда, дар чандин мақолаҳо таърихи навишта шудани романҳои таърихро нависанда эзоҳ додааст. Тахайюлоти бадеиро бо фактҳои таърихӣ ва воқеӣ мувофиқ тасвир намудани нависанда маҳорат ва дониши баланди таърихро тақозо менамояд. Ҷ. Иқромӣ бо эҷоди романи сегона “тасвири ҳақиқати таърихро амиқ бурдааст”. Дар ин асарҳои Иқромӣ, ба ақидаи адабиётшинос А. Набавӣ, комёбиҳои Айнӣ хеле такмил ёфт. Мумкин аст, ин такмил дар баъзе мавридҳо ба қамоли маҳорат ба ҷо оварда нашудааст, вале назари нависанда ба таърих хеле мукамалтар шуд, таърихияти тасвир ва асосҳои миллий ва халқияти жанри таърихӣ **густариш пайдо кард**. Аз ин ҷиҳат, романҳои таърихии инқилобии Иқромӣ **зинаи нави инкишофи жанри таърихиянд** [3, 96].

Аз рӯи маълумоти сарчашмаҳои илмӣ саргузашти бештари қаҳрамонони романи “Духтари оташ” прототип доранд. **Танҳо** образи марказии роман Фирӯза (Саломат Ҷаҳонгирова) ва модаркалони ӯ дар дафтари Ҷ. Иқромӣ ҳамагӣ шаш саҳифаро **дар бар гирифтааст**. Дар натиҷаи ҷустуҷӯҳо ва тахайюлу тасавури нависанда образи Дилором-каниз такмил дода шуда, дар роман дорои ахлоқи баланди ҳамидаи инсонӣ, маънавиёти равшану возеҳ ба тасвир омадааст. Тамоми ҳаёти Дилором-каниз дар роман дар муборизаю талош ва сабру таҳаммул нисбат ба мушкilotи зиндагӣ, саргузашти талх воқеӣ офарида шудааст ва дар воқеъ, ин образ ифодагари замони худ мебошад. Дар роман симои ин зани захматкаш, кордон, меҳнаткаш, дорои ахлоқи поку маънавиёти баланд ба тасвир омадааст, ки дар дили хонанда маҳбубияти махсус ба вучуд оварда, образи хотирмон гардидааст: «ин зани бо меҳнат сабзида ва бо меҳнат устухонаш сахтшуда, ягон боре ҳам дарди сар нашуда буд, дасташ аз кор канда набуд ва оҳ намегуфт. Ҳамеша дар ҳаракат, ҳамеша дар тараддуд ва ҳамеша дар кор буд. Одамони он гузар ва гузаргоҳи гирду атроф ҳама ӯро хурмат мекунанд; ҳама аз корҳои худ маслиҳат мепурсанд ва дар ҳар тую аз ӯро даъват мекунанд ва бакавулӣ – ошпазӣ, ё ки нигоҳубини сари дегро ба вай месупоранд ... ва ҳар тӯе, мавриде, ки бо иштироки вай мегузашт, бо тартиб, бамаънӣ ва камхарҷ мешуд ва бе исроф мегузашт. Бинобар он ҳамаи хонадонҳои он гирду атроф ба Дилоромкампири эҳтиёҷ доштанд ва хурматаш мекарданд» [2, 6].

Нависанда дар офариниши образи Дилором дар тахайюлоти бадеӣ бо истифода аз фактҳои таърихӣ, шоҳидони воқеа тавонистааст, ки замони тасвиршавандаро дар саргузашти шахсони мушаххас воқеӣ ифода кунад. Дигар, нависанда воқеаҳои таърихро мавриди тадқиқи бадеӣ қарор додааст, ки “худаш онро аз сар гузаронида” ва эҳсос кардааст. Аз ин рӯ, ба ин мазмун ишора карда, адабиётшинос М. Шакурӣ дар бораи насри реалистии тоҷик ва жанри таърихии адабиёти садаи ХХ менависанд: “ба сифати материали асосӣ истифода шудани фактҳои тарҷумай ҳоли худ нависанда яке аз муҳимтарин хусусиятҳои жанри таърихии инқилобӣ ва умуман насри реалистии тоҷик аст” [6, 242].

Ҳамин тавр, дар насри даврони шӯравии тоҷик ташаккул ёфтани реализм, жанри таърихӣ бо истифода аз маводи ёддоштӣ, “тасвири он ҳодисаҳо, ки худ нависандагон аз сар гузаронидаанд” изҳори ақида карда, устод М. Шакурӣ ба хулосае меоянд, ки “чузъиёти зиндагии худ нависанда бо чузъиёти саргузашти прототип ва маълумоти дигар сарчашмаҳо ба таври мураккабе ба ҳам омехта, барои парвози тахайюли эҷодӣ замина ҳозир кардааст, барои тасвири ҳаққонии манзараҳои вусъатноки як давраи муайяни таърихӣ, барои тасвир намудани қонуниятҳои умумии тараққиёти таърихӣ имконият фароҳам овардааст” [6, 96].

Ҳамин тавр, дар насри даврони шӯравии тоҷик ташаккул ёфтани реализм, жанри таърихӣ бо истифода аз маводи ёддоштӣ, “тасвири он ҳодисаҳо, ки худ нависандагон аз сар гузаронидаанд” изҳори ақида карда, адабиётшинос М. Шакурӣ ба хулосае меоянд, ки “чузъиёти зиндагии худ нависанда бо чузъиёти саргузашти прототип ва маълумоти дигар сарчашмаҳо ба таври мураккабе ба ҳам омехта, барои парвози тахайюли эҷодӣ замина ҳозир кардааст, барои тасвири ҳаққонии манзараҳои вусъатноки як давраи муайяни таърихӣ, барои тасвир намудани қонуниятҳои умумии тараққиёти таърихӣ имконият фароҳам овардааст” [6, 243].

Воқеан, жанри таърихӣ дар нимаи дувуми садаи ХХ дар насри тоҷик дар заминаи тасвири реалистона ва таъсири насри устод Айнӣ: бо роҳи истифода кардани фактҳои таърихӣ, маводи ёддоштӣ, шоҳидони воқеа, тасвири воқеаҳои бузурги як давраи

муайяни таърихӣ ташаккул ёфта буд. Дар тасвири воқеии “манзараҳои вусъатноки як давраи муайяни таърихӣ, барои зоҳир намудани қонуниятҳои умумии тараққиёти таърихӣ” нависандагон ин давра тавонистаанд дар тадқиқи бадеӣ маводи ёддошти ва воқеаҳои таърихро бо ҳам омезиш дода, асарҳои бузурги таърихӣ эҷод кунанд. Бинобар ин, дуруст аст, ки “романҳои таърихии солҳои шаст ҳалқият ва таърихияти насрро хеле амиқ ва ғанитар намудаанд” ва романи сегонаи “Духтари оташ” аз ҷумлаи онҳо мебошад.

Дар романи **мазкур** нависанда ба ҳаёти халқ назари пурвусъате андохта, дар образҳои тахайюлӣ ва прототип мазмуни мушаххаси таърихии замони охири садаи XIX, ибтидои садаи XX-ро амиқ тасвир намудааст. Аз ин ҷиҳат, насри реалистии тоҷик дар нимаи дууми садаи XX анъанаҳои муҳими устод Айниро давом додааст, яъне ба образи халқ, табаддулоти иҷтимоии ӯ ва ба роҳи мубориза гузаштани онҳо амиқ нигаристани нависандагон боиси ба вучуд омадани асарҳои бузурги таърихӣ гардидааст.

Дар романи “Духтари оташ” нависанда воқеаҳои бузурги як давраи таърихро дар тадқиқи бадеӣ ба тасвир гирифта, хислату симои маънавии халқро дар саргузашти онҳо ва муносибати онҳоро ба ин воқеаҳо равшану возеҳ нишон додааст. Баъзан барои зоҳир кардани ҳақиқати таърих барои нависанда, илова ба сарчашмаҳои таърихӣ, мушоҳидаҳо ва тарҷумани ҳоли ҳуди нависанда, шоҳидони воқеаҳо образҳои тахайюлӣ кумак мерасонанд, ки дар жанри таърихӣ ва таърихи инқилобӣ, аз ҷумла, дар романи “Духтари оташ” бештари персонажҳои офаридашуда барои кушодани характер ва асоси воқеии ҳодисаҳо истифода бурда шудааст.

Ҷ. Иқромӣ дар романи “Духтари оташ” симоҳои барҷаста, аз ҷумла Дилоромкампир, Оймуллои Танбӯр, Муҳаррами Ғарҷ, Ҳайдарқул, Шамсия, Акамаҳдумро тасвир намудааст, ки ҳаёт ва характери онҳо инъикоскунандаи замон буда, барои нишон додани воқеаҳо ва дигаргуниҳои таърихӣ, моҳияти замон мусоидат намудаанд. Образҳои Дилоромкампирро нависанда, дар воқеъ, барҷаста ва комил тасвир кардааст, ки ӯ дар нобаробариҳои иҷтимоӣ, зиддияти синфӣ ва беҳуқуқии инсон умр ба сар бурда, дорои маънавиёти баланд, иродаи қавӣ ва

заковат ба ҳозирчавобӣ дошт. Ин зани меҳнатдӯсту кордон нисбат ба синфи ҳоким, беадолатиҳои замона кинаву адовати беандоза дошт ва дар саргузашти пурфочиаи худ нисбат ба онҳо ба таври худ зиддияту мубориза ва талошҳо зоҳир мекард. Ҳамин тавр, Дилоромкампир дар тӯли ҳаёти пурмашаққату пурзиддияти худ таҷрибаи зиндагӣ андӯхт ва аз мактаби кордонии ӯ бисёрҳо адолату ҳақиқат ва инсонгариро омӯхтанд. Фирӯза ҳам тарбияи бибии кордонашро гирифта буд ва то зинда будани ӯ аз қасди оқсаққолу Ғаниҷонбойбача, миршаб Абдурахимбек ва дигар бадхоҳон дар амон буд. Муддате дар назди мактабдор оймуллои Танбӯр (номи аслиаш Каримабону) сабақ гирифтани Фирӯза давлати калоне буд, зеро дар он замон танҳо аз оилаи давлатмандон метавонистанд дар назди оймуллоҳои мактабдор духтарони худро хононанд. Дар роман образи оймуллои Танбӯр барҷаста буда, нависанда дар симои ин зан тамоми сифатҳои олиии инсониро таҷассум намудааст: табиати шоирӣ, дорои санъати баланд, дили нарму пурэхсос, муносибати хайрхоҳона ва неки ӯ нисбат ба камбағалону нодорон, тавачҷух ба тарбияи духтарони боистеъдод (Шамсия), ғазалдонӣ танбӯрнавозӣ, ҳаҷвнигорӣ хушсуханӣ беҳтарин хислатҳои оймуллои Танбӯр аст, ки нисбат ба Фирӯза ғамхориҳои зиёди модаронаро ба ҷо овардааст. Бояд гуфт, ки дар образҳои занон Дилоромкампир, Кумрӣ, Савсан, Фирӯза, Шамсия нависанда саргузашти фочиабори онҳо, беҳуқуқӣ, мураккабии ҳаёти онҳоро дар даври аморати Бухоро дар алоқамандӣ бо тазодҳои зиндагӣ ва рафти воқеаҳои роман хеле амиқ инъикос намудааст. Нависанда дар роман ҳолати рӯҳии ҳар як образи мусбат ва манфиро дар тазод ва муқоиса хеле муфассал ва бо ҷузъиёт нишон медиҳад. Дигар ин ки дар образҳои мусбати роман муҳимтарин хислатҳо ва сифатҳои маънавии халқ ифода ёфтааст, ки барои амиқтар тасвир шудани воқеият ва вазъияти замон мусоидат намудааст. Хусусан образи Дилоромканиз дар роман хеле мукамал тасвир шудааст: барои раҳой додани волидайнӣ худ аз марг дар мавриди сар задани гуруснагӣ ва пайвастанӣ тақдирӣ худ бо дилдодааш Иброҳим, ки ба ғуломӣ фурухта шуда буд, бори гарони ғуломиву канизиро бар дӯш мегирад; бо кордонӣ меҳнатдӯстиаш соҳиби иззату обрӯи баланд мегардад, ки ҳатто хонадонҳои мансабдору

давлатманд маъракаҳои худро бе роҳбарии ӯ намегузарониданд; Дилоромкампир дорои иродаи қавӣ ва устувор буда мавқеи иҷтимоии худро дар муқобили душман далерона – бо суҳанҳои ҳаққу нешдор ҳифз мекард. Воқеан ҳам, дар образи Дилоромканиз симои занони тавоно, қудратманд ва дорои ахлоқи ҳамидаи инсонӣ, заковат таҷассум ёфтааст. Дилоромканиз образи барҷастааст, ки дар симои вай хислати халқ, симои маънавии онҳо пеш аз инқилоб мукамал тасвир шудааст. Хулосаи Дилоромкампир дар роман нисбат ба давлатдорон, хусусан Маҳдӣ, писари Абдулатифбой, ки ба нангу номуси ягона фарзандаш Сафия даст зада буд, гуфтааст: “...давлат одамро вайрон мекардааст, аз одамият мебаровардааст, сангдил, бераҳм, бевичдон мекардааст ... бинобар ин, ман аз нодорамӣ ва бенавоии худ ҳеҷ гоҳ шикоят намекунам. “Нимтаи нон, роҳати чон” гуфтаанд. Ба ман аз давлати дунё дида, одамият қиматтар аст. Давлат имрӯз ҳаст, пагоҳ нест. Аммо одамият завол надорад. Ҳар чизро фурӯш, вале одамиятро ниғаҳ дор! Баномус бош ва шармандаи ҳар ду олам нашав!” [2, 57]. Дар ин суҳанони Дилоромканиз, ки аз таҷрибаи ҳаёти сар задааст, ин матлаб ниҳон аст, ки одамияту нангу номус қиматтарин нишонаи инсонгарӣ буда, моҳияти одамиро ташкил медиҳад.

Адабиётшинос А. Набавӣ дигар характери мураккаби образи барҷастаи роман Муҳаррами Фарҷо, ки воқеан ҳам шахси таърихӣ будааст, бо ҷузъиёт таҳлил намудаанд. Ҳақиқатан ҳам, ин образи зан мураккаб аст ва “бо хислатҳои аҷоибии худ ба рафти воқеаҳои румон ранги баланд дода” барои кушодани бисёр характерҳои дигари роман ва печидагиҳои зиёди он кумак расондааст. Вобаста ба баррасии характери Муҳаррами Фарҷо, адабиётшинос А. Набавӣ як нуктаи муҳимро қайд кардааст: “Характери мазкур як андоза барои ислоҳи он ақидаи маҳдуде, ки гӯё персонажи асари бадеӣ танҳо мусбат ва ё манфӣ бояд бошад, замина ба вучуд овард. Мукаммалии тасвири образи мусбат ва манфиро таъкидкунон, мо оид ба офаридани образҳои пурзиддияте, ки мураккабиву зиддияти зиндагиро дар худ ифода мекунанд, на танҳо дар мавзӯҳои таърихӣ, инчунин, дар тасвири воқеияти имрӯза низ бояд суҳан ба миён оварем” [3, 107].

Аз ин ҷиҳат, ҳамчунин адабиётшинос М. Шакурӣ кайд мекунад, ки “тадричан фошкунӣ ошкоро ва гоҳо хеле примитив, ба бойҳо, амалдорони кӯҳна, муллоҳо ва ғайра нисбат додани ҳамаи сифатҳои бад ва манфур ягона воситаи тасвир гардид. Ин, албатта, имконияти адабиётро дар тадқиқи ҷиддӣ объективӣ маҳдуд мекард” [6, 256].

Вале Ҷ. Иқромӣ аввалин шуда дар тасвири образҳои манфӣ хислатҳои мусбати онҳоро низ ба тадқиқи бадеӣ гирифтааст, аз ҷумла, Абдулатифбой, ки Иброҳим ва Дилоромро ба ғулом буданашон нигоҳ накарда, онҳоро бо ҳам никоҳ карда, ваъдаи додашро иҷро кардааст; Абдурахими миршаб бо вучуди бераҳм ва золим буданаш ба хондани духтараш Шамсия монёе намешавад, барои бахту саодати ӯ талош мекунад ва намехоҳад ба монанди баъзе давлатмандони он давр бо пешкаши фарзандаш ба ҳоким соҳиби мансабу ҷоҳ, давлате гардад.

Ҳамин тавр, барои нависанда тасвири объективӣ имкон медиҳад, ки замонро воқеӣ ва амиқтар тасвир намояд. Ин усули тасвир барои нависанда дар ифодаи мазмуни аслии замон ва ҷараёни асосии иҷтимоӣ тавассути характерҳои мусбати барҷаста ва хислати баъзе образҳои манфӣ кумак расонидааст.

Дар роман нависанда ба як масъалаи муҳимми ҳаёти инсонӣ таваҷҷуҳ намудааст, ин масъала ба саргузашти Шамсия, духтари миршаб алоқаманд аст. Шамсия хислатҳои беҳтарини инсониро дошт, ки хилофи волидайнӣ ӯ буд. ӯ духтари шеърдӯсту дорой маънавиёти баланд ва дили нарму меҳрубон дошт, ки ба Фирӯза некиҳои зиёде карда буд. Барои вай давлатмандӣ ва баромади иҷтимоӣ муҳим набуд, вале Шамсия ба монанди дигар занону духтарони замони истисморғари аморати Бухоро аз одитарин ҳуқуқи инсонӣ маҳрум буд. Муҳаббати ноқомӣ ӯ, маҳрумӣ аз озодиву сабақгирӣ, муносибат бо наздиктарин дугонааш Фирӯза, ки хоҳараш хонда буд, ниҳоят ӯро ба худкушӣ мерасонад. Аз як тараф, нависанда дар характери ин образ, ки тарбияи зани донишманду бомаърифат ва ҳалиму меҳрубон аст, оймуллои Танбӯр ва олами маънавии Шамсия аз занону духтарони табақаи болои иҷтимоӣ куллан фарқкунанда нишон медиҳад. Аз тарафи дигар, қувваи бузург – таъсири осори намоёндагони барҷастаи **адабиёти** классикӣ дар тарбияи маънавии Шамсия нақши муҳимме дошт.

Бо вучуди дар назди оймуллои Танбӯр духтарони дигар давлатмандон ҳам сабақ мегирифтанд, дар рафтору кирдор ва олами маънавии онҳо тағйироте ба назар намерасад. Пас метавон гуфт, ки хислатҳои зишти падари Шамсия – Абдурахимбеки миршаб барои вай ба мерос нагузаштааст. Табиати шоирона, дили нозуку дилнавоз ва меҳрубону ҳассоси Шамсия ба беадолатиҳои замона ва муҳити беҳуқуқӣ тоб наоварда, монанди садҳо духтарони ноумед хеле чавон талаф мегардад. Чанбаи иҷтимоии ин образ моҳияти замон ва маҳдудияти ҳуқуқи занонро дар давраи тираву тори аморати Бухоро ифода мекунад.

Дар роман Ҷ. Икромӣ саргузашт, воқеаҳои шавқоварро нақл мекунад, ки дар ҳар яки он симоҳо ва шахсиятҳо бо ҷузъиёт хеле мукамал тасвир шудаанд. Масалан, ривояти деҳаи Чашмаи Хубони вилояти Деҳнави музофоти Юртҷӣ ва зулму беадолатиҳои Муҳаммадаминбой ва корнамоиву зиддияти Устоназири ҷӯбтарош бо ҳамроҳии аҳолии деҳа. Тасвири манзараи деҳа, мавқеъ ва ҷойгиршавии он, муносибати табақаи ҳоким, бойҳо ва амалдорони истисморғари он мардуми деҳаро ба дод оварда буд. Зулму ситам ва тачовуз ба нангу номуси занону духтарон аҳли деҳаро ба мубориза бар меҳезонад, ки дар бархӯрди ногаҳон ва нобаробар бештари мардуми одӣ ва дилдодаи Истад – Кумрӣ ба ҳалокат мерасад. Дар барорбари он нависанда тавонистааст, ки давраи пурзиддият ва пурихтилофи замон, муносибатҳои синфӣ табақаҳо ва муборизаи шиддатнокро воқеӣ ифода кунад. Ҷабрдидагон ба муқобили беадолатиҳои замона, ҷабру ситами амалдорону ҳокимон ва монанди онҳо бо роҳҳои гуногун интиқом мегирифтанд. Масалан, Ҳайдаркул дар роман аз образҳои мебошад, ки тадричан инкишоф меёбад. Мураккабии ҳаёт ва беадолатиҳои замона ӯро барои ситонидани интиқоми зану фарзанди худ ва нишон додани зиддият бармеҳезонад. Характери Ҳайдаркул, ки бо ҳунари моҳипазӣ номдор гардида буд, тадричан инкишоф ёфта, ӯро то инқилобчии номӣ ва роҳбари инқилобчиён мерасонад, ки бар зидди истисморғарони замона фаъолона мубориза мебарад. Бедорӣ шуури Ҳайдаркул бо таъсири синфи коргар ва большевикони рус, дар ҳаракатҳои озодихонаи онҳо рух медихад. Хусусан, воҳӯрии Ҳайдаркул бо Акамахсум дар

тафаккури ӯ дигаргуние ба вучуд меорад. Вақте ки Акамахсум дар бораи табааи рус, депои Когон, дар бораи Россия сухан меронад мегӯяд, ки “як рӯз урус моро ҳам табааи худаш мекунад”: “Хайдаркул чашмонашро калон кушода, ба рӯи Акамахсум нигоҳ мекард. Вай дар умри худ суханони ба ин монандро нашунда буд. Урус, табааи рус, тосу кӯзаҳои ҳокимони мо ду пул ... ин чӣ гуфтани гап? ” [1, 29]. Таъсири ҳаракатҳои озодихонаи рус ба мардуми Бухоро ва атрофи он дар шуури шахсиятҳои бомаърифати он дигаргуниҳои мусбӣ ба вучуд оварда буд. Бо вучуди он ки **баъзе қисматҳои Осиёи Миёна** ба империяи **Русия** ҳамчун мустамлика мулҳақ шуда буд, муносибатҳои Россияи подшоҳӣ бо аморати Бухоро дар нимаи дувуми садаи XIX ва воқеаҳои аввали садаи XX дар соли 1905 дар бедории шуури мардуми азияткашидаву зулмдида ва дар нобаробарии иҷтимоӣ зиста таъсири амиқ расонид. Ба табааи **давлати** русҳо ворид шудани тоҷикон ва қор қардани онҳо бо қорқарони рус дар Когон ва сафар қардан ба дигар шахрҳои Русия фарсудагии низоми давлатдорӣ аморати Бухоро ва қафомондагӣ чаҳолати ҳокимони онро ба мардуми бо маърифати он ошқор қард. Нависанда дар роман моҳияти дигаргуниҳои даври таърихи тавассути ҳаёти мураккаби занони табақаи поён ва тангназарии занони табақаи болои ҷамъияти аморати Бухоро ва муносибати табақаи ҳокимро нисбат ба онҳо бо обу ранги бадеӣ равшан ва воқеӣ тасвир намудааст.

Метавон гуфт, ки нависанда ба олами иҷтимоӣ ва ботинии фард диққати ҷиддӣ дода, гурӯҳҳои муайяни табақаҳои иҷтимоиро дар ҳақиқат, воқеӣ дар тахайюлот ва афсонаву ривоятҳо тасвир мекунад.

Ҳамин тавр, метавон ба хулосае омад, ки дар романи “Духтари оташ” образҳои барҷаста, персонажҳои офарида ва тасвиrotи Ҷ. Иқромӣ дар хотири хонанда нақш мебандад ва ҳеҷ аз хотир фаромӯш намешавад. Нависанда олами ботинӣ ва характери ҳар як образро ба ҷузъиёт ва тамоми нозуқиҳо бо тасвиrotи амиқ ҳамаҷониба ба тасвир гирифтааст, ки ин аз маҳорати баланди нависандагӣ далолат мекунад. Ҳар як сухани нависанда аз як чаҳон маънӣ, афкори фалсафӣ ва нафосату латофат саршор аст. Ба маврид қор фармудани мақолу зарбулмасалҳо, пораҳои ғазалу байтҳо ва санъатҳои бадеӣ

романро рангину хонданбоб гардонидааст. Бояд гуфт, ки воқеан ҳам мактаби Айнӣ ба фаъолияти нависандагии Ҷ. Икромӣ таъсири самарабахш расонидааст, ки нависанда дар инкишофи адабиёти тоҷики садаи XX даврони шӯравӣ саҳми босазое гузоштааст. Дар роман Ҷ. Икромӣ образҳои мардуми одии меҳнаткаш ва занони давраи аморати Бухороро дар охири садаи XIX ва ибтидои садаи XX ҳамчун санъаткори тавоно бо зиддиятҳои тезу тунди замона воқеӣ ва мукамал инъикос намудааст. Образҳои барҷастаи роман ва ҳолатҳои рӯҳии онҳо дар раванди таърихӣ ифодагари ҳодисаҳои таърихӣ мардуми тоҷик мебошад, ки дар таҳайлотӣ бадеӣ басо воқеӣ ифода ёфтааст. Ҷ. Икромӣ зинаи нави инкишофи адабиёти тоҷики садаи XX мебошад, ки беҳтарин ва барҷастатарин образҳои занони тоҷикро дар як даври муайяни таърихӣ ба тасвир гирифтааст. Ҳатто дар тасвири образҳои занони табақаи болоӣ дар симои занони бой, ҳоким, модари ҳоким нависанда характер ва тафаккури танги онҳоро равшан ошкор месозад. Ҳодисаҳо ва воқеаҳои таърихиро нависанда дар ду романи дигари таърихӣ худ идома медиҳад, ки дар онҳо характери персонажҳо дар раванди воқеаҳои таърихӣ, ҳаракати инқилобӣ ташаккул меёбад.

Китобнома:

1. Икромӣ, Ҷ. Духтари оташ/Ҷ. Икромӣ // Садои Шарқ. 1961. №1. – С. 22-70.
2. Икромӣ, Ҷ. Духтари оташ/Ҷ. Икромӣ // Садои Шарқ. 1960. №9. – С. 3-61.
3. Набавӣ, А. Таърихият ва тасвири равонӣ (психологӣ). / Чусторҳо ва ибтикорот дар наср: маҷмӯаи мақолаҳо. / А. Набиев. – Душанбе: Адиб, 2009. – 324 саҳ.
4. Раҷабӣ, М. Тадқиқи таърих – тадқиқи характер / М. Раҷабӣ. – Душанбе: Адиб, 1990. – 192 саҳ.
5. Шукуров, М. Жанри таърихӣ ва ҳудогоҳии халқ// Садои Шарқ, №10, 1976. – С. 122.
6. Шакуров, М. Жанри таърихӣ ва моҳияти замон дар китоби Таърихи адабиёти советии тоҷик: насри солҳои 1945 – 1974. / М. Шакурӣ // – Душанбе: 1980. – 379 саҳ.
7. Шукуров, М. Насри реалистӣ ва таҳаввули шуури эстетикӣ / М. Шукуров. – Душанбе: Ирфон, 1987. – 452 саҳ.

РОМАНИ БУЗУРГИ ТАЪРИХӢ - ИНҚИЛОБИИ СОЛҲОИ 60-УМИ САДАИ ХХ

Дар мақола мазмун ва мундариҷаи асари таърихӣ - инқилобии нависандаи бузурги садаи ХХ Ҷ. Икромӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Дар роман нависанда образҳои мардуми одии меҳнаткаш ва занони давраи аморати Бухороро дар охири садаи XIX ва ибтидои садаи ХХ ҳамчун санъаткори тавоно бо зиддиятҳои тезу тунди замона воқеӣ ва мукамал инъикос намудааст. Ҷ. Икромӣ дар образҳои барҷастаи роман, хусусан образи занони тоинқилобӣ ҳолатҳои рӯҳии онҳоро дар раванди таърихӣ ва дигаргуниҳои азими инқилобӣ ба тасвир гирифтааст, ки ифодагари ҳодисаҳои таърихии мардуми тоҷик мебошад ва дар тахайлотӣ бадеӣ басо воқеӣ ифода ёфтааст. Бо эҷоди ин роман нависанда зинаи нави инкишофи адабиёти тоҷики садаи ХХ - ро муайян кард, ки беҳтарин ва барҷастатарин образҳои занони тоҷикро дар як даври муайяни таърихӣ ба тасвир гирифтааст. Ҳатто дар тасвири образҳои занони табақаи болоӣ дар симои занони бой, ҳоким, модари ҳоким нависанда характер ва тафаккури танги онҳоро равшану возеҳ қаламдод намудааст.

Калидвожаҳо: инқилоб, таърих, раванд, закон, аморат, синфҳо, воқеаҳо.

**ВЕЛИКИЙ ИСТОРИКО – РЕВОЛЮЦИОННЫЙ РОМАН
60 – X ГОДОВ XX ВЕКА**

В статье рассматривается содержание историко-революционного романа известного писателя XX столетия Дж. Икромии. В романе писатель реалистически и в совершенстве отражает образы обыкновенных людей в период бухарского эмирата. Дж. Икромии в выдающихся образах романа, в частности в образах женщин до революционного периода описывает их психологическое состояние при исторических процессах и великих революционных изменений, в котором отображаются исторические события таджикского народа. Создавая этот роман, писатель тем самым определил новый этап развития таджикской литературы XX столетия и изобразил лучшие образы таджикских женщин в определенном историческом периоде. Более того писатель описал характер и

узость мышления женщин высшего общества в лице жён богачей, правителя, его матери.

Ключевые слова: революция, история, процесс, женщины, эмират, классы, события.

THE GREAT HISTORIC AND REVOLUTIONISED NOVEL OF 60 YEARS OF XX CENTURY

The article realize the contents of historic and revolutionized novel of the Tajik well-known poet Jalol Ukromi of XX century. In the novel represent the image of realistic of simple hard-working women in the period of Bukharas Emirate. Jalol Ikromi shows the famous novel, especially the female image until the Revolution time and shows their phycological situation during the historical process and great revolutionized changes, which says the historical events of Tajik people, and also reflects the realistic of literal images. Creating his novel, the author determines the new stage of Tajik literature of XX century and represents the best the image of Tajik women in the specific historical period. Moreover the author offers brightly the character and their narrow view of female images of high stage in the countenance of wealthy wives, governors and their mothers.

Keywords: revolution, history, process, women, Emirate, classes, events.

Маълумот дар бораи муаллиф: Хошимова Хуршеда – ходими илмии шӯбаи адабиёти муосири Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии АИ ҶТ, номзади илмҳои филологӣ, тел.: (+992) 93-401-30-33, e-mail: hurshedah@mail.ru

Сведения об авторе: Хошимова Хуршеда – научный сотрудник отдела современной литературы Института языка и литературы им. Абуабдулло Рудаки АН РТ, кандидат филологических наук; тел.: (+992) 93-401-30-33, e-mail: hurshedah@mail.ru

Information about the author: Hoshimova Khursheda - Research Fellow at the Department of Contemporary Literature of the Institute of Languages and Literature by name Rudaki AS RT, Candidate of Philology Sciences; Phone: (+992) 93-401-30-33, E-mail: hurshedah@mail.ru

**НИМНИГОҶЕ БА САНЪАТИ ТИМСОЛПАРДОЗИИ
МАВЛОНО**

*дар достони «Қиссаи ʼроби дарвеш ва мочарои зани ӯ бо ӯ ба
сабаби қиллату дарвешӣ»*

Бухориев Олим

Институти забон ва адабиёти ба номи

Абӯабдулло Рӯдакии АИ ҶТ

Дӯстдорони адабиёт медонанд, ки каломи Мавлоно, дар маҷмӯъ, хусусияти рамзу розӣ дорад. Ин хусусияти бадеӣ, ки дар аксари маврид ба сурати тамсил баён гардидааст, дар «Маснавии маънавӣ» бештар мушоҳида мешавад. Пири равшанзамири Балх собиқаи эҷодии ҳидоятгарони маънавии худ – Саноии Ғазнавӣ ва Шайх Атторро идома дода, санъати тамсил ва тимсолпардозиро, ки он бузургони адаб ба сурати як равиши адабӣ барои ироаи ақидаҳои ахлоқӣ ва афкори ирфонии худ бунёдгузори намуда буданд, ривочу равнақ бахшида, ба авҷи баланде расонидааст.

Тамсил дар “Маснавии маънавӣ”-и Мавлоно яке аз муҳимтарин абзори бадеӣ ба шумор меравад. Шоир барои иблоги ақидаҳои ирфонии худ аз ин санъати адабӣ пурмаҳсул истифода кардааст. Пӯшида нест, ки сухани Мавлоно зоҳиру ботин – бурунмоя ва дарунмояе дорад. Зоҳири ҳар сухан бар матлабе далолат мекунад ва тасаввуротеро дар зеҳн падида меоварад. Мавлоно шоири равшанбинӣ дидагоҳ аст. Бинобар ин, аз нуқсу нотамомиҳои зеҳни башар огоҳӣ дорад ва хуб медонад, ки тасаввуроте, ки дар зеҳни мо аз сурати калимаҳо ҳосил мешавад, ҳамеша ноқису номукаммаланд. Аз ин рӯ, шоир барои ҳидоят ва раҳнамоии хонанда дар аксари дostonҳои «Маснавии маънавӣ» ба шарҳу таҳлили дoston мепардозад, то ин ки хонанда калиде дар ихтиёр дошта бошад ва битавонад аз даре вориди дунёи ҳақиқат ё воқеиятҳои мавриди назари ӯ гардад.

Лозим медонем, ҳунари тимсолпардозии Мавлоноро дар достони «Қиссаи ʼроби дарвеш ва мочарои зани ӯ бо ӯ ба сабаби қиллату дарвешӣ», ки яке аз дostonҳои дафтари аввали «Маснавии маънавӣ» ба шумор меравад, аз назар гузаронем. Достони мазкур, зоҳиран, мавзӯи иҷтимоӣ дошта, аз масъала ва

мушкилоти хонаводагӣ: камиву костихои маишӣ, ниёзҳои рӯзафзун, орзу, хостаҳои дастнорас ва дигар тазоду ихтилофоти рӯзмарраи ҳаёти инсонӣ ҳикоят мекунад. Хусусияти умумибашарии мавзӯи ин достон дар тамоми ҷомеаи башарӣ ба сурати беш ё кам мушоҳида мешавад.

Достон бо муноқишаи марду зани араби саҳронишин оғоз мегардад. Зан дар назди шавҳар аз ғақру нодорӣ шикоят мекунад. Мард занро панд дода, ба сабру бурдборӣ даъват менамояд. Аммо оташи қаҳру ғазаби зан паст намегардад ва ба панду насихатҳои мард гӯш намедихад. Дар ниҳоят мард низ хашмгин гардида, барои таҳдиди зан аз ҷудой ва тарки хону мон сухан мегӯяд:

Тарки чангу раҳзанӣ, эй зан, бигӯ,
В-ар намегӯӣ, ба тарки ман бигӯ...
Гар ҳамӯш гардӣ, вагарна он кунам,
Ки ҳамин дам тарки хону мон кунам [1, 77].

Зан эҳсос мекунад, ки аз роҳи муҳолифат ва муқовимат наметавонад мардро асири хостаҳои худ гардонад. Бинобар ин, шеваи муносибати худро тағйир дода, ба воситаи гиря мехоҳад дили мардро нарм намояд. Зан мегӯяд, ки хостаҳои ӯ барои саодатмандии рӯзгори мард аст, на барои худ. Нармии гуфтори зан мардро маҳсур мекунад ва дар ниҳоят ба фармони зан гӯш медихад. Зан барои бунёди саодатмандии рӯзгори мард барномаеро пешниҳод мекунад. Мард тибқи муқаррароти ин барнома мебоист бо халифаи Бағдод робита барқарор намояд, то бо шарофати ин муошират битавонад аз қайди ғақру фоқа бираҳад. Дар пайи раҳнамоии зан ба ин қарор расиданд, ки мард бояд сабӯи оби боронеро, ки доштанд ва маъмулан, дар он замон оби борон барои араби саҳронишин муҳимтарин моеи зиндагӣ ба шумор мерафт, ҳамчун ҳадяи арзишманду арзанда ба дарбори халифа бибарад. Мард раҳти сафар мебандад. Сабӯи обро бар дӯш ниҳода, чанд муддате сахтиҳои сафарро таҳаммул карда, дар ниҳоят бори гаронмояи худро ба Бағдод мерасонад. Шукӯҳи шаҳри Бағдод ва лутфу меҳрубонии мардуми он марди арабро моту мабхут менамояд. Ҷӯро ба сӯйи қасри халифа раҳнамоӣ мекунанд. Посбонони қаср ҳадяи ӯро хурсандона мепазиранд ва марди саҳронишинро ба ҳузури халифа ҳидоят мекунанд:

Чун халифа диду аҳволаш шунид,

Он сабӯро пур зи зар карду мазид.
Он арабро кард аз фока халос,
Дод бахшишҳову хилъатҳои хос [1, 89].

Баъди анҷоми пазириҳои халифа дастур медиҳад, ки марди арабро ба кишти нишонанд ва тавассути роҳи оби дарёи Дачла ба самти манзилаш роҳнамоӣ намоянд, то ин ки андаке аз саҳтиҳои роҳи хушкӣ бираҳад. Марди араб аз фаровонӣ, ширинӣ ва гувороии оби Дачла ҳайрон мешавад ва аз ночизии ҳадяи худ дар баробари ин ҳама ғайзу эҳсонҳо огоҳ мегардад ва ҳичолат мекашад ва ҳамчунин, аз фазлу карами халифа дар шигифт мемонад.

Ҳамин тавр, ҳулосаи бурунмояи достон ин аст, ки марди араб бо пайравӣ аз маслиҳати зани худ бо халифа робита барқарор мекунад ва дар натиҷа, мушкилоти иқтисодии худро ҳал менамояд.

Кашфи дарунмояи достон, ки фарогири назариёти ирфонии Мавлоно мебошад, дар робита бо ҳидояту таъбиру таъвил, тавзеҳу тавҷеҳоти мавзӯӣ ва марбуатаи шоир кори чандон саҳту сангине нест, зеро метавон гуфт, ки Мавлоно худ нахустмуфассири асрори хеш аст. Аз ин ҷиҳат, Мавлоно дар ин достон низ меҳодад баъзе печидагиҳои равиши фикрӣ ва амалии инсонро, ки боиси мушкилот ва ихтилофот дар робитаҳои иҷтимоии он гардидаанд, аз дидгоҳи дигар шарҳу эзоҳ диҳад. Зану марде, ки дар ин достон тасвир шудаанд, аз нигоҳи шоир образҳои ҷудогонаи бадеӣ нестанд, балки танҳо баёнгарии бархе аз хусусиятҳои кайфияти як образ ё як қаҳрамони қисса мебошанд. Ба таъбири дигар, шоир мардро тимсоли хираду занро тимсоли нафси инсонӣ медонад:

Мочароӣ марду зан афтод нақл,
Он мисоли нафси худ медону ақл.
Ин зану марде, ки нафс асту хирад,
Нек боистаст баҳри неку бад [1, 82].

Аз сурати қисса чунин бармеояд, ки Мавлоно дар ин достон меҳодад масъалаи ноқомии инсонро дар партави ҳикмати ирфонӣ тавҷеҳ диҳад. Тазодҳое, ки дар арсаи муносибатҳои иҷтимоӣ ба вучуд меоянд ва мучиби изтиробу ноҳинҷориҳои инсон мегарданд, зодаи ниёзҳои рӯзафзуни иҷтимоии башар мебошанд. Аммо бархе аз ниёзҳои башар маншаи воқеӣ

надоранд, яъне ба талаботи маишии инсонҳо марбут нестанд, балки натиҷаи афзунталабиҳои нафсонӣ ба шумор мераванд. Кайфиятҳои нафсоние, ки ба сурати хусусиятҳои, аз қабилӣ, худситоӣ, обрӯхоҳӣ, чоҳталабӣ, манфиатҷӯӣ ва ғ. дар зехни инсон ҳосил мешаванд оинаи зехнро тира менамоянд, боиси пайдоиши изтиробу ихтилофу нопойдории вазъи равонии инсон мегардад:

Зан ҳамехоҳад ҳавичи хонгоҳ,
Яъне обрӯву нону хону чоҳ.
Нафс ҳамчун зан пайи чорагарӣ
Гоҳ хокӣ, гоҳ чӯяд сарварӣ [1, 82].

Табиист, ки зехни олуида бо кайфиятҳои нафсонӣ на танҳо дар ҳалли мушкилоти иҷтимоӣ ба инсон мусоидат намекунад, балки боиси эҷоди мушкилоти бештар мегардад. Бинобар ин, аксари инсонҳо, ки муносибату фаъолиятҳои иҷтимоии онҳо натиҷаи назарпардозии чунин зехни ошуфта, парешону ихтилофандеш аст, аз биниши воқеӣ, ки дар мактаби урафо ҳамон ишроқ – дидгоҳи бевоситаву софу беғаш мебошад, бенасиб мондаанд. Дар натиҷа, барои пардапӯш намудани нуқоти заъфу нотавонии хеш ба нақшпардозӣ ва ниқобсозии риёӣ мепардозанд, то дар пушти ин пардаҳои пур аз ранги риёробитаҳои хушқу хушунатзову нопойдори хешро пинҳон менамоянд. Рӯзгори онҳо пур аз сахнаҳои худнамоиву мусобикаҳои фахрфурӯшист. Аз нигоҳи Мавлоно чунин инсонҳо ҳастии худро бар поя ё нардбони «мову мани»-ҳо бунёд кардаанд:

Нардбони халқ ин мову манист,
Оқибат з-ин нардбон афтоданест.
Ҳар кӣ болотар равад, аблаҳтар аст,
К-устухони ӯ батар хоҳад шикаст [1, 412].

Тазодҳои дарунӣ, ки акси он дар ин дoston ҳамчун мунозираи нафсу ақл тасвир ёфтааст, танҳо баёнгари ҳолати равонии як инсон нест. Аз нигоҳи Мавлоно, як инсон маҷмӯи хусусияту кайфиятҳои як ҷомеаро дар вучуди худ дорад. Мавлоно ин мазмунро дар қолаби байти зерин равшану фаҳмо баён кардааст:

Чист андар хум, ки андар наҳр нест?
Чист андар хона, к-андар шаҳр нест?

Ин ҷаҳон хум асту дил чун ҷӯи об,
Ин ҷаҳон ҳучра-сту дил шаҳри уҷоб [1, 412].

Мавлоно дар ин дoston нишон медиҳад, ки тазодҳо ва мушкилоти зиндагии инсонро наметавон ба воситаи баҳсу мунозираҳо ҳал намуд. Роҳе, ки Мавлоно барои ҳалли мушкилоти инсон пешниҳод менамояд, ба яке аз усулҳои маорифи ирфонӣ марбут буда, дар як нигоҳи сатҳӣ қабули он барои зехни фаъолу пуршӯри инсонии дур аз ирфон муҳол ба назар мерасад, зеро Мавлоно мавқеияти «ҳеч будан», «нестӣ» ва ҳолати пассив доштанро яке аз шартҳои аз байн бурдани тазод мешуморад. Замоне ки нафс аз ҳолати актив ба ҳолати пассив мегузарад ва ҳолати «нестӣ»-ю «ҳечбудан»-ро таҷриба мекунад, тазод низ аз байн меравад, зеро дар он сураат яке аз ду аркони ташкилдихандаи муқовимат ҳолати пассив ихтиёр мекунад, дар натиҷа фазои дугонагӣ ва ихтилофандешӣ худ аз худ аз байн меравад. Мавлоно ин вазъиятро дар дoston чунин баён мекунад:

Зан даромад аз тариқи нестӣ,
Гуфт: «Ман хоки шумоам, не сатӣ.
Ҷисму ҷону ҳар ҷӣ ҳастам, они туст,
Ҳукму фармон ҷумлагӣ фармони туст [1, 77].

Ҷӯи зикр аст, ки мавзӯи «нестӣ» дар дидгоҳи Мавлоно доманаи густардае дорад ва дар дostonҳои зиёде шоир борҳо ин матлабро матраҳ менамояд. Ҷунончи метавон намунаи боризи ин баҳсро дар абёти зерин мушоҳида кард:

Чун шунидӣ шарҳи баҳри нестӣ,
Кӯш доим, то бар ин баҳр истӣ.
Чунки асли коргоҳ он нестист,
Ки халову бенишон асту тixист.
Ҷумла устодон пайи изҳори кор,
Нестӣ ҷӯянду ҷӯи инкисор.
Лочарам устоди устодон Самад,
Коргоҳаш нестиву «ло» бувад.
Ҳар кучо ин нестӣ афзунтар аст,
Кори Ҳақку коргоҳаш он сар аст.
Нестӣ чун ҳаст болойин табақ,
Бар ҳама бурданд дарвешон сабақ.
Хоса дарвеше, ки шуд бечисму мол,
Кор фақри ҷисм дорад, на суол.

Соил он бошад, ки моли ӯ гудохт,
Қоней он бошад, ки чисми хеш бохт [1, 596].

Яке аз хусусиятҳои сабки Мавлоно дар «Маснавӣ» ин аст, ки зимни баёни як дoston баҳри шарҳу тавзеҳи масъалае, ки дар ин ё он қисса пеш меояд, бо истифода аз нақли дostonҳои дигар ба тафсили бештари матлаб мепардозад. Дар дostonи мазкур низ ин усули эҷодӣ, ки шоир ҳангоми шарҳи ҳолати ирфонии «ҳеч будан» аз дostonи «Наҳвӣ ва киштибон» баҳра бардоштааст, мушоҳида мегардад. Наҳвӣ, ки дар ин дoston намояндаи илми қилу қолӣ ва тимсоли ақли ҷузъӣ мебошад, пойбанди хусусият ва кайфиятҳои нафсонӣ аст. Аз доштани дониши ҷузъии худ изҳори худнамой ва фахрфурӯшӣ мекунад. Шахсияти худро, ки чизе ҷуз маҷмӯи донишҳо ва дигар хусусияту сифатҳои равонии ӯ нест, аз дигарон болотару бартар медонад ва аз мардум мехоҳад ӯро барои доштани ин хусусият ё «арзиш» (донишмандӣ) арҷ бигзоранд ва эҳтиром намоянд.

Наҳвӣ киштибонро барои надоштани дониши забоншиносӣ маломат мекунад:

Он яке наҳвӣ ба киштӣ дарнишаст,
Рӯ ба киштибон ниҳод он худпараст.
Гуфт: «Ҳеч аз наҳв хондӣ»? Гуфт: «Ло»,
Гуфт: «Ними умри ту шуд дар фано».
Дилшикаста гашт киштибон зи тоб,
Лек он дам кард хомӯш аз ҷавоб [1, 88].

Баҳр дар каломи Мавлоно хусусияти рамзу розӣ дошта, дар ин дoston тимсоли ҳақиқат ва донишҳои кулӣ мебошад. Наҳвӣ, ки маҳсур ва зиндонии донишҳои ҷузъии хеш аст, чун ворида сахнаи ҳақиқат (баҳр) мегардад, дигар рамзошноӣ баҳри ҳақиқат нест ва расми шино карданро намедонад. Замоне ки рӯзи ҳодиса фаро мерасад ва парда аз рӯи воқеият бардошта мешавад, барои наҳвӣ ошкор мегардад, ки донишҳои ҷузъии ӯ дар ин паҳноӣ нопаёдокарони ҳақиқатҳои кулӣ комилан беарзишу бефоидаанд. Бинобар ин, аз розу рамзи ҳақиқати зиндагӣ беҳабар будани худро дарк мекунад. Нотавонӣ ва ноқомии худро эҳсос менамояд ва дармеёбад, ки он донишҳои сохта ва риёӣ баҳри таҷриба кардан ва дарк намудани воқеиятҳои берангу риёӣ зиндагӣ ба қор намераванд. Киштибон, ки дар ин дoston

тимсоли солики рамзошно ва орифи ҳақиқатшинос аст, дар он хангом нахвиरो нотавон дармеёбад ва аз ӯ савол мекунад:

«Ҳеч донӣ ошино кардан? Бигӯ»,

Гуфт: «Не, эй хушчавоби хубрӯ!»

Гуфт: «Кулли умрат, эй нахвӣ фаност,

З-он ки кишти ғарқи ин гирдобхост».

Махв мебояд, на нахв ин ҷо, бидон,

Ғар ту махвӣ, бехатар дар об рон.

Оби дарё мурдаро бар сар ниҳад

В-ар бувад зинда, зи дарё кай раҳад? [1, 88].

«Махв будан» ҳамон ҳолати пассивгунаест, ки зеҳн аз асорати кайфиятҳои нафсонӣ раҳида, як навъ ҳолати шухудӣ ва кайфияти якпорча пайдо мекунад, бо воқеият ё ҳақиқат мепайвандад ва ҷузъе аз он мегардад. Мавлоно дар байти зерин ин матлабро равшан баён кардааст:

Чун бимурдӣ ту зи авсофи башар,

Баҳри асорат ниҳад бар фарқи сар [1, 88].

Аммо барои аксари инсонҳое, ки дар мактаби талабу талошҳои бепоёни асри нав дарси зиндагӣ омӯхта, ҳадафи ҳамеша пирӯз будану дар корҳо беш аз ҳама манфиат бардоштанро меҳвари барномаҳои зиндагӣ қарор дода, дигар шавқу шӯрҳои нафсониро ҳамчун равиши воқеӣ пазируфтаанд, қабули чунин ҳолати пассивгуна чандон мақбулу матлуб ба назар намерасад. Чунки ба онҳо омӯхтаанд, ки фаъл будан хуб аст ҳолати пассив доштан бад. Кайфиятҳои нафсонӣ танҳо дар ҳавзаи фаъолиятҳои гуногун ва мутақод худнамоию мавҷудияти худро ниғаҳ медоранд ва берун аз ин маҳдуда, яъне дар ҳолати оромӣ якпорча будани зеҳн ин хусусиятҳо майдони тамоюлотӣ худро аз даст медиҳанд. Дар ин сурат, ҳолати пассив доштан баробар аст ба нобудии нафсу хусусияту кайфиятҳои он.

Аз нигоҳи орифон ҳамаи баҳогузори ва ҷонибдорҳои мо хусусияти нисбӣ доранд, зеро зеҳни инсон меъёрҳои арзишгузори худро дар пояи боварҳо, ақидаву идеяҳо ва донишҳои мутафовит ва номукаммали худ пайрезӣ менамояд. Табиист, ки ҳамаи меъёрҳои мазкур ҷанбаи субъективӣ доранд. Дар ин сурат, интиҳоби тасмими мунсифонае ғайри имкон ба назар мерасад. Бинобар ин, агар ба ҳолати актив будан аз ҷониби дигар назар андозем, манзари комилан тозае пеши назар

хоҷем дошт. Мафҳуми фаъолият маҷмӯи кӯшиш, талаб, талош ва ҳар гуна амалу машғулиятҳои гуногуни инсониро дар бар мегирад. Мурури рӯйдодҳои таърих нишон медиҳад, ки на ҳама фаъолиятҳои инсон дар тӯли таърих ҳубу шоиставу қобили таҳсин будаанд. Пас, фаъолият метавонад ҷанбаи мусбат ва манфӣ дошта бошад. Амалу ҳаракатҳое, ки инсон барои обод кардану зебо гардонидани дунё ва камолоти илмию ахлоқии хеш анҷом медиҳад, метавон фаъолиятҳои муфид ва мусбат номид. Аммо қору машғулиятҳои дигаре, ки дар партави хусусият ва кайфиятҳои нафсонии инсон, ба мисли, худхоҳӣ, манфиатталабӣ, мансабхоҳӣ, худнамоӣ ва ғайра шакл гирифтаанд, ба навъи фаъолиятҳои манфӣ дохил мешаванд. Мутаассифона, аксари қаҳрамонҳои манфии таърихи башарият, ба мисли Чингизу Темуру Ҳитлер ва ғайра одамони дорои неруо тавон ва қобилиятҳои ғайриодӣ буданд, ки фаъолиятҳои вайронгари онҳо боиси бадбахтии миллионҳо инсонҳои дигар гардидааст.

Нестӣ ё ҳолати пассиве, ки аз нигоҳи Мавлоно мучиби аз байн рафтани ихтилофоту нооромии зеҳн мегардад ва кафили сулҳу суботи ҷомеа низ мебошад, ҳолати комилан беҳаракатӣ ва бемасъулиятӣ нест. Ҳолати пассив мисли ҳолати актив дорои ҷанбаи мусбат ва манфӣ аст. Ҷанбаи манфии ҳолати пассив он ҳолатест, ки зеҳн аз ғояти фузунии касрату парешонӣ, ҷаҳлу нодонӣ, қарахту мунфайл гардида, тамоми қобилиятҳои созандаи худро аз даст дода, дар баробари ҳама рӯйдодҳои иҷтимоӣ бетарафӣ ва бетафовутӣ зоҳир менамояд. Агарчи Мавлоно дар аксари маврид талабу кӯшишҳои бесамари инсонро мазаммат менамояд, дар ин ҳангом ҳамон талошу талабҳои беҳударо аз ҳолати қарахтӣ ва беҳаракатӣ беҳтар медонад:

Дӯст дорад ёр ин ошуфтагӣ,
Кӯшиши беҳуда беҳ аз хуфтагӣ [1, 88].

Мавлоно гоҳе аз ҳаракат ва кӯшише суҳан мегӯяд. Ин навъи ҷидду ҷаҳд муқаддимае ҷиҳати шинохти ин матлаб мебошад, ки барои дарки ҳақиқат (матлаби ниҳой, ёр, маъшуқи азали) ҳеч гуна кӯшише дарқор нест:

Ёрро ҷандин бичӯям ҷидду ҷуст,
Ки бидонам, ки намебояст ҷуст [1, 664].

Аз нигоҳи Мавлоно, зехни инсон ҳанӯз барои шинохтани талабу талошҳое, ки «варои ҷустуҷӯ»-ҳои механикии мо қарор гирифтаанд, имкону шароиту омодагии лозимро надоранд:

Ҷустуҷӯе аз варои ҷустуҷӯ
Ман намедонам. Ту медонӣ, бигӯ!
Ҳолу қоле аз варои ҳолу қол
Ғарқа гашта дар ҷамоли зулчалол.
Ғарқае на, ки халосӣ бошадаш,
Ё ба ҷуз дарё касе бишносадаш.
Ақли ҷузв аз кулл гӯё нестӣ,
Ғар тақозо бар тақозо нестӣ.
Ҷун тақозо бар тақозо мерасад,
Мавҷи он дарё бад-ин ҷо мерасад.
Ҷунки қиссай ҳоли пир ин ҷо расид,
Пиру ҳолаш рӯй дар парда кашид [1, 72].

Ҳолати пассив ва «ҳечгунагӣ»-е, ки аз ҷониби урафо ҳамчун равиши муфид ва мусбат шинохта шудааст, ҳамон ҳолатест, ки дар асари тазкия ва таҳзиби нафс ва поксозии оинаи зехн аз кайфият ва хусусиятҳои нафсонӣ ҳосил мешаванд. Зехн аз асорати турктозиҳои андеша ва афкори мутафовит, идея ва назарияҳои мухталиф ва дигар ҳавою ҳавасҳои нафсонӣ мераҳад ва кайфияти якпорчаву қобилияти биниши куллӣ ва хушғеири пайдор пайдо мекунад. Яъне зехн соҳиби қобилияти идрокоти ношинохта мегардад ва қудрати халлоқият ба даст меоварад. Мавлоно ин кайфияти зехниро, зоҳиран, ба ҳолати «ташнагӣ» нисбат медиҳад:

Об кам ҷӯ, ташнагӣ овар ба даст,
То бичӯшад обат аз болову паст [1, 297].

Манзури Мавлоно ин аст, ки ҷустуҷӯии мурод, мақсад ва ҳар гуна матлаб замоне судманд аст, ки зехни инсон омодагӣ, тавон, қобилият ва шароити қабули онро дошта бошад. Ҳоча Ҳофиз зарурати ин омодагиро ба сурати «Пок шав аввалу пас дида бар он пок андоз» баён мекунад [4, 326]. Инчунин, Мирзо Бедил на муҷоҳида ва ҷустуҷӯҳои бесомонро, балки шукуфоии истеъдод ва қобилиятҳои зехниро кафили дарки воқеият мешуморад:

То истеъдод хушсомон нашавад,
Аз ҷаҳд касе соҳиби ирфон нашавад.

Сад сол агар ҳалқа занад бар дари чашм,
Андози назар насиби мижгон нашавад [2, 297].

Об дар каломи Мавлоно метавонад тимсоли ҳақиқат, воқеият ва дигар муроду мақсаде бошад, ки инсон толиби чустани он аст. Орифон ҳақиқат ё воқеиятро як падидаи якпорча ва таҷзиянопазир медонанд. Бидуни доштани зехни орому иштиёқманду ваҳдатпазиру тамомнамо идроки чунин ҳақиқат номумкин аст.

Пас хулосаи матлаи дostonро метавон чунин баён кард. Пеш аз он ки инсон матлабу мақсадеро пайгирӣ намояд ва ба пайрезии барномаи фаъолияте бипардозад, бояд зехни якпорча, ором, хушёр ва иштиёқманде дошта бошад. Он гоҳ чустуҷӯи зиёде даркор нест, зеро ҳақиқате, матлабе, мақсаде ё чизи дигаре берун аз ҳавзаи фаъолиятҳои зехнии мо вучуд надорад. Танҳо зехни халлоқ, хушёр ва фавқулода даррок лозим аст, ки воқеиятро он гуна, ки ҳаст, дарк намояд.

Тимсоли дигаре, ки дар ин дoston Мавлоно ба тавзеҳи он пардохтааст, тимсоли сабӯи об ба шумор меравад. Дар ин тимсол низ Мавлоно назари ирфонии худро дар мавриди донишҳои чузъӣ ва кулӣ баён менамояд. Дар сурати қисса сабӯи об ҳамчун як воситаи муҳими зиндагӣ таҷассум гардидааст, ки марди араб бо маслиҳати зани худ ба ҳайси тӯҳфа барои халифа интиҳоб мекунад.

Мавлоно сабӯи обро ба иллати маҳдудият ва камзарфияти он тимсоли донишҳои чузъии инсон медонад. Инсон дар маҷмӯъ маҳсури дидгоҳу донишҳои хеш аст. Усули зиндагии худро бар пояи ин донишҳо бунёд мегузорад ва муносибатҳои иҷтимоиашро низ дар партави ин донишҳо пайрезӣ менамояд. Мавлоно дар ин дoston нишон медиҳад, ки марди араб, ки аз саҳрои худ берун нарафта, маконҳои ободро надидааст, сабӯи оби худро (донишҳоиашро) беҳтарин сарват, ки метавонад шоистатарин тӯҳфа барои халифаи Бағдод бошад, фарз мекунад.

Он сабӯи об донишҳои мост
В-ин халифа Дачлаи илми Худост.
Мо сабӯҳо пур ба Дачла мебарем,
Гар на хар донем худро, мо харем.
Бори аъробӣ бад-он маъзур буд,
К-ӯ зи Дачла ғофилу бас дур буд.

Гар зи Дачла бохабар будӣ чу мо,
ӯ набурдӣ он сабӯро чо ба чо.
Балки аз Дачла чу воқиф омадӣ,
Он сабӯро бар сари санге задӣ.
Кулли олабро сабӯ дон, эй писар,
К-ӯ бувад аз илму хубӣ то ба сар.
Қатрае аз Дачлаи хубии ӯст,
К-он намегунчад зи пуррӣ зери пӯст. ...
Чузв-чузви хум ба рақс асту ба ҳол,
Акли чузвиро намудӣ ин муҳол.
На сабӯ пайдо дар ин ҳолат, на об,
Хуш бибин, «валлоҳу аълам би-с-савоб».
Чун дари маънӣ занӣ, бозат кунанд,
Парри фикрат зан, ки шаҳбозат кунанд [1, 88-89].

Сабӯи обро тимсоли донишҳои инсонӣ донишгари Мавлоно амри иттифоқӣ ва тахайюлӣ нест. Агарчи дар байни ин ду мафҳум метавонад як навъ таносуби маъноӣ вучуд дошта бошад, вале аз муҳтавои андешаи шоир бармеояд, ки ҳадафи ӯ дар ин достон ҳаргиз санъатсозӣ, ҳаёлпардозӣ набудааст. Ин идея ё назар аз жарфои андешаҳои ирфонии Мавлоно берун метаровад. Мавлоно дар дарунмоияи қавли «Эй бародар, ту ҳамин андешай» ин матлабро иброз медорад, ки моияи ҳастӣ ё асли бунёдӣ инсонро андеша ташкил медиҳад. Бешак, офоқи назаргоҳи Мавлоно паҳнӯву жарфои бештаре дорад ва намехоҳем дар ин чо баҳси хусусияти идеалистӣ ё материалистӣ доштани назари шоирро ба миён бикашем. Аммо баёни чанд сухани кӯтоҳ дар ин росто беманфиат ба назар намерасад. Донишҳои физикӣ ба инсон омӯхтаанд, ки андеша ё фикр падидаи ғайрифизикӣ ё ғайримоддӣ набуда, балки ҳолати физикие аз навъи ҷараёни электрӣ мебошад. Пас, идея низ ҷавҳари моддӣ дорад, зеро идея маҳсули дониш ва дониш маҳсули андеша мебошад. Дар охир ба ин натиҷа мерасем, ки идеализм ва материализм ду падидаи мухталиф набуда, ду сурати як маънӣ мебошанд ва мақсади мо низ дар ин чо ба бунбаст кашидани пойи ин баҳс нест.

Мавлоно ҳастиро ба олами амр ва олами халқ чудо мекунад. Дар олами амр падидаҳо дар ҳолати нерӯ ё энергия

вучуд доранд, дар олами халқ ашё ва падидаҳо ба сурати модда дармеоянд ва чомаи махлуқият ба бар мекунад:

Олами халқ аст бо сӯю чихот,
Бечихат дон олами амру сифот.
Бечихат дон олами амр, эй санам,
Бечихаттар бошад амри лочарам.
Бечихат буд ақлу «аллому-л-баён»,
Ақлтар аз ақлу қонтар ҳам зи қон.
Бетааллуқ нест махлуке бад-ӯ,
Он тааллуқ ҳаст бечун, эй аму!
З-он ки фаслу васл набвад дар равон,
Ғайри фаслу васл наншинад гумон [1, 88-89].

Мавлоно зимни шарҳи ҳолати инсон дар олами амр ва сайри нузулии он ба олами халқ, ки эҳтимолан самараи таҷрибаи шухудии ҳуди шоир ё натиҷаи донишҳои иқтисобии ӯ аз маорифи ирфонӣ мебошад, вазъи мавҷудиятро дар олами амр бо чунин хусусиятҳо: мунбасит, софу сода ва беқайду банд будан тавсиф мекунад. Чун ин падидаҳо сурат мепазиранду чомаи ҷисмонӣ ба бар мекунад ва воридаи саҳнаи олами хилқат мегарданд, гирифтори маҳдудиятҳои физикӣ ва ниёзмандии иҷтимоӣ мегарданд:

Мунбасит будему якҷавҳар ҳама,
Бесару бепо будем он сар ҳама.
Як гуҳар будем ҳамчун офтоб,
Бегирех будему софӣ ҳамчу об.
Чун ба сурат омад он нури сара,
Шуд адад, чун сояҳои кунгура.
Кунгура вайрон кунед аз манҷаниқ,
То равад фарқ аз миёни ин фарик [1, 33].

Дар дидгоҳи Мавлоно, инсон ҳамчун «мавҷуди андешаманд» (Декарт низ андешиданро муҳимтарин нишонаи ҳастии инсон медонад (меандешам, пас ҳастам) матраҳ мегардад [3, 274]. Аммо барои Мавлоно андеша як ҷузъи хусусият ва кайфияти инсон набуда, мафҳуми моҳияти куллитаре дорад. Ҳамаи муносибатҳои инсонӣ дар тамоми соҳаҳои ҳаёти иҷтимоӣ ва кулли доройҳои моддӣ ва маънавӣ самараи андеша ё донишҳои инсон мебошад. Бинобар ин, дар достони мазкур ба

донишҳои инсонӣ нисбат додани сабуӣи об бемуносибат набуда, як чузъе аз усули маорифи ирфонии Мавлоноро ташкил медиҳад.

Дар мактаби адабии Мавлоно марди рустой ё сахронишин тимсол ё намоди ақли чузъӣ ба ҳисоб меравад. Ҳатто русто ё дех, ки макони зисти мадуми рустой мебошад, дар каломи Мавлоно хусусияти рамзу розӣ пайдо карда, дар қолаби тимсол ба ҳолати шайхи восилношуда далолат мекунад, ки баёнғари маҳдудияту касрату дигар вобастагиҳои ҷисмонӣ мебошад:

Дех чӣ бошад? Шайхи восилношуда,

Даст дар таклиду ҳуччат дарзада.

Пеши шаҳри ақли куллӣ ин ҳавос,

Чун харони чашмбаства дар харос [1, 228].

Инчунин, дар ин дoston халифаи Бағдод ҳастии тимсолгуна дарёфт кардааст. Ин равиши адабӣ низ бо шеваи назарпардозҳои Мавлоно бегона нест, зеро дар «Маснавӣ» образҳои шоҳ, халифа, ҳоҷа намоёндаи шахсиятҳои ҳастанд, ки хусусияту кайфиятҳои асили инсонии худро, ки чизе чуз ҳамон сифату нишонаҳои фитрӣ намебошанд, аз даст надода ва аз шоҳроҳи фитрат мунҳариф нагардидаанд. Халифа, ки ба таъбири Мавлоно, «Дачлаи илми Худо»-ст, дар ин дoston тимсоли ақли муфид ва ҳамзамон сохиби донишҳо ва тавоноҳои нисбатан куллитар мебошад. Бо тавачҷӯх ба шеваи баёни Мавлоно, ки дар ин қисса мушоҳида мешавад, метавон гуфт, ки марди сахронишин ва халифа образ ё қаҳрамонҳои чудоғона нестанд, балки ҳолат, кайфият ва хусусиятҳои мутафовите мебошанд, ки мушоҳидаи он дар зехни як инсон имконпазир аст. Тимсоли марди сахронишин баёнғари ҳолотест, ки зехн пойбанди кайфиятҳои нафсонӣ буда, худпарасту худбин, худхоҳу пархошгару хангоматалабу исёнҷӯст. Тимсоли халифа бошад, намоёнғари ҳолотест, ки зехн аз ғубори хостаҳои нафсонӣ раҳида, хусусиятҳои, аз қабиле оромиш, якпорчагӣ, ҳушёрӣ ва дигар кайфиятҳои созанда ва халлоқ пайдо мекунад.

Ба эҳтимоли қавӣ, Мавлоно дар пайи корбурди масал ва тимсолпардозӣ дар ин дoston мехоҳад ба хонанда ин матлабро бирасонад, ки инсон худ меъмори саодатмандӣ ё бадбахтии зиндагии хеш аст. Барномаи некномӣ ва бадномии инсон тавассути андеша дар зехни ӯ тарҳрезӣ мегардад. Аз нигоҳи Мавлоно, андешаҳои чузъӣ ва омехта бо кайфиятҳои нафсонӣ,

ки ба чуз ихтилофу тазоду парешонӣ самаре ба бор намеоваранд, моҳияти маҳдуд ва кӯзагунае пайдо карда, робатаи воқеии инсонро бо ҳастӣ аз байн бурдаанд. Инсонро мебояд, ки аз даруни ин кӯза манфазе(сӯрохе, даричае) ба сӯи дарёи ҳақиқат боз кунад, то ин ки он чи дар кӯза ҳаст, кайфияту хусусиятҳои баҳр – ҳақиқатро бипазирад:

Чист он кӯза? Тани маҳсури мо,
Андар он оби ҳавоси шӯри мо. ...
Кӯзае бо панҷ лӯла панҷ хис,
Пок дор ин обро аз ҳар начис.
То шавад з-ин кӯза манфаз сӯи баҳр,
То бигирад кӯзаи ман хӯи баҳр.
То чу ҳадаи пеши султонаш барӣ,
Пок бинад, бошадаш шаҳ муштарӣ [1, 85].

Мавлоно дар ин достон чанд матлаби муҳими ҳаётиро мавриди баҳсу баррасӣ қарор додааст. Яке аз он матолиб мавҷудияти тазод ва носозгорӣ дар ҳаёти фардӣ ва иҷтимоӣ мебошад. Тазод як падидаи зеҳнӣ ё раванӣ мебошад, ки натиҷаи он дар муносибатҳои иҷтимоӣ мушоҳида мешавад. Аз нигоҳи Мавлоно, танҳо талаботу ниёзҳои рӯзафзуни моддӣ нестанд, ки тазодхоро ба вучуд меоваранд. Балки иллати аслии пайдоиш ва пойдорӣ он дар зеҳни инсон реша дорад. Як ниёзи моддӣ бидуни даҳолати афзунталабӣ ва инхирофоти зеҳнӣ барои инсоният мушкilotи зиёде ба бор намеоварад. Масалан, барои рафъи гуруснагӣ сарфи як навъ ғизо кифоят мекунад. Аммо, вақте ки ин масъала ҷанбаи раваншиносӣ пайдо мекунад ва ба сурати як арзиш таъбиру таъвил мегардад, дар зеҳни инсон, ки коргоҳи идеясозӣ ва тасвирпардозӣ он аст, мушкilotи дигаре бунёд мекунад. Дар ин сурат, мушкили рафъи гуруснагӣ танҳо бо сарфи ғизо ҳал намегардад. Масъалаи тамоюлот барои сарфи ғизои бехтар, ки рукне аз равиши лаззатталабиҳои башар ба шумор меравад, майдонро баҳри мусобиқаи исрофкориҳои ифротӣ ва авҷ гирифтани тазодҳои нолозим боз мекунад, ки нишонаҳои он дар ҷаҳони, ба истилоҳ, мудерни имрӯз мушоҳида мешавад. Назари Мавлоно ин аст, ки инсон бояд таъбиру таъвилҳои ғайризаруриро, ки боиси эҷоди тазод ва дигар васвосу зиёдаравиҳои нафсонӣ мегардад, аз зеҳни худ биронад.

Мавлоно дар «Маснавӣ» мавзӯи поксозии зеҳно, ки яке аз усулҳои муҳими ирфонӣ ба шумор меравад, чиддан, пайғирӣ намуда, борҳо ба он ручӯъ менамояд. Хатто дар одитарин достони «Маснавӣ» - достони «Хоридани рустой дар торикӣ шерро ба занни он ки гови ӯст» , ки зоҳиран, дар он ҳеч назарпардозие мушоҳида намешавад, матлаби мазкур ба сурати рамз баён шудааст. Муҳтавои достон ин аст, ки рустоие гове дошт ва шомгоҳ говашро дар охур мебандад. Шере мерасад, говашро мехӯраду дар ҷойи гов менишинад. Рустой тибқи одат барои навозиши говаш меояд ва дар торикӣ аъзои шерро, ки гов пиндошта буд, мемолад. Шер, ки дар ин достон тимсоли зеҳни ҳамсон бо фитрат мебошад, меандешад, ки агар рустой аз ҳақиқати авзоъ ва аҳвол хабар медошт, захираш медарид:

Рустой гов дар охур бибаст,
Шер говаш хӯрду бар ҷояш нишаст.
Рустой шуд дар охур сӯйи гов,
Говро мечуст шаб он кунҷков.
Даст мемолид бар аъзои шер,
Пушту паҳлу, гоҳ боло, гоҳ зер.
Гуфт шер: «Ар равшанӣ афзун шудӣ,
Захрааш бидридиву дил хун шудӣ.
Инчунин густох з-он мехорадам,
К-ӯ дар ин шаб гов мепиндорадам» [1, 132].

Рустой дар ин достон шахсиятест дорои хусусиятҳои мушобех бо марди саҳронишин ва наҳвӣ. Зеҳни ӯ пойбанди хусусиятҳои нафсонӣ мебошад. Шаб ё тирагӣ яке аз кайфиятҳои аслии чунин зеҳн ба шумор меравад ва ин ҳолат (чаҳлу тирагӣ) имкони дарки дурустро аз зеҳн мерабояд ва онро дар ҳолаи ваҳму хаёл қарор медиҳад. Мавлоно зимни баёни ин ишора, ки «ар равшанӣ афзун шудӣ», ба ин матлаб ишора мекунад, ки агар зеҳн ҳолати покӣ ва беғашӣ (ҳолати ишроқгуна) пайдо мекард, инсон ба пучӣ, хормоягӣ ва камумқии ҳолати вучудии ҳеш пай мебард ва он гоҳ тамоми кайфиятҳои нафсонӣ дар партави он огоҳии дурахшон аз фазои зеҳн чун соя шуста мешуданд.

Дар ҳамаи ин достонҳои ишорашуда Мавлоно бештар ба масъалаи шинохт тавачҷӯх зоҳир намудааст. Зеҳн дар ҳолати асорат ва гирифторӣ дар бораи ҳастӣ ва мавҷудияти худ тасаввурот ва донишҳои дорад. Аммо ин донишҳо, ки аз нигоҳи

Мавлоно нисбӣ ва чузӣ мебошанд, зарфияти инъикоси ҳақиқатро, ки як воқеияти кул ва якпорча аст, надоранд. Мавлоно дар достони марду зани саҳронишин масири ҳаракат аз тангнои касрат ба паҳноӣ ваҳдатро нишон медиҳад. Ин ҳаракати мусбат замоне сурат мегирад, ки зан(нафс) дар мочаро бо мард(ақл) мағлуб мегардад ва равиши «нести»-ро ихтиёр мекунад ва дар ниҳоят бо зехни кайҳонӣ мепайвандад ва зехнияти кайҳонӣ пайдо мекунад:

Бениҳоят гардад обаш баъд аз он,
Пур шавад аз кӯзаи ман сад чаҳон [1, 83-84].

Китобнома:

1. Балхӣ, Мавлоно Чалолуддин. Маснавии маънавӣ / Мавлоно Чалолуддини Балхӣ. – Техрон: Замон, 2001, – 730 саҳ.
2. Бедил, Мирзо Абдулқодир. Мунтахаби рубоӣёт. (Интихоб ва таҳияи Бобобек Азизмуродзодаи Раҳимӣ) / Мирзо Абдулқодири Бедил. - Душанбе: Сарбоз, 2003, - 208 саҳ.
3. Грудер Юстин. Дунёи Суфӣ (Достоне дар бораи фалсафа, тарҷумаи Хасани Комшод) / Юстин, Грудер. - Техрон: Нилуфар, 1383, - 605 саҳ.
4. Шерозӣ, Ҳофиз. Куллиёт/ Ҳофиз Шерозӣ. - Душанбе: Ирфон, 1983, - 672 саҳ.

НИМНИГОҲЕ БА САНЪАТИ ТИМСОЛПАРДОЗИИ МАВЛОНО

Дар мақолаи мазкур муаллиф кӯшиш ба харҷ додааст, ки бо истифода аз матни як достони «Маснавии маънавӣ» диққати хонандаро ба маҳорати тимсолпардозии Мавлоно Чалолуддини Балхӣ ҷалб намояд. Дӯстдорони адаб медонанд, ки тимсол дар «Маснавии маънавӣ» - и Мавлоно корбурди фаровоне дорад. Мавлоно тавассути тимсолҳои гуногун, ки дар аксари ҳолатҳо хусусият ва нишонаҳои як образ бадеиро нишон медиҳанд, (чунинчи дар достони мавриди назар тимсоли зану мард ду хусусияти як образ – нафсу хирадро ифода намудаанд) ҷиҳатҳои мухталифи як мавзӯро ошкор мекунад. Метавон гуфт,

ки ин равиши тасвирпардозӣ яке аз вежагиҳои дӯстдоштаи Мавлоно дар эҷоди «Маснави» ба шумор меравад.

Вожаҳои калидӣ: Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ, «Маснави маънави», достон, қисса, аъробӣ, зан, мард, сабӯи об, донишхо, халифа, Бағдод, Дачла, мочаро, ҳадя.

НЕСКОЛЬКО СЛОВ ОБ ИСПОЛЬЗОВАНИИ ПОДОБИЯ В ТВОРЧЕСТВЕ МАВЛОНО

В статье автор на материале текстового отрывка из поэмы «Маснави маънави» стремился привлечь внимание к искусству владения поэтом этим художественным приемом. Любители поэзии знают, что подобие широко использовалось Мавлоно в большинстве случаев, особенно при определении признаков одного конкретного художественного образа (например, мужчина и женщина, разум и душа) раскрывая при этом их противоположные особенности. Можно сказать, что использование подобия – это излюбленный приём поэта, применённый им при создании «Маснави», а впоследствии получивший развитие в его дальнейшем творчестве.

Ключевые слова: поэма, сказание, араб, женщина, мужчина, кувшин, воды, знания, Багдад, Даджла, подарок.

THE SKILLED VIEW OF USING OF SIMILARITY IN THE LITERACY OF MAVLANA

The author hopes to show the material text of “Masnavi Ma’navi” paying attention of literal poetries of poets. The lovers of poetry know, that widely used in many cases, particularly under the literal images resemble of literal images (for example, men and women, intelligence and soul), open its contrast necessities. Also we can mention the using of similarities of lovely poet, using them in “Masnavi”, improving their future literacy.

Keyword: poem, saying, Arabian, women, men, pot, water, knowledge, Bagdad, Dajla, present.

Маълумот дар бораи муаллиф: Олим Бухориев – дабири масъули маҷаллаи илмӣ «Суханшиносӣ», тел.: + 992 90 800 19 62.

СУХАНШИНОСӢ, №3 2017

Сведения об авторе: Олим Бухориев – ответственный секретарь научного журнала «Словестность», тел.: + 992 90 800 19 62.

Information about the author: Olim Bukhoriev - executive Secretary of the scientific magazine “Sukhanshinosi” (“Literature”).
Phone: + 992 90 800 19 62.

ФОЛКЛОРШИНОСӢ

УДК 891.550.0990

СИМОИ ЗАН ДАР РУБОИӢТИ ШИФОӢИИ МАРДУМИ
ТОЧИК

Рустам Оймахмадов

*Институти забон ва адабиӢти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии
АИ ҶТ*

Ҳамон гуна ки ба аҳли адаб равшан аст, ҷойгоҳи зан ва нақши он дар зиндагӣ ва ҷомеа бисёр муҳим аст. Дар фарҳанги тамоми миллати ҷаҳон зан ҷойгоҳи вежа ва махсусе дорад. Ҳастии занро ҳар ҳунарманде дар ҷаҳон дар асари ҳунарии худ бо намодҳои гуногун ба тасвир кашидааст. Наққошон бо **зеботарин** нигораҳо, файласуфон бо **волотарин андешаҳо** ва шоирон бо **дурахшонтарин** васфҳо аз ӯ ситоиш ва таҳсин кардаанд. Шилер, шоир ва файласуфи олмонӣ мегӯяд: “Ҳар кучо марде ёфт шуд, ки ба мақом ва манзалати олие расида бошад, яқинан зани покдомане ӯро роҳнамоӣ кардааст”. Ё Гёте мегӯяд: “Зан тоҷи сари офариниш аст, ӯ шарикӣ зиндагӣ ва ёри соатҳои дармондагист”. Ва паёмбари Ислом «Биҳиштро зерӣ поӣ занон ва модарон» доништааст.

Бинобар ин, лозим донистем, ки ба баррасии ҷойгоҳ ва мақоми зан дар адабиӢти шифоҳӣ, баҳусус, дар рубоиӢти омиёна бипардозем. Албатта, дар адабиӢти классик ва муосири форсии тоҷикӣ дар қолабҳои гуногуни шеърӣ **вобаста ба** ин мавзӯ асарҳои фаровоне ёфт мешаванд. Масалан, зан дар «Шоҳнома» аз эътибор ва манзалати ҳосе бархӯрдор буда, соҳиби раӣ ва хирад аст. Ё дар тамоми ғазалиӢти Ҳофизи Шерозӣ - гарчанде ки аз вожаи зан якбор истифода шудааст - метавон чехраи маъшуқонаи занро бо малехтарин ишваҳо ва назокатҳо дид. Ҳамчунин, дар ашӯри Саъдӣ ва дигар шоирон **ин ҳолат ба назар мерасад**. Дар адабиӢти муосири форсии Тоҷик ва Эрон низ ҷилваи ин мавзӯро метавон мушоҳида кард. Мисли шеъри маъруфи Эраҷ Мирзо: «Гӯянд маро ҷу зод Модар / Пистон ба даҳан гирифтанд, омӯхт / Дастам бигирифтӯ по ба по бурд / То шеваи роҳрафтанд, омӯхт» [1, 57] ё «Модарнома»-и Лоик Шералӣ,

ки чехраи модаронаи занро ситоиш кардааст, ё ин ки Фурӯғ, ки худ занаст, **дар** ашъораш беҳтарин васфи ҳолог ва таҷрибаҳои зани эрониро бо чехраҳои гуногун дар зиндагӣ ва ҷомеа ба ҷо гузоштааст: «Ба офтоб салони дубора хоҳам дод, /Ба ҷӯйборе, ки дар ман ҷорӣ буд, /Ба модарам, ки дар оина зиндагӣ мекард/ Ва шакли пире дошт [5, 410]. Шафеи Кадканӣ низ занро аз бархе мардҳо шуҷоътар ва мардтар медонад:

Биё эй дӯст, ин ҷо дар Ватан бош,

Шарики ранҷу шодиҳои ман бош.

Занон ин ҷо ҷу шеро шарза кӯшанд,

Агар мардӣ, дар ин ҷо бош, зан бош [3, 142].

Маъмулан, дар рубоиёти шифоҳии мардуми тоҷик мо ба се чехраи аслӣ ва муҳими зан, ки хеле барҷастаанд бармеҳурем: зан – модар, зан – хоҳар, зан – дилбар.

Зан – модар

Тасвири чехраи модаронаи зан дар рубоиёти шифоҳӣ, маъмулан ба ду бахш тақсим мешавад. Бахше, ки аз забони барои модарон ва бахше, ки аз забони модарон барои фарзандон суруда шудаанд.

Хитоби фарзанд ба модар

Рубоиёте, ки аз тарафи фарзандон суруда шудаанд, бар асари дурӣ аз хонавода ба хусус, модарон эҷод шуда, дарунмояи ин навъ осорро мазомини иҷтимоӣ ва зиндагии рӯзмарра, аз қабилӣ нолаву шикоят аз маризӣ, дурӣ, сарбозӣ, издивоҷ ва ғайра ташкил медиҳад, ки дарди диле аст, бо модароне, ки ҳамеша такаҷоҳи фарзандонашон будаанд. Ҷолиб ин аст, ки ҷунон дарди диле бо падаре, ки маъмулан ҳомии хонаводааст, дар ин осор камёб ва камтар аст. Ин навъ осорро метавон ойинае аз фарҳанг ва зиндагонии мардумони тоҷик донист, ки фарзандон ба хотири дилбастагӣ ба хонавода, бахусус, **ба** модарон ҷунин ашъореро сурудаанд. Ҳамон тавр ки гуфтам, мазмуни асосии ин навъ шеърҳо, аз шахсияти модар ва вачҳи модаронаи онҳо, ҳамон дилсӯзӣ ва меҳрубоние, ки ҳамеша модарон нисбат ба фарзандони худ доранд, иборат аст. Ба рубоиёти зерин тавачҷӯх кунед, ки бо лаҳни зебо ва ҳузнулуд суруда шудаанд, ки баёнгари дарди дили фарзандаст ба модари хеш аз маризӣ, дурӣ, танҳой ва дигар мушкилоти зиндагӣ:

Маризӣ:

Хезен-хезен, вақти намозай оча,
Балниса мерам, раҳум дарозай оча.
Балниса мерам, се моҳаю се рӯза,
Ин қиссаи силкасал, дарозай оча [3,53].

Очама гӯ, ки духтарут беморай,
Рангаш ба мисоли каҳгили, деворай.
Очама бигӯ, эстаку бесте накуна,
Ҷон дар сакрот, маҳтали дидорай [5,41].

Сумбул соя, дарахти сумбул соя,
Кошкӣ мешудум ба очачон ҳамсоя.
Ҳар ғот, сарам ба рӯи болин оя,
Ширин очачон, аз дарм бдроя[3,61].

Ёди модар дар лаҳзаҳои саҳт:

Дар пушта будум, марг омад ай пасум,
Э марг ту бимон, ки ман ба хона брасум.
Ай хона броя модари пурҳавасум,
Сар дар бағалш монм, броя нафасум[5,98].

Ман хов будум ба чигарум корча расид,
Ведор шудум, ба хотирам оча расид.
Рафтум ба сари болини очадоро,
Ин болини беоча ба фарёд расид. [2.ФФ.1:7761,4, Ту6].

Издивоч

Маъмулан дар Тоҷикистон тасмимгирандаи аслии барои издивочи фарзандон, падар ва модар аст. Агарчи ҳоло каме **назари** ҷомеа нисбат ба издивоч **тағйир** ёфтааст ва ҳуди фарзандон барои ҳамсафари ояндашон тасмим мегиранд, аммо ҳанӯз ҳам аксари хонаводаҳо ба ҳамон **равиши** қадим ва суннатӣ издивоч мекунанд. Баъзе аз ин издивочҳо иҷборӣ буда ва духтар ё писар ғайри ихтиёр ба амри падар ё модар тан ба издивоч медиҳад:

Эй очай ҷон, обу адоям накунӣ,
Хушкардама мегирам, дуоям накунӣ.

*Хушкардама мегирам, ба сад қавлу қасам,
Мо кавги қушам, чудоям нақунӣ[3,78].*

*Эй очаи чон, нумолта шуштан додӣ,
Як духтар чӣ буд, ура ба душман додӣ.
Худ гуфта будӣ: «Духтари кенчагим туй»,
Як духтари кенчагита ба куштан додӣ [5,142].*

Модарандар – моиндар

Норозигӣ аз модарандар дар рубоиёти шифоҳӣ хеле зиёд ба чашм мерасад. Ва арзиши модарро нисбат ба модарандар болатар дониста ва орзу мекунанд, ки ҳаргиз модарандар надошта бошанд:

*Ай барги гули лола, духтам чодар,
Ҳар гоҳе ба фук задам, гуфтам модар.
Мардumo меган: Оча хубай, моиндар,
Мара букуша дар хоки пой модар[3,63].*

*Себаргаву гули қатор, мо ҳам рафтем,
Моиндари дилозор, мо ҳам рафтем.
Ту кина ба мо кардию, мо кина ба ту,
Ту бош дар ин диёр, мо ҳам рафтем[3,24].*

Хитоби модар ба фарзанд

Рубоиётеро, ки модарон барои фарзандон сурудаанд, аз назари мазмун бештар вачҳи дилсузӣ ва нигаронии модаронро мерасонад, ки фарзандашон бар асари иттифоқоти зиндагӣ ғариб, мусофир, сарбоз ва ғайра гаштаанд ва бо мушкилоти иҷтимоӣ дасту панҷа нарм мекунанд. Дар ин навъ рубоиёт ҳисси масъулияти модаронаро метавон дид. Ба чанд намунаи зер тавачҷух кунед:

Сарбозӣ:

*Ма шишта будум даҳани дарбача,
Хат омадай, ки ай номи аскарбача.
Гар хат задай харҷи надорам оча,
Ай чашмои лиқи овут баро чони оча. [ФФ 1У: 2331,3 Тк5].*

Дурӣ ва чудой аз фарзанд:

*Ванчай-Ванчай, дилам хумори Ванчай,
Гирдоби сафед, ба руи оби Панчай.*

Мардум мега, ки рангут ай чӣ зардай,
Баччам ай танам чудову, рангам зардай[3,128].

Шодӣ аз омадани фарзанд:

Ман шишта будам, ки ногоҳ овоз омад,
Ин бачаи ман, ба ишваю ноз омад.
Гуфтам, ки равам пеши худо, шукр кунам,
Ин давлати саргаштаи ман, боз омад[3,53].

Сафар:

Баччам ба сафар рафтаӣ, гушоя сафаруш,
Шояд, ки ба хурсандӣ биёя, хаваруш.
Хатташ, ки биёя, гул бчошум ба рахуш,
Худааш, ки биёя, чун ба қурбуни саруш[3,39].

Ғами фарзанд:

Ду пой ғама, гузаштаму тар нашудум,
Нолиши бачама шунидам, кар нашудам.
Нолиши бачам, зи тири сӯзон бадтарай,
Тири сӯзона хӯрдаму, хавар нашудам[3,103].

И беда баланди пайдавонма, бурдан,
Фарзанди ширини меҳрабонма, бурдан.
Дустони ширин, иқа эродам нагирен,
Ай банди дилам, кашида чонма бурдан[3,89].

Тавсифи бача:

Соли ману соли бачам, гӯсфандай,
Ҷони ману ҷони бачам, пайвандай.
Мардум мега: «Бачаат чӣ рангай»?
Чиликаку, борикаку, гандумрангай[3,23].

Хоҳарона

Дар Тоҷикистон хоҳари бузургро «апа» мегӯянд ва хоҳари кӯчак ба ҳамон ном «хоҳар» истифода мешавад. Бародари бузургро «ака» ва бародари хурдро «додар» мегӯянд. Дар ин рубоиёт ба ду навъ суруда бар меҳӯрем, ки хоҳарон барои додарон ва акаҳои худ сурудаанд.

Барои додар

Дар Тоҷикистон ғолибан ниғаҳдории додарони хурд аз сӯйи апа ва хоҳарони бузург аст. Ба ҳамин сабаб, мавзӯи аксари ин сурудаҳо бештар дар ҳавлу ҳуши масоили ниғаҳдории додарон, тарзи либоспушии додарон, дарзмол кардан ва

дӯхтани либосҳо, ба мадраса фиристодан ва меҳру муҳаббат ба онҳост. То ҷое, ки хоҳарон додарони хурдро ҳамрози худ медонанд:

*Ин севаки сурхи нақш кашидаи заргар,
Ин додари ғалатима, бурдан аскар.
Камандирҷон, торои мӯят ханҷар,
Як тул бизан, шояд баргардад аскар [3,107].*

*Боло бодай, хирмани боло бодай,
Мурғи дилакам, ҳамеша дар фарёдай.
Додар бошад, суҳбатаком ободай,
Додар нестай, умри ширин барбодай [2,76].*

Барои бародар (ака)

Дар ин сурудаҳо илова ба меҳрубонӣ нисбат ба бародари бузург, нигаронӣ дар масоили издивоҷ, писар надоштани бародар ва дигар масоил ба ҷашм меҳӯрад. Ҷойгоҳи бародар дар ин рубоиёт ҳамчун ҷойгоҳи модар барои духтарони тоҷик боарзиш аст. Арзиши бародар хеле болост ва духтарони тоҷик бо доштани бародар ҳамеша ифтихор мекунанд ва касеро, ки бародар надорад, бе ҷашм меҳӯранд. Р.Амонов дар китоби «Рубоиёти халқӣ ва рамзҳои бадеӣ»-и худ қайд кардаст: «Ҷар ҷизе, ки ба бародар тааллуқ дорад ба хоҳар азиз аст. Ӯ ҳамеша меҳӯрад, ки барои бародараш коре кунад, мушкили ӯро осон созад...» [2,77]. Чунин мазмун ва тавсифҳо аз бародар, аҳаммияти бародаро нишон медиҳад, ки онҳо дар зиндагии духтаракони тоҷик нақши муҳим ва асосӣ доранд. Ба ҷанд намуна рубоӣ тавачҷӯх кунед, ки бо лаҳни духтарона барои бародар суруда шудаанд ва аксари мазомини онҳо иҷтимоӣ ва хонаводагӣ буда, ба нақши калидӣ доштани бародар дар зиндагии онҳо ишора мекунанд.

Ҷудой аз бародар:

*Ситораи равшанма кучо кардӣ фалак,
Субҳа аз миёни шаб ҷудо кардӣ фалак.
Моро ба фалак, то ба қиёмат гила,
Ай акаи ширинум ҷидо кардӣ фалак [5,30].*

Бефарзандии бародар:

Дар хирмани тоза, донае нест акама,

*Ачал омадай, баҳонае нест акама.
Ачал омадай, ҷони акам дар табу тез,
Сад вою дарег, нишонае нест акама [2, 78].
Ҳамчун модар умед ва такягоҳи хоҳарон:
Фарёд мара, ҳамеша фарёд мара,
На хогири ҷамъу на дили шод мара.
Ку акаи шермард, ки мекофт мара,
Дар мулки ғарибиҳо меёфт мара [3, 49].*

Духтар ба унвони маъшук

Агар бихоҳем унсур ва вачҳи ғолибӣ барои маҷмӯаи рубоиёти омиёна ва ҳатто дар нигоҳи густардатари фолклори тоҷик биёбем, ҳамоно ин унсури марказӣ ишқ ва чилваҳои он аст. Ҳар андеша ва мазмуни дар ин рубоиёт, дар атрофи меҳвари ишқ мегардад ва аз нишонаҳо, истилоҳот ва вожагони махсуси ин ҳавза баҳра мебарад. Яъне мазомини ҳамчун шиква аз рӯзгор, дин, иҷтимоиёт ва табиат ҳама ранге аз нигоҳи ошиқона доранд. Ин ишқаст, ки ба унвони марказ ва асл, тамоми чархаҳои мазмуни дигарро ба таҳаррук ва ҳаракат меандозад. Албатта, ишқи комилан заминӣ, моддӣ ва дар дастрас, аз ҳамин рӯ бозтоби хулқиёт, эътиқодот ва шеваҳои рафтор ва муоширати мардуми тоҷик ба тамомӣ дар оинаи рубоиҳои ошиқона бозтоб ёфтааст.

Симои духтари тоҷик дар ин рубоиёт ба унвони маъшук, бунёдитарин мазмун аст, ки гоҳе аз ӯ таҳсин ва ситоиш кардаанд ва аз зебоияш сурудаанд. Ва гоҳе аз ӯ шикоят ва шиква кардаанд ва аз дурияш нолидаанд. Дар маҷмӯъ мазмунҳои чун фироқ, шикоят аз маъшук, аҳд ва вафодорӣ, андӯҳ ва ғам ва тавсиф аз маъшук қорбурд ва басомади бисёре дар рубоиёти фолклори тоҷик дорад.

Тавсифи маъшук:

*Чашмони ту, охубарара мемона,
Руют гули шабнамзадара мемона.
Дар айни ҷавонӣ назаре бар мо кун,
Дунё гузарон ҳасту ҳамин мемона [5, 38].*

*Чашми сияҳат, ки мекунад маст маро,
Дил мекашаду намерасад даст маро.
Гуфтам, ки ба қўйи ошиқӣ сад тавба,*

То дида бидид, тавба бишкаст маро [3,61].

Шикоят аз маъшуқ ва бевафой:

Авр омаду қиблара ба як бор гирифт,

Зоғ омаду донара ба минқор гирифт.

Охуи сафед,насибаи деви сиё,

Субҳоналло, олама, куффор гирифт [5,39].

Гар об шавӣ, гузар ба чуют накунам,

Гар моҳ шавӣ назар ба руют накунам.

Гар дастаи гул шавӣ, биафтӣ ба замин,

Билло ба худо, гирифта буют накунам [2,171].

Бархе вижагӣ ва машғулятҳои духтаракони тоҷик

Маъмулан, духтарони тоҷик дар оинаи рубоиёти мардумӣ ба ғайр аз чехраҳои модарона, хоҳарона, дилбарона доштан, инчунин ҳомили фаъолиятҳои дигаре, ба мисли чоруб задани хона ва ҳавлӣ, дӯзандагӣ ва пухту паз низ мебошанд:

Рӯбандагӣ:

Хуш мегузарӣ, ба ин раҳи рӯфтаи ман,

Оташ мезанӣ, ба чигари сӯхтаи ман.

Оташ мезанӣ, месӯза ҳар хору хасе,

Месӯзему меранчем, намегем ба касе [5,22].

Дӯзандагӣ:

Аксари духтарони тоҷик ба кори бофандагӣ ва дӯзандагӣ машғуланд ва ин дӯзандагӣ барои эҳтиром ва ишқ ба хешон ва номзадшон ва ё барои арӯсияшон аст. Дастмол, чома ва порчаҳои гулдӯзии рангоранг, нишон аз алоқаи онҳо ба дӯзандагӣ аст:

Сабзиначавон, дар фироқат сӯхтам,

Нумолаки сони зард, ба номат дӯхтум [2,138].

Имшав чӣ шавай, алови лар месӯзам,

Котиббачара чомаи зар медӯзам.

Сӯзанам шикаст, бо барги най медӯзам,

Риштам камӣ кард, ба мӯйи сар медӯзам [2,136].

Ошиқ манаму на шав қарорам на рӯз,

Ошиқ шудаам эй, ба сӯзани бахмалдӯз [5,108].

Пухтупази наварӯсон ва хонаводаи домод

Расм аст, ки тозаарӯсон ва духтароне, ки ба хонаи бахт мераванд. Голибан барои нишон додани катбонугарӣ, хонадорӣ, кишту кор ва сулҳ бо аъзои хонавода, дар хонаи падари домод низ кор мекунанд. Ҳамчун, пухту паз, рӯфту рӯб ва кори хона. Васоили табақи чӯбин, ош, шӯрбо дар рубоиёти зер, далолат ба чунин расм дорад.

*Дар тавақи чӯбин бардоштум оша,
Фарёд кардум бачаи қаламқоша.
Ай рӯйи дилум чӯраи акам боша,
Ай таҳти дилум домоди очам боша [1, ФО].*

*Ин шӯрбора бин балақ-балақ мечӯша,
Ин бачара бин брюки чинс мепӯша.
Пуша-напӯша рангобаранг мепӯша,
Ма ойна шавум бача бубина руша [1, ФО].*

Қарорҳои ошиқонаи пинҳонӣ

Духтаракон дар вақти намози шом, худро меоростанд ва тифлони хурди хоҳар ё бародарро ба бар гирифта, барои тамошо ба сайру гашт берун мерафтанд, лекин инҳо ҳама баҳона буд, аз барои гап задан бо писаракон ва сарпӯш ниҳодан бар дидорҳо ва қарорҳои ошиқона:

*Ин беда баланд, соя надора шинам,
Ин акаи худам, бача надора гирам.
Эй подшоҳи карим, и акама те бача,
Сари даст кунам барам сари кӯча [2,42].*

Ҳамон гуна дидем, хузури зан дар рубоиёти фолклори тоҷик, яке аз барҷастатарин мазомин аст, ки дар нақшҳои гуногуни модарона, хоҳарона, маъшукона дар рубоиёти халқӣ дида мешавад.

Занон дар ин рубоиёти омиёна, чи дар нақши модар ё хоҳар ё маъшук, ағлаб дорои мазомини иҷтимоӣ ҳастанд. Модар нисбат ба ғурбат, дурии фарзанд ё аз даст додани ӯ воқуниш нишон медиҳад. Яъне «шиква» мекунад ва «марсия» мехонад. Хоҳар «нигарон»-и додар ва бародар аст ва маъшук ё дар «ноз ва карашма» бо хоҳиши ошиқ ва ё дар «интизори висол». Ғайр аз ин, нақшҳои асосӣ гоҳе ба рубоиёте рӯ ба рӯ мешавад, ки аз забони духтаре аст, ки аз ватан дур афтада ва ба иҷбор ва таҳти шароити русуми суннатӣ ва мардсолорона тан ба издивоҷ дода аст.

Нуктаи дигар ин аст, ки зан дар нақши маъшук ҳеҷ гоҳ чилва ва мақоми даст наёфтани ба монанди ашъори расмии сабки ироқӣ ва ҳиндӣ надорад ва ҳарчанд дилхоҳи ошиқ аст, аммо холи аз вачҳи осмонӣ ва муқаддас аст ва ранг ва бӯи комилан заминӣ ва моддӣ дорад. Нуктаи дигар ин аст, ки ҳарчанд занон дар баъзе умур кумаккунанда ва ёри шавхарон будаанд, ҳамчун дар кишту қору зироат, аммо дар рубоиёт ағлаб дар хона ва ё атрофи он, ҳамроҳи либос, дег, табақ, нон, ва хӯрок машғули қорҳои рӯзмарраи хона, ҳамчун пухту паз, хаёти, ниғаҳдории бача ва ғайра тасвир шудаанд.

Китобнома:

1. Алмоси Ҳабибӣ. Баргузидаи девони Эраҷ Мирзо / Ҳабибӣ, Алмос. –Техрон: Пагоҳ, 1372, – 245 саҳ.
2. Амонов Раҷаб. Рубоихои халқӣ ва рамзҳои бадеӣ / Раҷаб Амонов. –Душанб: Ирфон, 1967,
3. Шакурзода Мирзо. Себи самарқандӣ / Мирзо Шакурзода. – Техрон: Равзана, 1379, –128 саҳ.
4. Шафеии Қадқанӣ, Ҳазораи дуввуми Оҳуи кӯҳӣ / Қадқанӣ Шафеии. –Техрон: Интишороти илмӣ, 1390,– 510 саҳ.
5. Фатҳуллоев С. Муродов Ф. Фолклори Кӯлоб / С.Фатҳуллоев, Ф.Муродов . –Душанбе: Дониш, 2006, – 577 саҳ.
6. Фурӯғи Фарухзод. Девони ашъор / Фарухзод Фурӯғи. - Техрон: Марворид, 1376, – 468 саҳ.

Руйхати гуяндаҳо:

1. Сабти диктофонии Фаридун Исмоилов. Гуянда: Фариди Холмирзо-хонандаи синфи 10, МТМУ№59, истиқоматкунандаи ноҳияи Сино, шаҳри Душанбе.
2. ФФ, 1:7761,4, Ти6, қишлоқи Дараи Қалот 50. Гуянда: Шайдуллоева Марзия. (18-сола).
3. ФФ 1У: 2331,3 Тк5. Данғара, 1963 Миркамолова М. гуянда: Абдуллоева Қиммат-72 сола, аз Ғичовак.

**СИМОИ ЗАН ДАР РУБОИЁТИ ШИФОҶИИ МАРДУМИ
ТОҶИК**

Дар ин мақола ҷойгоҳи занро, ки дар рубоиёти шифоҳии мардуми тоҷик дар нақшҳои гуногун, ҳамчун модарона, хоҳарона, маъшукона омадааст, аз диди ҷомеа, мардҳо ва фарзандон, баррасӣ ва таҳлил намудаем. Ва дарунмояҳо ва мазомини чунин ашъореро аз назари фикрӣ ва андешаи занон баён ва шарҳ додаем. Дар охири мақола ба натоиҷи таҳқиқшуда пардохтаем.

Вожаҳои калидӣ: симои зан, рубоёти шифоҳӣ, адабиёт, фолклор, гӯянда, мардуми оддӣ.

ОБРАЗ ЖЕНЩИНЫ В НАРОДНЫХ РУБАИ

В данной статье исследуется место женщины, изображенной в устном народном творчестве в образе матери, сестры, возлюбленной с точки зрения общества, мужчины, её детей.

Ключевые слова: образ женщины, рубаи, устное народное творчество, сказитель, простой народ.

THE IMAGE OF WOMEN IN FOLK RUBAI

In this article the author explores and shows the role of women, usinf in oral and folk legacy in the images of mothers, sisters, loves, men and children.

Ключевые слова: image, women, rubai, oral folk legacy, teller, simple people.

Маълумот дар бораи муаллиф: Оймахмадов Рустам - ходими илмии шуъбаи фолклори Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии АИ ҶТ; номзади илми филология, тел.: (+992) 93 109 39 99; e-майл: rustamjon99@gmail.com.

Сведения об авторе: Оймахмадов Рустам - научный сотрудник отдела фолклора Института языка и литературы им. Абуабдулло Рудаки АН РТ; кандидат филологических наук, тел.: (+992) 93 109 39 99; E-mail: rustamjon99@gmail.com.

About the author: Oymahmadov Rustam - Senior Researcher at the Department of Folklore, of the Rudaki Institute of Language and Literature named after Abuabdullo Rudaki of the Academy of Sciences of Tajikistan; Ph. D in Philology. Phone: (+992) 93 109 39 99; E-mail: rustamjon99@gmail.com.

**ҚОИДАҲОИ НАШРИ МАҚОЛАҲО БАРОИ
МУАЛЛИФОН**

Маҷаллаи «Суханшиносӣ» нашрияи Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (ш. Душанбе) мебошад.

Дар маҷалла мақолаю тақризиҳо ва ахбор дар бахши филология ва шарҳшиносӣ ба таъбир мерасанд.

Маҷаллаи «Суханшиносӣ» ба забони тоҷикӣ нашр гашта, мақолаҳо ба забонҳои русӣ ва англисӣ низ пазируфта мешаванд. Ҳамроҳи мақола фишурдаи он низ ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд пешниҳод шавад.

Муаллиф дар мақолаи ба ҷоп пешниҳодкадааш бояд мубрамии мавзӯ ва ҳадафу мақсади таҳқиқро бо истидлоли илмӣ асоснок карда, хулосаҳое гирад, ки бо навоарӣ ва аҳамияти илмию амалии худ қобили тавачҷуҳ бошанд.

ТАЛАБОТИ ТАРТИБ ДОДАНИ ДАСТНАВИСҲО

1. Муаллиф дастнависро ба забонҳои тоҷикӣ ва ё русӣ пешниҳод мекунад. Фишурдаи мақолаҳо ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд пешниҳод гардад, ки ҳаҷми он набояд аз 1 саҳифа беш бошад.

Матни мақола бояд дар принтер бо ҳуруфи андозаи 12 дар як рӯи қоғази сафеди андозаи стандартӣ (A4) ҷоп шуда, ҳар саҳифаи навишта бояд аз 28 сатр (бо шумули замима ва ҳошияҳо), зиёд набояд. Ҳошияҳои дастнавис: аз боло ва поён – 2,5 см, аз чап ва рост – 3 см. Андозаи фосилаи байни сатрҳо – 0,5 см.

Ба дастнависҳо замима мегарданд:

а) маълумот роҷеъ ба муаллиф (ном, номи падар, номи хонаводагӣ, дараҷаи илмӣ, унвон, ҷои кор, вазифа, нишонии ҷои зист, шохис (индекс)-и шуъбаи почта, шумораҳои телефони хона ва кор, нишонии почтаи электронӣ (агар мавҷуд бошад);

б) Мақола дар компютер ҷоп шуда, ҳамроҳ бо CD пешниҳод мешавад, ки дар он маводди муаллиф ба сурати парванда дар вожапардозии Word анҷом шудааст; агар ҳуруфи лотинӣ ё дигар аломатҳо истифода шуда бошад, бояд онҳо бо нишондоди номашон ирсол гарданд.

4. Ҳадди ниҳонии дастнавис:

мақола – 16 саҳифа, фишурдаи мақола - 1 саҳифа;

ахбор - 8 саҳифа, натиҷаи он - 0,5 саҳифа;

тақриз - 4 саҳифа;

рӯзномаи рӯйдодҳои илмӣ - 4 саҳифа;

5. Сарлавҳаи мақола бо ҳарфҳои хурд ва аз матн бо фосилаи се сатр ҷудо карда мешавад.

6. Иқтибосҳо бо сарчашма дақиқ муқоиса карда шуда, дар охири саҳифа асли онҳо аз ҷониби муаллиф оварда мешаванд.

7. Феҳристи манобеъ дар охири мақола (бо тартиби алифбо – нахуст ба хатти кириллӣ, сипас бо дигар забонҳои хориҷӣ оварда мешавад; осори як муаллиф дар тартиби хронологӣ дарҷ мешавад) бо шуморагузори ва нишон додани маълумоти зайл оварда мешавад:

а) **барои китобҳо** – ному насаби муаллиф, номи пурраи асар, шаҳр ва соли нашр, теъдоди умумии саҳифаҳо мисли:

1. Айнӣ С. Куллиёт. Ҷ. 1. / С. Айнӣ– Сталинобод: Нашрдавтоҷ, - 1958. -555 саҳ.
2. Пугачев В. П. Ведение в политологию : учеб. для студ. вузов / В. П. Пугачев, И. Ю. Соловьев. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Аспект-Пресс, 2003. – 466 с.

б) **барои мақолаҳо** – ному насаби муаллиф, номи пурраи мақола, номи маҷмӯаи мақолаҳо, китоб, рӯзнома, макони нашр, шаҳр (барои китоб), сол ва шумораи рӯзнома, маҷалла, мисли:

1. *Айнӣ С.* Маъноии калимаи тоҷик / *С. Айнӣ* // Садои Шарқ. 1986, № 8. – С. 48-73.
2. *Кисляков Н.А.* Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р. Хингоу/ *Н.А.Кисляков* // Советская этнография. 1974, №1. – С. 114-125.

Дар дохили матн истинод ба манбаъ дар дохили қавси мураббаъ дода шуда, аз ҳам тавассути вергул ҷудо карда мешавад, мисол: [1, 272]; шумораи саҳифаҳои иқтибос бо воситаи вергул ё тире нишон дода мешавад, мисол: [2, 272-280].

7. Дар мақола аз тарафи муаллиф ё муаллифон бояд имзо гузошта шавад.

Дастнавис бояд бодикқат хонда шуда, бидуни ғалат пешниҳод гардад.

Дастнависҳое, ки бидуни риояи талаботи мазкур таҳия шудаанд, баррасӣ намешаванд.

Ҳайати таҳририя дар ҳолатҳои зарурӣ ҳуқуқ дорад мақоларо кӯтоҳ, таҳриру ислоҳ кунад ва ё ба муаллифон чиҳати ислоҳ баргардонад.

Муаллифон пас аз саҳифабандии мақола онро хонда ризояти худро барои чоп ба таври хаттӣ тасдиқ мекунанд.

Масъулияти ақида ва муҳтавои мақолаҳо бар дӯши муаллифони онҳост.

Нишонии мо: 734025, шаҳри Душанбе, кӯчаи Рӯдакӣ, 21, Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳуҷраи 11, дафтари маҷаллаи «Суханшиносӣ», тел.: (+992 37) 221-22-40.

Шохиси (индекси) обуна дар феҳристи «Почтаи тоҷик» -77755

Сомонаи мо: www.iza.tj; E-mail: iza_rudaki@mail.ru

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 12 ноябри соли 2015 таҳти № 0095/мҷ аз нав ба қайд гирифта шудааст.

ПРАВИЛА ПУБЛИКАЦИИ ДЛЯ АВТОРОВ

Журнал «Словесность» издается Институтом языка и литературы имени Абӯабдулло Рудаки Академии наук Республики Таджикистан (г. Душанбе).

В журнале публикуются статьи, сообщения, рецензии, информационные материалы по филологии и востоковедению.

Журнал выходит на таджикском языке; к публикации также принимаются статьи на русском и английском языках. Статьи сопровождаются резюме на таджикском, русском и английском языках.

В предлагаемых для публикации научных статьях автор должен дать обоснование актуальности темы, четкую постановку целей и задач исследования, научную аргументацию, обобщения и выводы, представляющие интерес своей новизной, научной и практической значимостью.

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ РУКОПИСЕЙ

1. Автор представляет рукопись на таджикском или русском языке. Резюме к статье должно быть представлено на таджикском, русском и английском языках, объем которого не должен превышать 1 страницы.

2. Текст должен быть отпечатан на принтере - размер шрифта 12 - с одной стороны белого листа бумаги стандартного формата (А4). На странице рукописи должно быть не более 28 строк, отпечатанных через два интервала (это относится также к примечаниям и сноскам). Поля рукописи: верхнее и нижнее - 2,5 см, левое и правое - 3 см. Размер абзацного отступа - 0,5 см.

3. К рукописи прилагаются:

а) сведения об авторе (фамилия, имя, отчество, ученая степень, звание, место работы, должность, домашний адрес, индекс почтового отделения, номера служебного и домашнего телефонов, при наличии - адрес электронной почты);

б) статья должна быть отпечатана на компьютере и представлена редакции одновременно с CD, содержащей файл авторского материала, выполненного в текстовом редакторе Word; шрифты, если таковые использовались для латинских или иных символов, с указанием их названия.

4. Предельный объем рукописей:

- статья - 16 страниц, резюме - 1 страница;
- сообщение - 8 страниц, резюме - 0,5 страницы;
- рецензия - 4 страницы;
- хроника научной жизни - 4 страниц.

5. Заглавие статьи печатается строчными буквами и отбивается тремя интервалами снизу от текста.

6. Цитаты тщательно сверяются с первоисточником и визируются автором на оборотной стороне страницы.

7. Литература, на которую даются ссылки в тексте, приводится в конце статьи (в алфавитном порядке – сначала на кириллице, затем на иностранных языках; произведения одного автора даются в хронологическом порядке, начиная с более ранних), с нумерацией и указанием следующих выходных данных:

а) **для книг** - фамилия, инициалы автора, полное название книги, город и год издания, общая число страниц например:

1. Айни С. Куллиёт. Ҷ. 1. / С. Айни– Сталинобод: Нашр. Дав. Тоҷ. 1958. - 555 сах.
2. Пугачев В. П. Введение в политологию : учеб. для студ. вузов / В. П. Пугачев, И. Ю. Соловьев. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Аспект-Пресс, 2003. – 466 с.

б) **для статей** - фамилия, инициалы автора, полное название статьи, название сборника, книги, газеты, журнала, где опубликована статья, город (для книг), год и номер газеты, журнала, например:

1. *Айни С.* Маънои калимаи тоҷик / *С. Айни* // Садои Шарқ. 1986, № 8. – С. 48-73.
2. *Кисляков Н.А.* Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р. Хингоу/ *Н.А.Кисляков* // Советская этнография. 1974, №1. – С. 114-125.

Ссылки на литературу в тексте даются в квадратных скобках через запятой, например: [3, 272]; при цитировании указываются страницы через запятую или тире, например: [4, 272-280].

7. Статьи должны быть обязательно подписаны автором, а при наличии нескольких авторов - всеми соавторами.

Рукопись должна быть тщательно вычитана и сдана без опечаток.

Рукописи, оформленные без соблюдения указанных требований, не рассматриваются.

Редакционная коллегия оставляет за собой право при необходимости сокращать статьи, подвергать их редакционной правке и отсылать авторам на доработку.

Авторы читают готовую верстку статьи и в письменном виде подтверждают свое согласие на публикацию.

Ответственность за подбор, точность фактов, цитат, и данных несут авторы опубликованных материалов.

Адрес: 734025, г. Душанбе, ул. Рудаки, 21, Институт языка и литературы им. Абуабдулло Рудаки Академии наук Республики Таджикистан, комн. 11, редакция журнала «Словесность», тел.: (+992 37) 221-22-40.

Подписной индекс в таджикском каталоге «Почтаи тоҷик» - 77755

Наш веб-сайт: www.iza.tj; E-mail: iza_rudaki@mail.ru

Журнал перерегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан от 12 ноября 2015 года за № 0095/мч

Address: 734025, Dushanbe, street. Rudaki, 21, Institute of Language and Literature named. Abuabdullo Rudaki Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, room. 11, the editors of "Literature", tel. : (+992 37) 221-22-40.

Index in the Tajik catalog "Pochtai Tojik" -77755

Our website: www.iza.tj; E-mail: iza_rudaki@mail.ru

The magazine was re-registered by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan on November 12, 2015, № 0095 /мч

Quarterly journal established in 2010 by the Rudaki Institute of Language and Literature of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan,

Chief Editor
Rahmatullozoda Sakhidod,
Doctor of Philological Sciences

Deputy Chief Editor
Askar Hakim,
Ph.D

Executive Secretary
Olim Bukhoriev,

Address: Attn. Sukhanshinosi editor, Rudaki Institute of Language and Literature of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, office 11, Rudaki Av. 21, Dushanbe city, 734025. Phone.: (+992 372) 21-22-40; E-mail: iza_rudaki@mail.ru; www.iza.tj.

Subscription Index in "Pochtai Tojik"
77755

Journal was re-registered by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan, the first edition is from 5 April, 2012 year, № № 0098, the second edition is from 12 November, 2015 year, № 0095. and the third edition is from 7 September 2017 year, № 023/мч-97

Editorial team:

A. Rahmonzoda (Academician of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan)

M. Imomzoda (Academician of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan)

N. Salimi (Academician of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan)

M. Mulloahmad (Corresponding member of the Academy of Science of the Republic of Tajikistan)

J. Nazriev (Corresponding member of the Academy of Science of the Republic of Tajikistan)

D. Saymiddinov (Corresponding member of the Academy of Science of the Republic of Tajikistan)

A. Sattorzoda (Doctor of Philological Sciences, professor)

G. Juraev (Doctor of Philological Sciences, professor)

H. Rajabov (Doctor of Philological Sciences, professor)

O. Hojamurodov (Doctor of Philological Sciences, professor).

P. Jamshed (Doctor of Philological Sciences, professor)

O. Qosimov (Doctor of Philological Sciences)

T. Mardoni (Doctor of Philological Sciences)

Kh.Kalandariyon (Doctor of Philological Sciences)

Sh.Rahmonov (Doctor of Philological Sciences)

Dushanbe © Rudaki Institute of Language and Literature of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan 2017

Ба матбаа супорида шуд2017
Барои нашр имзо шуд2017
Чопи офсети. Ҷузъи чопӣ 12. Андоза 70x100 ¹/₈
Адади нашр 500 нусха. Супориши №...

ҶДММ «Дониш Граф»
г. Душанбе, 734063, ул. Айни, 299/1.,